

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
ANA BİLİM DALI

***BEYÂNU'L-HAK VE HAYAT KAYNAĞI KUR'ÂN TEFSİRİ* İSİMLİ ESERLERİN
MUKAYESESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Mustafa KAYMAZ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Zülfikar DURMUŞ

NEVŞEHİR

ARALIK 2020

**BEYÂNU'L- HAK VE HAYAT KAYNAĞI KUR'AN TEFSİRİ İSİMLİ ESERLERİN
MUKAYESESİ**

Tez Yazarı: Mustafa KAYMAZ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Aralık/ 2020

Danışman: Prof. Dr. Zülfikar DURMUŞ

ÖZET

Tefsir faaliyeti Kur'ân'ı anlama ve yorumlama faaliyetidir. Kur'ân'ın ilk nüzûlünden günümüze kadar çeşitli metotlarla bu faaliyet sürdürülmüştür. Bu çalışmada M. Zeki Duman'ın telif ettiği *Beyânu'l-Hak* ve M. Sait Şimşek'in telif ettiği *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri* adlı eserler mukayeseli olarak ele alınmış ve ne tür bir tefsir etkinliği yaptıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca müelliflerin eserlerinde hangi yöntemi kullandığı, okuyucuya ne gibi yenilikler sunulduğu, nesh, müteşabih gibi konulara yaklaşım, çağdaş problemlere getirilen çözüm önerileri, iki eserde öne çıkan görüş ve anlayışların ne olduğu hangi konularda aralarında ittifakın ya da ihtilafın olduğu ve bunların hangi sebeplerden meydana geldiği incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Mukayese, *Beyânu'l-Hak*, *Hayat Kaynağı Kur'ân*.

THE COMPARISON OF THE WORKS NAMED *BEYANU'L-HAK* AND *SOURCE OF THE LIFE QURAN*

Thesis Author: Mustafa KAYMAZ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences

Department of Basic Islam, master's, December/2020

Thesis Advisor: Prof. Dr. Zülfikar DURMUŞ

ABSTRACT

His tafsir activity is understanding and interpreting the Quran. This activity has been carried out with various methods since the first edition of the Quran. *Beyanu'l-Hak* written by M. Zeki Duman, one of today's commentators and *Source of the life Quran* written by M. Sait Şimşek. In this study, by comparing these two aforementioned commentaries, it has been investigated that with what kind of tafsir activity these two Works occurred. In addition, which methods have been used in the works of the authors, what kind of innovations are offered to the reader, approach to issues such as annihilation and mutashabih, solution offers to contemporary problems, what are the prominent views and understandings in these two works, on which issues there is alliance or conflict between them and the reasons for which they occur have been investigated.

Key Words: Quran, Tafsir, Comparison, *Beyânu'l-Hak*, *Source of the life Quran*

TEŞEKKÜR

Tez çalışmam boyunca bilgilerini benimle paylaşan, tez konusunu öneren ve her konuda desteğini benden esirgemeyen, tezimin şekillenmesinde büyük emeği olan Sayın Hocam Prof. Dr. Zülfikar DURMUŞ'a,

Yapıcı tenkitleriyle çalışmama katkı sağlayan Prof. Dr. Erdoğan PAZARBAŞI ve Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KILIÇARSLAN Hocalarıma, Tez çalışmama yaptıkları teknik katkılarından ötürü Öğrt. Gör. Dr. Mustafa SAĞLAM ve Arş. Gör. Dr. Havva ÖZATA'ya Maddi manevi desteklerini eksik etmeyen kıymetli AİLEME,

Teknik ve idari yardımlarından dolayı Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Rektörlüğü'ne, İlahiyat Fakültesi Dekanlığı'na teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK.....	ii
KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu, Amacı, Önemi	1
2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları.....	1
3. Literatür Değerlendirmesi	2

BİRİNCİ BÖLÜM

BEYÂNU'L-HAK VE HAYAT KAYNAĞI KUR'ÂN TEFSİRLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

1. <i>Beyânu'l-Hak</i> Tefsiri ve Müellifi	4
1.1. Müellifin Hayatı.....	4
1.2. Müellifin Eserleri	4
1.3. Müellifin Kur'ân ve Tefsir Anlayışı	5
1.4. <i>Beyanu'l-Hak</i> Tefsiri	6
1.4.1. Tefsirin Metodu.....	6
1.4.2. Tefsirin Kaynakları	10
1.4.3. Tefsirin Yazılış Amacı	11
1.4.4. <i>Beyanu'l-Hak</i> İsminin Verilmesi	12
1.4.5. Tefsirin Tertibi	12
1.4.6. Tefsirin Dili ve Üslûbu.....	13

2. <i>Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri</i> ve Müellifi	15
2.1. Müellifin Hayatı.....	15
2.2. Müellifin Eserleri	16
2.3. Müellifin Kur'ân ve Tefsir Anlayışı	16
2.4. <i>Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri</i>	17
2.4.1. Tefsirin Metodu.....	18
2.4.2. Tefsirin Kaynakları	20
2.4.3. Tefsirin Yazılış Amacı	20
2.4.4. <i>Hayat Kaynağı Kur'ân</i> İsmi'nin Verilmesi	21
2.4.5. Tefsirin Tertibi	22
2.4.6. Tefsirin Dili ve Üslûbu.....	23

İKİNCİ BÖLÜM

BEYÂNU'L-HAK VE HAYAT KAYNAĞI KUR'ÂN TEFSİRLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI TAHLİLİ

1. Rivâyet Açısından	24
2. Dirâyet Açısından.....	30
2.1. Dil Bilimsel Açısından	31
2.2 Fıkhî Tefsir Açısından	38
2.3. İçtimaî Tefsir Açısından	50
3. Kur'ân İlimleri Açısından.....	58
3.1. Nüzûl Sebepleri.....	58
3.2. Nesh Meselesi	63
3.3. Muhkem ve Müteşâbih	68
3.4. Mukattaa Harfleri.....	76
3.5. Kur'ân Kıssaları.....	79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEYÂNU'L-HAK VE HAYAT KAYNAĞI KUR'ÂN TEFSİRİ'NDE BAZI İHTİLAFLI KONULARIN ELE ALINIŞI

1. Allah'ın Görülmesi (Rü'yetullah)	90
2. Allah'ın Arş'a İstivâsı	93
3. A'râf Ehli.....	96
4. Şefaât	98
5. Mi'rac	100
6. Ehl-i Kitabın Durumu.....	102
7. Hz. İsa'nın Nüzûlü.....	107
SONUÇ	110
KAYNAKÇA.....	111
ÖZGEÇMİŞ.....	114

KISALTMALAR

- a.g.m.** : Adı Geçen Makale
- a.s.** : Aleyhisselam
- AÜİFD** : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
- b.** : bin
- bkz.** : Bakınız
- c.c.** : Celle Celâluhû
- DİA** : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
- Hz.** : Hazreti
- HÜİFD** : Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
- Krş.** : Karşılaştırınız
- M.Ü.** : Marmara Üniversitesi
- ö.** : Ölümü
- r.a.** : Radıyallahu anh
- s.** : Sayfa
- s.a.v.** : Sallallahu aleyhi ve sellem
- vb.** : ve benzeri
- vd.** : ve diğerleri
- Yay.** : Yayınlar

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Amacı, Önemi

Beyânu'l-Hak ve Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri İsimli Eserlerin Mukayesesi adlı çalışmamızın konusunu iki eserin şekil ve içerik yönüyle incelenip, hangi usûl ve yöntemlerin kullanıldığı, hangi görüş ve anlayışlara yer verildiği, bu görüş ve anlayışlar arasında ne gibi farklar ve benzerlikler bulunduğu teşkil etmektedir. Bu hususlar iki eserin mukayesesi yapılarak ortaya çıkarılacak ve tefsir faaliyetinin nasıl işletildiği çağdaş iki müfessir üzerinden ele alınacaktır. .

Bu çalışmamızın amacı *Beyânu'l-Hak ve Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*'nde takip edilen usûl ve yöntem, problemlere sunulan çözüm önerileri, klasik kaynakların ve müfessirlerin etkileri gibi önemli hususların geniş çaplı bir mukayesesi yapılarak aynı dönemde yazılan iki eserde yer alan farklılıkları ortaya çıkarmaktır.

Beyânu'l-Hak ve Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri isimli eserler yakın tarihte telif edilmişlerdir. İki müellifin eserlerinde izlemiş oldukları yöntem, istifade ettikleri kaynaklar, kişisel yorumları, problemlere getirdikleri çözüm önerileri ve günümüz insanına vermiş oldukları mesajlar önem arz etmektedir. Bu sebeple çalışmamızın önemi iki eserin mukayesesi yapıp bu mukayese sonucunda saydığımız hususlar göz önünde tutularak iki eserin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktır.

2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Çalışmanın ilk bölümünde literatür taraması yapılarak *Beyânu'l-Hak ve Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*'ni geniş çapta incelenmeye çalışıldı. Bununla birlikte M. Zeki Duman ve M. Sait Şimşek'in tefsir sahasında yazmış oldukları kitaplar ve konu ile irtibatlı tezleri ve makaleleri de gözden geçirildi. Bu kapsamda söz konusu eserler analiz yöntemiyle incelenerek birbiriyle mukayese yapılmaya gayret edildi. Bu aşamada özellikle bu tefsirlerde hangi görüş ve anlayışın hâkim olduğu, çağımızın problemlerinin iki tefsirde yer alıp almadığı, okuyucu üzerinde ne gibi etkiler bıraktığı da ortaya çıkarılmaya çalışıldı.

Çalışmanın konusu iki eserin mukayesesi olduğundan araştırmanın merkezinde söz konusu iki eser bulunmaktadır. Bu nedenle iki esere daha çok müracaat edilmekte ve atıf

yapılmaktadır. Bununla beraber iki esere kaynaklık eden ya da iki müellifin alıntı yaptığı meşhur tefsirlere ve günümüzde tefsir sahasında sıkça başvurulmuş tefsir ve tefsir usûlü hakkında yazılmış bazı eserlere de müracaat edilmiştir. Çalışmada âyetlerin meâline yer verilirken söz konusu iki eser ve Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'ân-ı Kerim Meâli esas alınmıştır. İmlâ kurallarında ise Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük ile Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nin deki yazım kuralları dikkate alınmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde iki eser hakkında genel bir inceleme yapılarak müelliflerin hayatları, eserleri, Kur'ân ve tefsir anlayışları, yazmış oldukları söz konusu eserlerin metodu, amacı, dil-üslûp ve tertibine dair bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde iki eserin rivâyet, dirâyet ve Kur'ân ilimleri açısından mukayesesi yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise müelliflerin bazı ihtilafli konulardaki yaklaşımları ele alınarak karşılıklı bir değerlendirmeye yer verilmiştir.

3. Literatür Değerlendirmesi

Çalışma konumuz olan her iki tefsirle ilgili şu çalışmaların yapıldığını söyleyebiliriz:

Beyânu'l-Hak ile ilgili yapılan çalışmalar:

Melahat Akalp, Metodu ve Konuları İtibariyle *Beyânu'l-Hak* Tefsiri, Yüksek Lisans Tezi, 2013, Konya.

Necmettin Çalışkan, Nüzûl Sırasına Göre Tefsir Yaklaşımının Kur'ân Yorumuna Etkisi: *Beyânu'l-Hak* Örneği, *İslâm ve Yorum: Temel Tatışmalar, İmkânlar ve Sorunlar*, cilt: 2, 2017, s. 191-208.

Mustafa Çıklaçıcı, M. Zeki Duman'ın *Beyânu'l-Hak* İsimli Tefsirindeki Hadislerin Tahrici ve Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017, Kayseri.

Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri ile ilgili çalışmalar:

Ali Karataş, Mehmet Sait Şimşek'in "*Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*" Üzerine Bir İnceleme, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 12, Sayı 2, 2012, s. 121-152.

Gökhan Atmaca, Mehmet Sait Şimşek'in Tefsirinde Kur'ân'ın Çağdaş Yorumları, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Cilt 5, Sayı 7, 2012, s. 103-116.

Abdulvehap Erin, Prof. Dr. M. Sait Şimşek'in Tefsirindeki Metodu, Yüksek Lisans Tezi, 2013, Diyarbakır.

Halil İbrahim Çopur, M. Sait Şimşek'in *Hayat Kaynağı Kur'ân* Adlı Tefsirinin Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015, Erzurum.

Esra Köse Uyanık, *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri* Metodu ve Konuları, Yüksek Lisans Tezi, 2016, Konya.

Mahmut Baldız, M. Sait Şimşek'in *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*'nde Sebeb-i Nüzûl ve Nâsih-Mensuh, Yüksek Lisans Tezi, 2018, Iğdır.

Rabiye Gökmen, Sait Şimşek'in *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*'nde Tartışmalı Konular, Yüksek Lisans Tezi, 2019, Konya.

Filiz Akaydın Arslan, Sait Şimşek'in *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri* Adlı Eserinde Aile Hayatı İle İlgili Âyetlere Yapılan Yorumların Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019, Gümüşhane.

Narin Yavuz, Kadınlarla İlgili Hükümler Açısından Konyalı Mehmet Vehbi Efendi ve Sait Şimşek Tefsirleri, Yüksek Lisans Tezi, 2019, Bayburt.

İhsan Koç, Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si Akademik Tefsir Çalışmalarında Nesh Meselesine Teorik ve Pratik Yaklaşım: Süleyman Ateş ve M. Sait Şimşek Örneği, Yüksek Lisans Tezi, 2019, Edirne.

Bizim çalışmamız bunlardan farklı olup müelliflerin eserlerinde kullandığı yöntemin, okuyucuya sunulan yeniliklerin, nesh-müteşabih gibi konulara yaklaşımların, çağdaş problemlere getirdikleri çözüm önerilerinin, iki eserde öne çıkan görüş ve anlayışların ne olduğunun, hangi konularda aralarında ittifakın ya da ihtilafın olduğunun ve bunların hangi sebeplerden meydana geldiğinin karşılaştırmalı olarak incelenmesinden oluşmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BEYÂNU'L-HAK VE HAYAT KAYNAĞI KUR'ÂN TEFSİRLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Bu bölümde müelliflerin ve tefsirlerinin yakından tanınabilmesi amacıyla önce müelliflerin hayatları, eserleri ele alınacak ardından çalışmaya konu edilen tefsirler detaylı bir şekilde tanıtılmaya gayret edilecektir. Çalışmada her eserin de ilk baskısı esas alınmıştır.

1. *Beyânu'l-Hak* Tefsiri ve Müellifi

1.1. Müellifin Hayatı

M. Zeki Duman 1962 yılında Sivas'ın Şarkışla ilçesi, Gümüştepe Köyü'nde doğdu. İlkokulu köyünde bitirdi, orta öğretimin ilk bölümünü Sivas, ikinci bölümünü Kayseri İmam-Hatip Lisesi'nde 1969 yılında tamamladı. Aynı yıl, Eylül ayında hariçten fark dersleri sınavlarını vererek Kırşehir Lisesi'nden lise diploması aldı. 30 Haziran 1973 tarihinde Kayseri Yüksek İslam Enstitüsü'nden mezun oldu. 1973-1977 yılları arasında dört yıl Kırklareli İmam-Hatip Lisesi'nde meslek dersleri öğretmenliği ve müdür yardımcılığı görevlerinde bulundu. 13 Nisan-31 Ekim 1975 tarihleri arasında Isparta'da kısa dönem askerlik görevini tamamladı. 26 Haziran 1977 tarihinde Kayseri Yüksek İslam Enstitüsü'ne Tefsir asistanı olarak atandı. 18 Nisan 1984 tarihinde Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Tefsir Bilim Dalında Doktor, 25 Kasım 1987 tarihinde Doçent, 11 Haziran 1993 tarihinde de Profesör unvanlarını aldı. 03 Ekim 2009-31 Aralık 2012 yılları arasında Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Dekanlık görevi yaptı. Arapça ve Fransızca bilmektedir. Evli olup üç çocuk babasıdır. 10.07.2013 tarihinde Ramazan-ı Şerif'in ikinci gününde geçirdiği trafik kazası sonucu Rahmet-i Rahman'a kavuşmuştur. Hocamıza Rabbimizden mağfiret diliyor, makamının âli olmasını ümit ediyoruz.¹

1.2. Müellifin Eserleri

Bu başlık altında müellifin sadece kitaplarının listesini vereceğiz.

- *Kur'ân-ı Kerim'de Adâb-ı Muâşeret*, (Doktora), İstanbul: Tuğra Yayınevi ve İpek Yayın Dağıtım, 1982, 2009.

¹ M. Zeki Duman, **Beyânu'l Hak**, 3. Baskı, Ankara: Fecr Yayınları, 2016, 6.

- *Kur'ân ve Tıbbâ Göre İnsanın Yaratılışı ve Tüp Bebek Hadisesi*, İzmir: Nil Yayınları, 1990, 1991.
- *Uygulamalı Tefsir Usûlü ve Tefsir Tarihi 1*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1992.
- *Nüzûlundan Günümüze Kur'ân ve Müslümanlar*, Ankara: Fecr Yayınevi, 1996, 1997, 2006, 2010.
- *Vahiy Gerçeği*, Ankara: Fecr Yayınevi, 1997.
- *Beş Sûrenin Tefsiri (Sosyal Muhteva Ağırlıklı)*, Ankara: Fecr Yayınevi, 1999, 2010.
- *Kur'ân-ı Kerim'de Örtünmenin Sınırları*, İpek Yayın Dağıtım, İstanbul 2008.
- *İslam'da Namaz ve Teheccüd*, Ankara: Fecr Yayınevi, 2010.
- *Cennet Evlerimizde (Arapçadan Tercüme)*
- *İslam'ın Üzerindeki Beş Gölge (Recm, Nesh, Nüzûl-ü İsa, Köle ve Cariye, Ehl-i Beyt)*.
- *Hak'tan Halka Kelamullah (Levh-i Mahfuz'dan Mushaf-ı Şerif'e Kelamullah)²*.
- *Beyanu'l-Hak Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûl Sırasına Göre Tefsiri*, (3 cilt), Fecr Yayınevi, Ankara, 1. Baskı 2006, 2. Baskı 2008.

1.3. Müellifin Kur'ân ve Tefsir Anlayışı

Duman, *Beyânu'l-Hak*'ın önsöz ve giriş³ bölümünde Kur'ân ve tefsir anlayışı hakkında yeterli düzeyde bilgiler vermektedir. Duman'a göre Kur'ân, arzın ihtiyaçlarına cevap vermek üzere indirilmiş ilahi bir kitaptır. Yüce Allah tarafından son elçisine yirmi üç yılda pasajlar halinde âyet âyet okunarak nâzil olmuştur. Kur'ân Arapça olan dili, nazmı, lafzı ve mânası ile Kelamullah'tır.⁴ Kur'ân'ın beyanı da dâhil lafız, mâna, nazım ve Arapça ile birlikte insanlar için inzal edilmiş bir kitaptır. Bu dört unsurdan birinin eksikliği ilahî vasfın korunamadığı anlamına gelir.⁵ Kur'ân'ın başka bir lisana harfî harfine tercümesi mümkün

² Duman, Cilt I, 6.

³ Duman, I, 19, 37.

⁴ Duman, I, 20.

⁵ Duman, I, 20.

gözükmemektedir.⁶ Ancak Kur'ân'ı tefsir etmek mümkündür bunu da bizzat Kur'ân teşvik etmektedir.⁷

Duman, Kur'ân tefsiri yapacak kişinin bu konuda yeterli donanıma sahip, maksadının ilahi kelamı anlamak ve anladığını yaşamak olması gerektiğini, fakat gayesi ilahî kelamı anlamak ve yaşamak olmayan kimselerin yapacağı tefsirin makbul olmayacağını söyleyerek tefsir anlayışını ortaya koymaktadır.⁸

Müellifin "...gayesi ilahî kelamı anlamak ve yaşamak olmayan kimselerin yapacağı tefsirin makbul olmayacağı"na dair görüşü sübjektiftir, bir başka ifadeyle tartışmaya açıktır. Zira "anlamak-yaşamak" gibi hususlar öznel, tecrübîdir, kişiden kişiye değişebilir. Kur'ân, sırf bilimsel bir kaygıyla da tefsir yapabilir. Kur'ân tefsiri başta olmak üzere aslında bütün çalışmalar ilmî çerçevede objektif olarak yapılmalıdır, diye düşünüyoruz.

1.4. Beyânu'l-Hak Tefsiri

M. Zeki Duman tarafından telif edilen *Beyânu'l-Hak* isimli eserin ilk baskısı üç cilt olarak 2006 yılında, ikinci baskısı 2008, üçüncü baskısı iki cilt olarak 2016 yılında Fecr Yayınları'ndan çıkmıştır. Eser 2056 sayfadan oluşmaktadır.

Bu bölümde tefsirin metodu, yazılış amacı, neden *Beyânu'l-Hak* isminin verildiği, eserin tertibi, dili ve üslûbu incelenecektir.

1.4.1. Tefsirin Metodu

Duman *Beyânu'l-Hak* isimli tefsir eserinin giriş kısmında metoda dair "*Beyânu'l-Hak*'ın Özellikleri" başlığı altında bilgiler vermektedir. Biz de bu bilgileri maddeler halinde aktarmayı uygun gördük.

- Duman tefsirde Gazzâlî'nin "Tefsirde iktisat mertebesi, Kur'ân'ın üç misline baliğ olan tefsirdir, bundan daha fazlası hem ihtiyaç değildir hem de ömrü onunla geçirmeye değmez."⁹ sözüne istinâden tefsirde iktisat metodunu ilke edindiğini ifade etmektedir.¹⁰ Kendisi tefsirde

⁶ Zülfikar Durmuş, *Kur'ân'ın Türkçe Tercümeleleri*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2007, 105.

⁷ Fussilet, 41/44.

⁸ Duman, II, 25.

⁹ Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö. 505/1111), *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, Dimaşk: Dârü'l-Feyha, 2010, Cilt 1, 161.

¹⁰ Duman, I, 25.

yapılan ayrıntının insanların ihtiyacına hitap etmeyeceği ve ciltler dolusu yazılan tefsirlerin bir nevi zaman kaybı olacağını belirtmektedir.

- *Beyânu'l-Hak*, nüzûl sırasına göre tertip edilmiş bir eserdir. Duman bu yöntemi seçmesinin nedenini şöyle açıklamaktadır: “Kur’ân üzerinde dura dura okunup özümşenerek anlaşılın ve yaşansın diye yaklaşık yirmi üç yılda pasajlar halinde, bölüm bölüm indirilmiştir. Amacı, eğitim ve öğretim yoluyla insanın değerini ve kalitesini yükseltip daha sonra ‘Âdil bir toplum’¹¹ ve ‘İnsanlar için çıkartılmış en iyi/en medenî bir toplum’¹² şeklinde nitelendirilip örnek gösterilecek olan yeryüzünün, gerçekten en bağımsız ve en medenî toplumunu vücuda getirmektir. Abdullah İbn Mes’ud, Ubey İbn Ka’b ve Abdullah İbn Ömer gibi birden fazla sahâbe demiştir ki: ‘Biz Kur’ân’ı on âyet on âyet okurduk; her on âyeti iyice okumadan ve özümseyip yaşamadan yeni bir on âyet almazdık.’ Onların bu sözleri de Kur’ân’ı, tilâvetin hakkını vererek, indiriliş amacına ve yöntemine uygun olarak okuduklarını ve özümseyerek yaşadıklarını ifade etmektedir. Biz de sûrelerin sıralanışında, sahâbenin teşbihte hata olmasın mektepten, hatta ana okulundan başlayıp üniversiteden mezun oluncaya kadar kademe kademe devam eden eğitim ve öğretim sürecini göz önünde bulunduran ve onların mümin kişiliklerini ve adalet vasfıyla birlikte en medenî niteliklerini derece derece inşâ edip insanlık kalitelerini yücelten indiriliş yöntemini esas aldık ve sûreleri nüzûl sırasına göre tefsir etmeye çalıştık.”¹³

- Tefsirde dile getirilen ve dikkat çeken hususlardan birisi de pasaj bütünlüğüdür. Duman, âyetleri tefsir ederken pasaj bütünlüğü çerçevesinde âyetleri indiği zamana, mekâna ve şartlara göre anlamaya çalışmıştır. O yüzden âyetler ilk olarak Kur’ân bütünlüğü, siyak-sibak bütünlüğü, pasaj bütünlüğü ve sünnet dikkate alınarak tefsir edilmektedir.

- Tefsirde sûrelerin tefsirine geçmeden önce sûre hakkında özet bilgiler sunulmaktadır.

- Duman âyetlerin dil bilim ve metin yönünden tahlilinin yapıldığı fakat bu kısmın tefsire mâna olarak yansıtılmadığını söylemektedir.

- Duman âyetleri tefsir ederken konu bütünlüğünü dikkate alarak şöyle bir yol izlemektedir: Âyetlerin orijinal metinlerini ve meâl kısmını verdikten sonra meâl kısmında daire içinde rakamlar vererek bu rakamları sırasıyla tefsir başlığı altında değerlendirmektedir.

Örnek: Fâtiha Sûresi

1- Rahman ve Rahim Olan Allah’ın Adıyla Başlarım

¹¹ Âl-i İmrân, 3/110.

¹² Bakara, 2/143.

¹³ Duman, I, 25, 26.

- 2- Hamd (ve şükür) ① âlemlerin② Rabb'i ③Allah'adır.
- 3- O Rahman'dır; merhamet edendir, ④
- 4- O hesap gününün⑤ de mutlak hâkimidir.
- 5- Rabb'imiz Biz sadece sana ibadet⑥ eder, sadece senden yardım dileriz.
- 6- Bizi doğru yola⑦ ilet.⑧
- 7- Kendilerine nimet verdiği kimselerin⑨ yoluna; gazaba uğrayanların ve doğru yoldan sapanların⑩ değil!

Tefsir

①“Hamd, ayıplamak ve kınamak anlamına gelen zemm kelimesinin zıddıdır. Yüceltmek maksadıyla bir kimsenin sahip olduğu güzelliklerini veya övgüye değer niteliklerini en güzel biçimde dile getirmek, övmek demektir.”

②“Âlem/âlemun ve avâlim, asıl mânası, ilim edinmeye alet ve vesile olan şey demektir. Genel anlamda, içindekilerle birlikte kozmik evrene; özel anlamda, yaratıcısına delalet eden her şeye âlem denir.”

③“Rabb/erbab, “terbiye” kökündendir ve fail/özne için kullanılan bir mastardır. Her şeyi yoktan var eden; tamam oluncaya kadar kademe kademe inşa eden, kuran, yükselten, yöneten, eğitip yetiştiren, tüm ihtiyaçları karşılayan, yaratıcı, yetiştirici, vekil, sahip gibi mânalara gelir.”

④“Rahman ve Rahim, sonsuz rahmetiyle her şeyi kuşatan ve merhamet edip esirgeyen Allah'ın, acıyıp esirgemesi, merhamet etmesi anlamına gelen iki sıfat isimdir.”

⑤“Din günü;” din sözlükte karşılık, yani mükâfat, ceza ve boyun eğme, itaat etme, kulluk gibi mânalara gelmektedir. Burada din karşılık, yani ceza anlamındadır.”

⑥“İbadet, Allah'a, sürekli ve kayıtsız şartsız olarak boyun eğme, kulluk ve itaat bilinci içinde bulunma anlamındadır.”

⑦ “Sırat-ı Müstakim, iman, ahlak ve gidişat bakımından doğru ve düzgün yol, ifrat ve tefriti, hiçbir biçimde aşırılıkları olmayan orta yol, peygamberlerin yolu;

özellikle de en son peygamber Hz. Muhammed'in ve ona uyanların takip ettikleri âdil yoldur.”

⑧ “Hidâyet, Arapçada işaret etmek, bilgilendirip irşat etmek, yol göstermek, sebat ve devamlılık vermek, artırmak, yardım etmek, amacında başarıya ulaştırmak/ tevfik gibi mânalara gelmektedir.”

⑨ “Allah'ın özel nimet verdiği kimseler, şu âyette sözü edilen seçkin müminlerdir: ‘Kim Allah'a ve elçisine itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği nebiler, Sıddıklar, şehitler ve Salihler ile birlikte olacaklardır. Arkadaş olarak onlar ne güzel insanlardır’.”

⑩ “Hz. Peygamber demiştir ki: “el-Mağdubi aleyhim” den maksat Yahudiler, “ed-dâllin” ise Nasarâ'dır.”¹⁴

Yukarıda *Beyânu'l Hak*'ta Fâtiha sûresinin nasıl bir metotla tefsir edildiğini örnek olarak paylaştık. M. Zeki Duman kullanmış olduğu dipnot sistemli tefsir metodunu bütün eserde aynı şekilde sürdürmüştür.

- Duman, *Beyânu'l-Hak* tefsirinde âyetin âyetle ya da kendi ifadesiyle Kur'ân'ın Kur'ân'la ve hadisle tefsiri yöntemini kullanmaktadır. Müellif âyetlerin tefsirinde esbâb-ı nüzûl, sahâbe sözü, müfessir âlimlerin görüşlerinden de yer yer yararlanmaktadır. Fakat sıhhati belirlenmemiş, şüpheli olduğu düşünülen rivâyetlerin kullanımında titizlik gösterilmesi gerektiğini belirtmektedir.

-Duman tefsirini hazırlarken çeşitli müfessirlerin eserlerinden yararlandığını söyler. Fakat birebir alıntı yapmadığını, alıntı yapılan bilgilerin siyak-sıbak, Kur'ân bütünlüğü, tarihi ve kültürel durumlar vb. dikkate alınarak ve ilmî bir süzgeçten geçirilerek eserde kullanıldığını belirtir. Saydığımız bu maddelerden sonra genel itibari ile *Beyânu'l-Hak* tefsirinin metodu hakkında şunlar söylenebilir:

Öncelikle eserin nüzûl sırasına göre tefsir edilmesi eserin yöntem bakımından en önemli özelliklerinden birini oluşturmaktadır. Duman'ın bu yöntemi seçmesindeki hedef ve gayeyi açıklamıştık. Eserde âyetlerin meâlinden sonra anahtar kelimeler başlığı altında kelimelerin

¹⁴ Duman, I, 44, 46, 47, 48, 49, 50.

Arapça ve Türkçesi verilmektedir. Bu kelimelerin açıklanmasının okuyucuya kolaylık sunduğunu söyleyebiliriz. Eserde dikkat çeken diğer bir husus, metin içi dipnot sistemi ile tefsirin yapılması ve eserin tümünde bu yöntem kullanılmasıdır.

Duman, iktisat metodunu ilke edindiğini ve bu yüzden detaya girmediğini açıklamıştır. Bu nedenle müellifin genel olarak âyetlerin tefsirinde ayrıntıya yer vermediğini görmekteyiz. Eserde Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri yöntemi sıklıkla kullanılmaktadır. Daha sonra âyetlerde geçen kelime ve kavramlar açıklanmakta ve âyetin vermek istediği mesaj okuyucuya aktarılmaktadır. İhtiyaç dâhilinde hadislerden, tefsir rivâyetlerinden, sebab-i nüzûlden ve şiirden yararlanılmaktadır. Bu meyanda Mustafa Öztürk, Duman'ın eseri hakkında ve takip ettiği yönetime dair şu bilgiyi vermektedir: “Kısmen eklektik tarzdaki bir diğer tefsir M. Zeki Duman'ın *Beyânu'l-Hak* adlı eseridir. Ancak hemen belirtelim ki *Beyânu'l-Hak* eklektik yapıda insicamsızlık sorununu aşma gayretini yansıtan bir eser hüviyetindedir.”¹⁵

1.4.2. Tefsirin Kaynakları

Duman eserinde rivâyet, dirâyet, fikhî ve lügavî esaslı yorumların ön plana çıktığı ekserisi klasik olan muhtelif eserlerden faydalanmıştır. Rivâyet eksenli yorumlarda özellikle Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmi'ül-Beyân* ve İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm* isimli eserleri dikkat çekmektedir.¹⁶ Dirâyet esaslı yorumlarda ise müellif, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*, Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Medârikü't-tenzîl* eserlerine atıf yapmaktadır.¹⁷ Fikhî meselelerde ise genel olarak Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân* eserinden yararlanılmaktadır.¹⁸ Dil bilimsel konularda ve kelimelerin manâlarının tespitinde de Râgıp el-İsfahânî'nin (ö.570/1172) *Müfredât* ve İbn Manzûr'un (ö.711/1311) *Lisânü'l-Arab* adlı eserlerini esas almıştır.¹⁹ Müellif Türkçe tefsirlerden ise Elmalılı'nın (ö. 1942) *Hak Dini Kur'ân Dili* eserinden alıntılar yapmayı tercih etmiştir.²⁰ Hadis kaynakları noktasında Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875)

¹⁵ Mustafa Öztürk, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Meal ve Tefsirin Serencamı*, 1. Baskı, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015, 148.

¹⁶ Duman, II, 1327, 1328, 1389, 1411, 1587.

¹⁷ Duman, I, 741, II, 1937, 1950, 1957, 2016.

¹⁸ Duman, I, 451, 755, II, 1319, 1351, 1404, 1441, 1503, 1599, 1624.

¹⁹ Duman, I, 45, 329, II, 1315, 1487, 1505, 1596, 1599.

²⁰ Duman, I, 92, 242, 361, II, 1328, 1459, 1634.

Sahîh'leri ön plana çıkmaktadır. Eserde kullanılan bazı hadislerin kaynağına metin içinde yer verilirken²¹ bazı yerlerde hadisin kaynağı belirtilmemiştir.²²

Eserde takip edilen yöntem hakkında verdiğimiz bilgilerden sonra eserin yazılış amacına geçmek istiyoruz.

1.4.3. Tefsirin Yazılış Amacı

Duman, eserini yazmasındaki amacını “Neden Yeni Bir Tefsir” başlığı altında şöyle açıklamaktadır: “Türkiye’de yayımlanmış olan tercüme veya telif meâl ve tefsirlerden; meâllerin maksut mânâyı Türkçeye yansıtma ve açıklamadaki yetersizlikleri, tefsirlerinse ihtiyaçtan fazla bilgilerle uzatılmış olmaları; dolayısıyla Kur’ân ’ın bütün halinde ve tam olarak anlaşılma sorunu, sürekli şikâyet konusudur. Ayrıca tercüme ve telif meâllerde sûrelerin sıralanışı, nüzûl sırasına göre değildir. Âyetler, çoğunlukla bağlamlarından kopuk birbirinden müstakil hatta metninden koparılmış bir cüz olarak ele alındıkları için âyetler arası siyak sibak ilişkisi ve mâna bütünlükleri göz önünde bulundurulmamaktadır. Konular Kur’ân bütünlüğü içerisinde teker teker ele alınıp işlenilmemektedir. Yapılan açıklamalar, genelde bir âyeti ya da âyetleri kapsamamaktadır. Çoğu birbirinden kopya edilmekte dolayısıyla anlayış ya da çeviri hataları da müteselsil olarak devam etmektedir. Tefsirler ise, meâller gibi hepsi de iyi niyetin, ciddi bir gayretin ve sorumluluk bilincinin ürünleri olarak büyük emek mahsulü, son derece önemli çalışmalardır. Ancak çoğunlukla her birisinin beş, on cilt civarında olması, âyetle ilgili ilgisiz pek çok açıklamaları içermesi ve önemli konuları bütüncül açıdan ele alıp tatmin edici açıklamalar getirmemesi; daha da ilginç, âyetlerin evrensel ve güncel niteliklerinin yeterince yansıtılmaması gibi nedenlerle okuyucuyu tatmin etmek bir yana, usandırmakta ve Kur’ân’ı baştan sonuna kadar okuyup anlama şevkini ya azaltmakta ya da tamamen kırmaktadır.”²³

Verilen bu bilgiler bize *Beyânu’l-Hak*’ın yazılış amacı hakkında şunları söylemektedir: Kur’ân insanlığa indirilmiş ilahî bir hitap, bu hitap insanlığı iman, ibadet, ahlak gibi konularda aydınlatmak ve yetiştirmek üzere nâzil olmuştur. İlahî hitap o günkü toplumun dili olan Arapça olarak indirildiği için bizler onu meâl ya da tefsirini okuyarak anlamaya çalışmaktayız. Onu anlamak için tercümesinin veya meâlinin dikkatli ve titiz bir şekilde yapılması gerekir ki insanlar onu anlayabilsin. Bu yüzden Duman bu eksikliklere dikkatlerimizi çektikten sonra tefsir veya meâlin anlaşılması için öncelikle eserinde de sık sık vurguladığı üzere Kur’ân bütünlüğü ve fazla ayrıntıya yer verilmemesi gerektiğini

²¹ Duman, I, 326, 330, 339, Cilt 2, 1369, 1379, 1380, 1382, 1399, 1406, 1441, 1458, (Kaynağı verilen hadislere örnekler).

²² Duman, II, 1366, (Kaynağı verilmeyen hadislere örnekler).

²³ Duman, I, 22.

belirtmektedir. Aksi takdirde okuyucunun tefsirden veya meâlden bir şey anlayamayacağını, fazla ayrıntının insanları sıkacağını, âyetlerin bağlamından koparılarak meâl verilmesiyle âyetlerin yanlış anlaşılacağını düşünmekte ve eserinde bu noktalara titiz bir şekilde dikkat edildiğini ifade etmektedir.

1.4.4. Beyanu'l-Hak İsmi'nin Verilmesi

Cumhuriyet döneminde telif edilen *Hülâsatü'l-Beyân*, *Hidâyetü'l-İnsan fî Tefsiri'l-Kur'ân*, *İşârâtü'l-Furkân ve Tevhîdi Beyân*, *Besâiru-l Kur'ân* gibi tefsirler Arapça isim tamlaması şeklinde tesmiye edilmişlerdir.²⁴ Duman'ın da tercihini bu yönde kullandığını görmekteyiz. Beyânu'l-Hak, hak olanın beyanı, hak olanın açıklanması anlamına gelmektedir. Müellif, araştırması neticesinde telif edilen herhangi bir tefsire bu ismin verilmediğini, bu ismin sadece Osmanlı'nın son dönemlerinde neşredilen bir dergiye isim olarak verildiğini ifade etmektedir. Duman, beyan ve hak kelimelerinin hem Osmanlı döneminde hem Cumhuriyet döneminde sık kullanılan ve bilinen kelimeler olduğunu, okuyucunun bu kelimelere yabancı olmadığını, Türk lisanına yerleştiğini ve okuyucuya yabancı gelmeyeceğini belirterek esere Beyânu'l-Hak ismini verdiğini söylemektedir.²⁵

1.4.5. Tefsirin Tertibi

Öncelikle çalışmamıza konu olan tefsirin 2016 yılında iki cilt halinde yayımlanan baskısı esas alınmıştır. Taşınma, okuma gibi kolaylıklar nedeniyle bu baskıyı tercih ettik. Nüzûl sırasına göre tertip edilen iki ciltlik tefsirin birinci cildinde Mekkî kabul edilen Alak, Müddessir, Müzzemmil, Kalem, Fâtiha, Mesed, Tekvîr, A'lâ, Leyl, Fecr, Duhâ, İnşirâh, Asr, Âdiyât, Kevser, Tekâsür, Mâ'ûn, Kâfirûn, Fil, Felak, Nâs, İhlâs, Necm, Abese, Kadr, Şems, Burûc, Tîn, Kureyş, Kâri'a, Kıyâme, Zilzal, Hümeze, Mürselât, Kaf, Beled, Târik, Kamer, Sâd, A'râf, Yâsin, Cin, Furkan, Fâtır, Meryem, Tâhâ, Vâkıa, Şu'arâ, Neml, Kasas, İsrâ, Yunûs, Hûd, Yusuf, Hicr, En'âm, Safât, Lokman, Sebe, Zümer, Ğafir/Mümin, Fussilet, Şûrâ, Zuhuruf, Duhân, Câsiye, Ahkâf, Zâriat, Ğâşiye, Kehf, Nahl, Nûh, İbrahim, Enbiya, Mü'minûn, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Me'âric, Nebe, Nâzi'ât, İnfitar, İnşikak, Rûm, Ankebût, Mutaffîfîn, Ra'd, Rahman, İnsan, Hac sûreleri, ikinci cildinde Medenî kabul edilen

²⁴ Hidayet Aydar, Cumhuriyet Dönemi Türkçe Kur'ân Tefsirleri Üzerine İstatistiksel Bir Değerlendirme, **Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2, 2015, 14, 35.

²⁵ Duman, I, 18.

Bakara, Enfal, Âl-i İmrân, Cum'a, Mümtahine, Nisâ, Haşr, Ahzâb, Beyyine, Huccrât, Nûr, Münâfikûn, Muhammed, Hadîd, Mücadele, Talâk, Tahrîm, Teğabun, Saff, Fetih, Mâide, Tevbe, Nasr sûreleri yer almaktadır. Birinci cilt 1295, ikinci cilt 761 sayfa olmak üzere toplamda 2056 sayfadan oluşmaktadır. Her iki cildin giriş kısmından önce sûrelerin alfabetik sıralaması, sûrelerin mushaf tertibine göre sıralaması ve sûrelerin nüzûl tertibine göre sıralamasını gösteren bir tablo mevcuttur. Bu tablo sayesinde okuyucu sûre adını, sûrenin nüzûl sırasını, sûrenin tertip sırasını, sûrenin yer aldığı sahifeyi kolaylıkla öğrenebilmektedir ve okuyucuya, okunmak istenen sûrenin yeri ve sırasının bulunması noktasında kolaylık sağlamaktadır. Eserde Mekkî sûrelerin sayısı 91, Medenî sûrelerin sayısı 23 olarak belirlenmiştir. Mekkî ve Medenî sûrelerin sayısı hakkında bir ittifaktan bahsedilememektedir.²⁶

Beyânu'l-Hak'ta sûrelerin tefsiri yapılırken sûrenin nüzûl sıra numarası yanında Mushaf tertibindeki numarası ve sûrenin ismi verilmek suretiyle tefsire başlanmaktadır.

Örnek: 5/01 Fâtiha, 9/92 Leyl, 92/02 Bakara, 93/08 Enfal.

1.4.6. Tefsirin Dili ve Üslûbu

Beyânu'l-Hak tefsirinin giriş kısmında “*Beyânu'l-Hak*'ın Özellikleri” başlığı altında yirmi üç maddede eserin detaylı bir şekilde tanıtıldığını belirtmiştik. Duman, bahsi geçen bölümde eserin dili ve üslûbuna dair bilgiler de vermektedir. Bu bilgileri maddeler halinde özetleyerek vermek ve değerlendirmesini yapmak istiyoruz.

- *Beyânu'l-Hak* tefsirinde âyetler kelimesi kelimesine değil âyetteki lafzın mânası dikkate alınarak yani âyetin ifade şekli, âyetin vurgusu, ses ve söz ahengi ile tam anlamıyla Türkçe'ye aksettirilmeye çalışılmıştır.
- Âyetler defalarca okunmak suretiyle metne münasip Türkçe karşılık verilmiştir.
- Sade ve akıcı bir dil, her insanın anlayabileceği bir üslûp ve özellikle genç okuyucu kitlesi düşünülerek onların anlayabileceği bir dil ve üslûp kullanılmıştır.
- Dilimize yerleşen Arapça ve Farsça kelimeler hariç genel itibariyle Türkçe kelimeler kullanılmaya çalışılmıştır.

²⁶ Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2019, Cilt 1, 19, 37.

- *Türk Dil Kurumu Sözlüğü* ve *İmla Kılavuzu* 'nun son baskıları dikkate alınmıştır.
- *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*'nde yer almayan üç kelime bu eserde kullanılıp literatüre kazandırılmıştır. Bunlar: *yerimsemek*, *cennetliler*, *cehennemliler* kelimeleridir.
- Eserde yer alan Arapça metnin düzenine bu metnin Türkçe karşılığının verilmesine önem gösterilmiştir.
- Üç nokta ve ünlem işaretleri sık kullanılmıştır. Bunun sebebi Kur'ân'ın yazılı bir kitap değil sözlü bir hitap olarak nazil olduğu için çeşitli konumlara göre aktif bir hitap biçimi ihtiva etmesidir.
- Kur'ân-ı Kerim'de Allah, Arap lisanının tüm inceliklerini kullarının anlaması için âyetleri farklı bakış açısıyla açıklamış, yerine göre gerçek mânâ, yerine göre mecazî mânâlar kullanmıştır. Bu tefsirde de Türk lisanının inceliklerinden yararlanılarak tefsirin anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşüncesiyle yer yer şiirden, deyimlerden ve atasözlerinden faydalanılmıştır.²⁷

Duman eserin giriş kısmında “*Beyânu'l-Hak*'ın Özellikleri”ni maddeler halinde açıklamış, bizde bu maddelerden dil ve üslûba dair maddeler çıkararak bir nevi “*Beyânu'l-Hak*'ın Dil ve Üslûp ilkeleri” de diyebileceğimiz maddeler çıkarmış bulunmaktayız. Eseri incelediğimiz zaman sayılan bu ilkelere riâyet edildiğini görmekteyiz. Eserde kullanılan dil akıcı ve yalın olup okuyucu sıkılmadan okuma yapabilmektedir. Uzun cümleler kullanılmayarak anlam ağırlaştırılmadığı gibi kısa cümleler kurularak ifade biçimi basitleştirilmemiştir. Eserde ilmî terimlerin yerinde kullanıldığını, yani tefsir dili diyebileceğimiz terimlerin sıklıkla kullanılmadığını, okuyucu açısından ilmî terimlerle ifade edilen bir dil ve üslûptan ziyade herkesin anlayabileceği bir dil ve üslûp kullanıldığını müşahade etmekteyiz. Yabancı kelimelerin fazla kullanılmadığını da görmekteyiz. Ayrıca âyetlerde anlamı bilinmeyen kelimelerin anahtar kelimeler adı altında verilmesi yabancı kelimelerin anlaşılması bakımından, dil ve üslûp açısından okuyucuya kolaylık sağlamaktadır. Maddelerde belirtildiği üzere eserde şiirlere, deyimlere, atasözlerine ihtiyaç dâhilinde yer verilmiştir. Örneğin: Asr sûresinin tefsirinde Duman, dördüncü âyetin tefsirini “Burada sözü Mehmet

²⁷ Duman, I, 30,34.

Akif Ersoy'a bırakmak yerinde olacaktır” demek suretiyle ve aşağıdaki şiiri vererek sûrenin tefsirini bitirmektedir:

“Halıkın nâ mütenâhî adı var en başı Hak
Ne büyük şey kul için hakkı tutup kaldırmak
Hani ashâb-ı kiram ayrılalım derlerken
Mutlaka Sûre-i ve'l-asr'ı okurmuş, bu neden?
Çünkü meknûn o büyük Sûrede asâr-ı felah
Başta iman-ı hakiki geliyor sonra salah
Sonra hak, sonra sebat; işte kuzum insanlık
Dördü birleşti mi yoktur sana hüsrân artık...”²⁸

Deyim kullanımına örnek vermek gerekirse Nisâ 4/49. âyetin tefsirinde “فَتِيلًا” kelimesi açıklanırken bu kelimenin metne uygun tercümesinin “iplik kadar” olduğu fakat Türkçe’de bu deyim “kıl kadar” olarak kullanıldığı için bu mânanın tercih edildiği söylenmektedir.²⁹ Yine A’râf 7/40. âyetin tefsirindeki devenin iğne deliğinden geçme mevzusunun bir şeyin imkânsızlığının belirtilmesinde kullanıldığını ifade ederek Türkçe’de ki “Balık ağaca çıktığı zaman” deyimine benzetmektedir.³⁰

2. Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri ve Müellifi

2.1. Müellifin Hayatı

M. Sait Şimşek 1951 yılında Mardin merkeze bağlı Kumlu Köyü’nde doğdu. Aynı köyde başladığı ilkokul eğitimini Şanlıurfa iline bağlı Ceylanpınar ilçesinde bitirdi. Diyarbakır İmam Hatip Lisesi ve Erzurum Yüksek İslam Enstitüsü mezunudur. 1977 yılında Konya Yüksek İslam Enstitüsü’ne Arap Dili ve Edebiyatı Araştırma Görevlisi olarak girdi. 1984 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde tefsir Doktoru, 1987 yılında aynı bilim dalında Doçent, 1994 yılında da Profesör oldu. Halen Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

²⁸ Duman, I, 140.

²⁹ Duman, II, 1609.

³⁰ Duman, I, 332.

Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Arapçadan Türkçeye birçok kitap tercüme etti. Değişik dergilerde pek çok makalesi yayımlandı.³¹

2.2. Müellifin Eserleri

- *Fâtiha Sûresi ve Türkçe Namaz*, İstanbul: 1. Baskı, Beyan Yayınları, 1998
- *Kur'ân'ın Ana Konuları*, İstanbul: 7. Baskı, Beyan Yayınları, 1999.
- *Yaratılış Olayı*, İstanbul: 1. Baskı, Beyan Yayınları, 2008
- *Kur'ân Kıssalarına Giriş*, 3. Baskı, Kitap Dünyası Yayınları, Konya 2013.
- *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele* (Nesh-Müteşabih), Konya: 6. Baskı, Kitap Dünyası Yayınları, 2016.
- *Günümüz Tefsir Problemleri*, İstanbul: 16. Baskı, Hikmet Evi Yayınları, 2018.
- *İmam Mâlik*, (Biyografi)
- *İbn Teymiyye*, (Biyografi)
- *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.

2.3. Müellifin Kur'ân ve Tefsir Anlayışı

Şimşek eserin önsöz kısmında Kur'ân anlayışına dair şunları söylemektedir:

“Kur'ân hayat kitabıdır, hayatı düzenlemek, yeniden rayına oturtmak için indirilmiştir. İndirilen önceki kitapların amacı da budur. Peygamberler aynı dini tebliğ etmiş, aynı inanç ilkelerini getirmişlerdir. Bu inançlar donuk ve hayatı ilgilendirmeyen inançlar olmayıp, her birinin hayatı düzenlemekle birebir irtibatı vardır. O halde indirilen kitaplar ve gönderilen peygamberler, bozulmuş ve rayından çıkmış hayatı yeniden düzenleyerek rayına oturtmayı hedef edinmiştir. Bu sebeple Kur'ân hidâyet kitabı olarak indirilmiştir.”³²

Şimşek'e göre Kur'ân insan için nazil olmuştur. Kur'ân, muhatap aldığı toplumu muhtevasında bulunan ilkelerle, hükümlerle, ahlaki öğretilerle, ibret tabloları ile onu açıklayıp tebliğ eden Hz. Peygamberin örnekliliği ile maddi ve manevi anlamda inşa etmiştir. Kur'ân'ın muhatabı insandır. Kur'ân'ın iniş amacı insanın kendisini tanıyabilmesi, Kur'ân'ı hayatına yansıtması ve bu sayede ebedî mutluluğa erişmesidir. Fakat insan zamanla Kur'ân'dan uzaklaşır, getirmiş olduğu ilkeleri, hükümleri uygulamaktan vazgeçer,

³¹ M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2016, 1.

³² Şimşek, Cilt 1, 9.

Kur'ân'ın ifadesiyle sıkı sıkı tutun dediği³³ Kur'ân'la olan bağlarını koparırsa; neticesinde İslâm toplumunda bozulmalar, düzensizlikler baş göstermeye başlayacaktır. İşte bu noktada Şimşek'in ifadesiyle rayından çıkmış hayatı yeniden rayına koymak için insan Kur'ân'a dönmeli ona sarılmalıdır. İnsan hayatının merkezine Kur'ân'ı almadığı müddetçe Kur'ân'da belirtilen orta ümmet³⁴ (âdil/ideal) vafına sahip olamayacaktır.

Yazarın Kur'ân ve tefsir anlayışı noktasında genel itibari ile şunu söyleyebiliriz: Şimşek Kur'ân'ın hayat kitabı olduğunu yani Kur'ân'ın hayatın merkezinde yer alması gerektiğini düşünmektedir. Şimşek tefsirini hazırlarken Kur'ân'ın hayat kaynağı olduğu ilkesini göz önünde bulundurmuş, insanın sosyal bir varlık olduğunu dikkate almıştır. 1410 yıl önce Hz. Peygambere vahyolunan Kur'ân'ın evrensellik özelliğini tefsire yansıtmış, günümüz insanın sorunlarına tefsirinde cevap aramaya çalışmış, sahip olduğu bilgi ve birikimle içinde yaşadığı toplumun ahvalini de göz önüne alarak söz konusu eseri yazmıştır.

2.4. Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri

Araştırma konusu yaptığımız ikinci eser M. Sait Şimşek tarafından telif edilen *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri* isimli tefsirdir. Eserin 2010 yılında Beyan Yayınları tarafından beş cilt olarak basımı gerçekleşmiştir. Eserin şekilsel özellikleri olarak şunlar söylenebilir: Eserin birinci cildi 608, ikinci cildi 648, üçüncü cildi 576, dördüncü cildi 552 ve beşinci cildi 519 olmak üzere toplamda 2903 sayfadan oluşmaktadır. Mushaf tertibine göre yazılan tefsirin birinci cildinde Fâtiha, Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ sûrelerinin;

İkinci cildinde Mâide, En'âm, A'râf, Enfâl, Tevbe, Yûnus, Hûd sûrelerinin;

Üçüncü cildinde Yusuf, Ra'd, İbrahim, Hicr, Nahl, İsrâ, Kehf, Meryem, Tâhâ, Enbiya, Hac, Mu'minûn, Nûr, Furkan, Şuara sûrelerinin;

Dördüncü cildinde Neml, Kasas, Ankebut, Rum, Lokman, Secde, Ahzâb, Sebe, Fâtır, Yâsin, Sâffât, Sâd, Zümer, Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhan, Câsiye, Ahkâf, Muhammed sûrelerinin;

Beşinci cildinde Fetih, Hucurât, Kâf, Zâriyât, Tûr, Necm, Kamer, Rahmân, Vâkıa, Hadîd, Mücâdele, Haşr, Mümtehine, Saff, Cumâ, Münâfikûn, Teğâbun, Talâk, Tahrîm, Mülk,

³³ Âl-i İmrân, 3/103.

³⁴ Bakara, 2/143.

Kalem, Hâkka, Meâric, Nûh, Cin, Müzzemmil, Müddessir, Kıyâme, İnsan, Mürselât, Nebe, Nazi'ât, Abese, Tekvîr, İnfitâr, Mütaffifîn, İnşikâk, Burûc, Târik, A'lâ, Ğâşiye, Fecr, Beled, Şems, Leyl, Duhâ, İnşirâh, Tîn, Alak, Kadr, Beyyine, Zilzâl, Âdiyât, Kâri'â, Tekâsür, Asr, Hümeze, Fîl, Kureyş, Mâûn, Kevser, Kâfirûn, Nasr, Tebbet, İhlâs, Felak, Nâs sûrelerinin tefsiri yapılmıştır.

Bu bölümde *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri* isimli eserin metodu, eserin yazılış amacı, “Hayat Kaynağı Kur'ân” isminin neden verildiği, eserin tertibi, dili ve üslûbu hakkında bilgiler verilecektir.

2.4.1. Tefsirin Metodu

Şimşek eserin metoduna dair bilgileri vermeden önce kendisiyle yapılan bir söyleşide “eserde nasıl bir metod izlediniz?” sorusuna vermiş olduğu cevabı burada paylaşmak istiyoruz.

Şimşek: “Çok düzenli bir metodumun olduğunu söyleyemem. Ama müfessirleri, meşhur müfessirleri okudum. Ya da bazılarınca meşhur olmayan ama benim katımda meşhur diye düşündüğüm insanların tefsirlerini okudum. Bir defa onu ihmal etmemeye çalıştım. Fakat akademisyenler gibi fiş tutma, onu not alma, sayfa numarası vesaire bunlar yapım itibariyle çok uymuyor. Onda zorlanıyorum. Okuma yaptım. Okumayı yaptıktan sonra tekrar Kur'ân'a döndüm. Uyuyor mu uymuyor mu? Uyuyorsa aldım. Bana göre uymuyorsa almadım. Ya da hayat için artık bunun çok büyük bir önemi yok diye düşünüyorsam, almadım. Geçmiş ve gelecekteki tartışmalı konuları, fazla gündeme getirip Müslümanları bunlarla meşgul etmek istemedim. Hani akademisyenlerin yaptığı şekilde ilmî tartışmalara girebilirdim. Nitekim buna benzer makalelerim de var. Bunlara girebilirdim. Mümkün merteye tefsirde girmedim ki tefsiri herkes okuyabilsin, herkese bir faydası olsun. Yani, Allah ahirette görülecek mi? Mutezilenin delili nedir? Ehl-i sünnetin delili nedir? Bu delilleri karşılaştırsak nasıl bir sonuca varırız? Bunları uzun uzadıya yazmadım. Yine mesela miraç, geçmiş geleceğe dair bir şey. Bedenle mi olmuş? Ruhla mı olmuş? Gerçekten böyle bir şey var mı? Yoksa başka bir şey mi anlatılıyor? Benim kendime göre bir düşüncem vardır ama bunları anlatmadım. Müslümanlara bir faydası yok diye düşündüm. Ama zeki olan okuyucuya da görüşümün hangi eğilimde olduğunu hissettirecek şeyler söylemeye çalıştım. Ne kadar başarılıyım bilmiyorum. Onu hissettirmeye çalıştım. Ama tartışma açacak, lüzumsuz olan şeylere girmedim. Bunlar arasında şefaathat konusuna girdim. Şundan dolayı girdim. Yani camiye gidiyorsunuz, “Şefaathat Ya Rasulullah” Şuraya gidiyorsunuz, hep ahiretteki şefaathat bahsediliyor. Müslümanların gündelik hayatının bir parçası haline gelmiş. Onun için mesela, ‘ahirette şefaathat yoktur, şefaathatın tamamı bu dünyada olup bitenlerdir’, dedim. Ben okuyucumdan, ben ne söylediysem doğrudur düşüncesiyle, benim tefsirimi okumasını istemiyorum. O tiplerden de hoşlanmıyorum. Tabii bu arada birkaç defa belki Kur'ân-ı Kerim'i baştan sona kadar şifahi olarak gece sohbetlerinde anlattım. Ve her söylediğimi emme basma

tulumbası gibi kabul eden tiplerden hoşlanmadım. Ben isterim ki benim kitabımı da okuyan, bana yakın olan arkadaş, muannid olsun anlamında değil. Kendisi, varlığı olsun. Kendisi düşünsün, bir şeylere varsın.”³⁵

Şimşek’in eserin metoduna dair sorulan soruya vermiş olduğu cevaptan sonra eseri incelediğimizde eserinde kullanmış olduğu yöntem hakkında şunları söyleyebiliriz: Müellif sûrelerin tefsirine başlamadan sûre hakkında özet bilgiler vermektedir. Eserde pasaj bütünlüğü dikkate alınarak âyetlerin tefsir edildiğini görmekteyiz. Örneğin; Bakara 2/8-16. âyetlerde münafıkların vasıfları anlatılmaktadır.³⁶ Şimşek bu âyetlerin önce Arapça metni ile meâlini verdikten sonra âyetlerin tefsirini yapmaktadır. Âyetleri tefsir ettiği bölümde gerekli gördüğü âyetin meâlini tekrar vermektedir. Pasaj bütünlüğü açısından *Beyânu’l-Hak*’ta uygulanan yönteme benzer bir uygulamanın kullanıldığını söyleyebiliriz. *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri*’nde pasajlar arası geçişlerin yumuşak olduğunu yani âyetler arası bağlantının kolayca kurulabildiğini söyleyebiliriz. Eserde âyetin âyetle tefsir edildiğini ve gerek görüldükçe hadis rivâyetlerinden, Tevrat ve İncil’den de yer yer alıntılar yapıldığını görmekteyiz.³⁷ Şimşek eserin tefsir bölümünde önemli gördüğü hususları “Kur’ân Meydan Okuyor”³⁸, “Reenkarnasyon”, “Âdemin Yaşadığı Cennet ve İlk Günah”³⁹ gibi başlıklar açarak konular hakkında değerlendirmelerde bulunmaktadır. Eserde gerekli görülen yerde başka eser ve müelliflerden alıntı yapmıştır. Bu alıntıları yaptığı esnada “bazı müfessirler”, “müfessirlerin geneli”,⁴⁰ gibi ifadelerle yer vermektedir. Bazen de tefsiri yapılan âyetin açıklamasının sonunda eser veya müellif ismi vermektedir. Örneğin; (Beydâvi, s. 551)⁴¹ (Kurtubî, 4, 304)⁴² gibi. Bu atıfları metin içi dipnot şeklinde yapmıştır. Her iki eserde müellifler metin içi dipnot sistemini kullanmayı tercih etmişlerdir.

Şimşek tefsirinin Kur’ân’ın indiriliş amacına uygun olduğunu belirtir. Bize göre de eserdeki en önemli hususlardan birisi âyetleri tefsir ederken yazarın âyetlerin günümüze yansıyan

³⁵ Ercan Şen, “Prof. Dr. Mehmet Sait Şimşek ile Bir Söyleşi”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2018, 287, 304.

³⁶ Şimşek, I, 34, 35.

³⁷ Şimşek, I, 95, 454.

³⁸ Şimşek, I, 41, 42.

³⁹ Şimşek, I, 41, 51, 64.

⁴⁰ Şimşek, I, 91.

⁴¹ Şimşek, I, 271.

⁴² Şimşek, I, 457.

yönlerine ağırlık vermesi yani Kur'ân'ın İçtimaî sahaya bakan yönlerini önemseyerek hidayet eksenli yorumlar yapmasıdır.⁴³

2.4.2. Tefsirin Kaynakları

Şimşek, eserini ekol ve şahıs olarak kimsenin etkisinde kalmadan bugüne kadar edinmiş olduğu ilmî birikim sayesinde yazdığını ifade etmekle birlikte⁴⁴, rivâyet eksenli yorumlarda Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmi'ül-Beyân* ve İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm* isimli eserlerden faydalanmaktadır.⁴⁵ Dirâyet esaslı yorumlarda ise genel olarak Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) *Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ı*, Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Tefsirü'l-Kebîr'i* ve Elmalılı'nın (ö. 1942) *Hak Dini Kur'ân Dili* isimli eserlerine atıf yapmaktadır.⁴⁶ Şimşek modern tefsir anlayışını yansıtan Muhammed Abduh'un *Cüz'ü Amme* (ö. 1905), Reşîd Rızâ'nın (ö. 1935) *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Hakîm*, İzzet Derveze'nin (ö. 1984) *Tefsirü'l-Hadîs* ve özellikle İbn Âşûr'un (ö. 1973) *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*'den yaptığı iktibaslar dikkat çekmektedir.⁴⁷ Şimşek fikhî konularda Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân* eserine,⁴⁸ dilsel tahlilin yapıldığı yerlerde Yahyâ b. Ziyad el-Ferrâ'nın (ö. 207/822) *Meâni'l-Kur'ân*, İbn Manzûr'un (ö.711/1311) *Lisânü'l-Arab* ve Fîrûzâbâdî'nin (ö.817/1415) *el-Kâmûsü'l-Muhît* isimli eserlerine atıf yapmaktadır.⁴⁹ Hadis rivâyetlerinde ise genel olarak Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) *Sahîh*'lerine atıf yapmaktadır.⁵⁰

2.4.3. Tefsirin Yazılış Amacı

Şimşek eserin önsözün de *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*'nin yazılış amacını birkaç cümle ile açıklamaktadır. Kendisi tefsirin amacının Kur'ân'ın indiriliş amacına uygun olması

⁴³ Ali Karataş, Mehmed Said Şimşek'in "Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri Üzerine Bir İnceleme", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt 12, Sayı 2, 2012, 121, 152.

⁴⁴ Şimşek, I, 9.

⁴⁵ Şimşek, I, 57, 89, 93, 250, 255, 258, 268, 274, 315, 317, 318, 493, 571, II, 406, 457, 489, 501, 553, 602, 617, 641, III, 145, 149, 153, 189, 345, 396, 439, 515, 574, IV, 66, 104, 120, 128, 140, 154, 223, 299, 408, 506, 522, 533, IV, 186, 224, 269, 351, 406, 427, 496.

⁴⁶ Şimşek, I, 27, 173, 209, 212, 298, 527, 541, 594, Cilt 2, 45, 52, 99, 100, 106, 108, 125, 127, 151, 225, 372, 419, 515, III, 43, 45, 68, 151, 155, 215, 256, 346, 515, 527, IV, 57, 203, 273, 550, V, 177, 186, 204, 353, 507.

⁴⁷ Şimşek, I, 88, 160, 194, 299, 362, 405, 469, 501, 513, II, 56, 120, 140, 141, 153, 184, 229, 406, III, 65, 77, IV, 422, V, 497, 508.

⁴⁸ Şimşek, I, 86, 199, 418,

⁴⁹ Şimşek, I, 56, 65, 129, 216, 225,

⁵⁰ Şimşek I, 202, 488, 545, 555, II, 170, 275, 444, 480, III, 469, 471, 530, IV, 223, 325, 494, 495, V, 221, 316, 507.

gerektiğini eserinin de bu hususiyette olduğunu söylemektir. Eserde günümüz insanının ihtiyaçlarını dikkate alarak detaylı bir anlatım tarzından ziyade, genel olarak insanları ilgilendirmeyen ilmî meselelere değinmeyen bir anlatım tarzını benimsediğini, herkesin anlayabileceği bir dil kullandığını belirtmektedir. Ayrıca yazar eseri on bir yılda tamamladığını, kendisi için çok faydalı olduğunu söylemekte ve okuyucu için de faydalı olmasını dilemektedir.⁵¹

Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri'nin ana teması, Kur'ân'ın insan için olduğudur. Bu nedenle eser insanlara fayda sağlamak, Kur'ân'la olan bağlarını güçlendirmek, hayatımıza Kur'ân ışığında yön vermek, ahlakî, insanî, ailevî ve sosyal konularda kaynaklık etmeyi amaçlamaktadır. Kur'ân'ın indiriliş amacı bozulmuş bir toplumu yeniden diriltmek, uyarmak, uyandırmak, insan olduğunun farkına varmasını sağlamaktır. Kur'ân sadece indiği topluma değil indiği andan itibaren kıyamete kadar bütün insanlığa hitap eden ve etmeye devam edecek olan ilahî bir kelimadır. İnsanoğlu bu ilahî hitabı dikkate alıp emir ve nehiyelerine uyduğu ölçüde yolunu şaşırmayacak, ulaşması istenilen menzile emin adımlarla ilerleyecektir. Fakat Allah'ın emirlerine muhalif davranarak, emirlerine ve yasaklarını çiğnerse yoldan çıkacak ve sonucunda menzile ulaşamayacaktır.

2.4.4. Hayat Kaynağı Kur'ân İsmi'nin Verilmesi

Şimşek'in eserine neden bu ismi verdiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri* Kur'ân ile aynı gayeyi hedeflemektedir. Onun için M. Sait Şimşek'in eserinin ismini *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri* olarak belirlediğini düşünmekteyiz. Ayrıca hayat kaynağı dendiğinde aklımıza maddi olarak yaşamımızı sürdürmek için gerekli olan hava, su ve yiyecek vb. şeyler gelmektedir. Bunlar olmadan insanın hayatını sürdürmesi düşünülemez. İnsanoğlunun maddi, özellikle biyolojik yönünü ilgilendiren bu husus önem arz etmektedir. Bize göre M. Sait Şimşek insanoğlu için hava, su ve yiyecek gibi şeyler ne kadar önemli ise Kur'ân da o kadar önemlidir. Zira Kur'ân insanın manevî ihtiyaçlarına cevap vermektedir. İnsan hem maddî hem manevî ihtiyaçlarını karşılamak zorunda olan bir varlıktır. Bu perspektiften baktığımızda ve yazarın Kur'ân ve tefsir anlayışı, eserde izlemiş olduğu yöntem ve tefsirin yazılış amacını dikkate alındığında eserin *Hayat Kaynağı Kur'ân*

⁵¹ Şimşek, I, 9.

Tefsiri olarak isimlendirilmesinin dikkat çekici ve verilen ismin yazarın anlayışına, yöntemine ve amacına uygun olduğunu söyleyebiliriz.

2.4.5. Tefsirin Tertibi

Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri isimli eser beş ciltten oluşmakta ve mushaf tertibi dikkate alınarak düzenlenmiştir.

Mushaf tertibine göre yazılan tefsirin birinci cildinde Fâtiha, Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ sûrelerinin;

İkinci cildinde Mâide, En'âm, A'râf, Enfâl, Tevbe, Yûnus, Hûd sûrelerinin;

Üçüncü cildinde Yusuf, Ra'd, İbrahim, Hicr, Nahl, İsrâ, Kehf, Meryem, Tâhâ, Enbiya, Hac, Mu'minûn, Nûr, Furkan, Şuara sûrelerinin;

Dördüncü cildinde Neml, Kasas, Ankebut, Rum, Lokman, Secde, Ahzâb, Sebe, Fâtır, Yâsin, Sâffât, Sâd, Zümer, Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhan, Câsiye, Ahkâf, Muhammed sûrelerinin;

Beşinci cildinde Fetih, Hucurât, Kâf, Zâriyât, Tûr, Necm, Kamer, Rahmân, Vâkıa, Hadîd, Mücâdele, Haşr, Mümtehine, Saff, Cumâ, Münâfikûn, Teğâbun, Talâk, Tahrîm, Mülk, Kalem, Hâkka, Meâric, Nûh, Cin, Müzzemmil, Müddessir, Kıyâme, İnsan, Mürselât, Nebe, Nazi'ât, Abese, Tekvîr, İnfîtâr, Mütaffifîn, İnşikâk, Burûc, Târik, A'lâ, Gâşiye, Fecr, Beled, Şems, Leyl, Duhâ, İnşirâh, Tîn, Alak, Kadr, Beyyine, Zilzâl, Âdiyât, Kâri'â, Tekâsür, Asr, Hümeze, Fîl, Kureyş, Mâûn, Kevser, Kâfirûn, Nasr, Tebbet, İhlâs, Felak, Nâs sûrelerinin tefsiri yapılmıştır.

Ayrıca her cildin içindekiler kısmında da tefsiri yapılacak olan sûrenin sıra numarası ve sûre isimleri verilmektedir. Her cildin sonunda indeks ve sadece beşinci cildin sonunda kaynakça verilmiştir.

2.4.6. Tefsirin Dili ve Üslûbu

Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*'nin önsöz kısmında dil ve üslûba dair sözü fazla uzatmamaya çalıştığını, genel okuyucunun anlayabileceği bir dil kullanmaya özen gösterdiğini belirtir. Esere baktığımızda yazarın genel itibariyle kullanmış olduğu dilin sade olduğunu, üslûp olarak da *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*'nin ilmî bir üslûba sahip olduğunu söyleyebiliriz. Fakat Şimşek sadece tefsir sahasında uzman kişilerin anlayabileceği ilmî terimleri, akademik söylemleri sıklıkla kullanarak eseri ağır ve anlaşılmaz hale getirmemiştir. Edebî açıdan baktığımızda eserde anlatımı desteklemek için Türkçe şiir, atasözleri, deyimler nâdir olarak kullanılmıştır. Yine Arap Lisanı'nda bulunan atasözü, deyim gibi söz öbeklerine de yer verilmiştir. Örneğin: Bakara 2/189. âyette geçen “Erdemlilik evlere arkalarından girmeniz değildir.” Cümlesini Türkçe'deki “Evin kapısı dururken bacasından girmek” anlamında kullanılan bir deyim ile açıklar.⁵² Netice itibariyle *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri* isimli eserde kolay ve anlaşılır ifadeler yer alır; dil akıcı ve sadedir. Tefsiride okuyacak herkesin rahatlıkla anlayabileceği bir üslûba yer verilmiştir.

⁵² Şimşek, I, 211,212.

İKİNCİ BÖLÜM

BEYÂNU'L-HAK VE HAYAT KAYNAĞI KUR'ÂN TEFSİRLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI TAHLİLİ

Araştırmamızın bu bölümünde söz konusu iki eserin rivâyet, dirâyet ve Kur'ân ilimleri açısından mukayesesi yapılacaktır.

1. Rivâyet Açısından

Rivâyet açısından iki tefsirin mukayesesine geçmeden önce rivâyet tefsiri hakkında bilgi vermek istiyoruz. Rivâyet tefsiri Kur'ân'a, hadislere, sahâbe ve selef âlimlerden nakledilen sahih rivâyetlere dayanan tefsir demektir.⁵³ Bu yöntemin kullanıldığı tefsirlerde âyetlerin anlamı, sebab-i nüzûl, dil bilgisine ait açıklamalar, hadis, siyer ve tarih kitaplarından nakiller yer almaktadır.⁵⁴ Bu yöntemi kullanan meşhur tefsirlerden bazıları şunlardır:

- Muhammed b. Cerir et-Taberî (ö. 310/922) *Câmiu'l-Beyan an Te'vili'l-Kur'ân*.⁵⁵
- Ebû'l-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*.
- İbn Atıyye el-Endelüsî (ö. 541/1147) *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*.
- İbn Kesir (ö. 744/1372) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*.
- Celâleddin es-Süyûtî (ö. 911/1505) *ed-Dürri'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*.
- Muhammed Cemâleddin el-Kâsımî (ö. 1866/1914) *Mehâsinu't-Tevîl*.

Çalışmamıza konu olan *Beyânu'l-Hak ve Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri* isimli eserlerin rivâyet açısından mukayesesini değerlendirirken ilk olarak *Beyânu'l-Hak* tefsirindeki rivâyetleri daha sonra *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*'ndeki rivâyetlerin değerlendirmesini ve iki tefsirde kullanılan rivâyetlerin karşılaştırmasını yapacağız.

⁵³ Nureddin İtr, **Ulumü'l-Kur'ân**, Kahire: Dârü'l-Basâir, 2014, 74, Muhsin Demirci, **Tefsir Tarihi**, 38. Baskı, İstanbul: M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Yay., 2016, 117.

⁵⁴ Bilmen Ömer Nasuhi, **Büyük Tefsir Tarihi**, 1. Baskı, İstanbul: Semerkand Yayınları, 2014, Cilt 1, 149.

⁵⁵ "Taberî tefsiri, rivâyet tefsiri olarak bilinmesine rağmen, dirâyet tefsirlerinin özelliklerini de taşımaktadır.", Hacı Önen, **Taberî Tefsirinde Dirâyet**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimler (Tefsir) Anabilim Dalı, Ankara: 2014, 147, 148, bkz., Atik Aydın, **Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi**, 1. Baskı, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014, 67.

Beyânu'l-Hak tefsiri yazarının kendi ifadesi ile iktisat metodu dikkate alınarak yazılmış, gereksiz ayrıntılara yer verilmemiştir. Böyle olması sebebiyle âyetler tefsir edilirken kısa tutulmuş, detaylı bilgiler verilmemiştir. Bu bilgilerin ekseriyetinin rivâyetlerden oluştuğunu söyleyebiliriz. Şöyle ki eserde kullanılan âyetler, hadisler, sahâbe kavlinden nakiller, tefsir, hadis, siyer vb. kitaplardan alıntılar ve özellikle rivâyet hususunda genel olarak Taberî (ö. 310/922) ve İbn Kesîr'den (ö. 774/1372) yapılan alıntılar eserin rivâyet açısından zengin olduğunu göstermektedir.

Beyânu'l-Hak tefsirinde Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsir edildiğini görmekteyiz. Eserde âyetlerin kullanımı şu şekildedir: Âyetlerin tefsirinin yapıldığı pasajlarda tefsiri yapılan konu ile ilgili diğer âyetleri parantez açarak (Bkz. İnsan, 76/1), (Krş. Ğafir 40/1) gibi metin içinde bu şekilde veya dipnot şeklinde kullanılan sûre ismi ve âyet numarası verilerek, tefsiri yapılan konu ile alakalı diğer âyetlere de bakılması veya karşılaştırma yapılması istenmektedir. *Beyânu'l-Hak* tefsirinde Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsir metodu sıklıkla kullanılmaktadır. Örneğin: Yûnus 10/3. âyetin tefsirinde şefaet konusu açıklanırken Mümin 40/16, Bakara 2/44, 123, 254, 255, Âl-i İmrân 3/154, Lokman 31/33, Tâhâ 20/109, Nisâ 4/109, Enbiyâ 21/28, Meryem 19/85, 87, Zümer 39/44, En'âm 6/51, 70, Secde 32/4 âyetlerine atıf yapılmaktadır.⁵⁶

Beyânu'l-Hak tefsirinde âyetlerin kullanımı ile ilgili bilgilerden sonra rivâyet tefsirinde önemli bir yere sahip olan hadislerin kullanımı hakkında şunları söyleyebiliriz: Eserde atfedilen âyetlerin sayısı kadar olmasa da yer yer konu ile alakalı hadislere yer verilir. Tefsirde sûre isimleriyle âyet numaraları metin içinde verildiği gibi hadislerin yer aldığı kaynaklar da metin içinde verilmektedir: (Bkz. Beyhakî Sünen 2/74), (Ebu Davud, Sıyam 27/2363), (Buharî, Tefsir, Bakara, 27) gibi.

Hadis metninden önce hadis kitabının yazarının ismiyle başlayarak hadis nakledilmektedir.

Örnek: “Müslim’in Ümmü Seleme'den (r.a) naklettiğine göre Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: Bir müminin başına musibet geldiğinde hemen “inna lillah ve inna ileyhi raci'un.” der ve ardından da “Allah'ım buna karşılık bana ihsan et ve kaybettiğimden daha

⁵⁶ Duman, I, 612.

hayırlısını bahşet” anlamında “Allahümme ecirnî fî musibetî ve’hlûf lî hayran minhu” derse Allah onu mutlaka daha hayırlısıyla ödüllendirir.”⁵⁷

Duman bazı tefsir eserlerinden de hadis nakletmektedir.

Örnek: Âl-i İmran Sûresi 110. âyetin tefsirinde “İnsanların en hayırlısı kimdir?” sorusuna Rasûlullah (s.a.v.): “Kur’ân’ı en çok okuyan ve takvaca en üstün olan, insanlara en fazla iyiliği emredip kötülükten en fazla men eden ve akrabalar arası ilişkiyi en iyi koruyan kimse insanların en hayırlısıdır.” cevabını vermiştir.(İbn Kesîr, Tefsir, 2/77)”⁵⁸ şeklinde İbn Kesîr’in tefsirinde geçen bir hadis rivâyetini verir. Yine Taberî’nin eserinden de hadis rivâyetleri paylaşır.⁵⁹ Burada şu hususa dikkat çekmek istiyoruz: Hadisleri kendi kaynaklarından vermek gerekir; İbn Kesir ve Taberî’nin eserlerinden değil. Aslî kaynaklarda bulunmaz ise o zaman talî kaynaklara müracaat edilebilir.

Rivâyet tefsiri açısından diğer önemli bir husus ise sahâbe ve tabiinden gelen nakillerdir. *Beyânu’l-Hak* tefsirinde, tefsiri yapılan sûre ve âyetlerde konu ile alakası olduğu düşünülen yerlerde sahâbe ve tabiinden gelen nakillerin de kullanıldığını görmekteyiz.

Örnek 1: Enfâl 8/1. âyetin tefsirinde Taberî ve İbn Kesîr’in eserine atfen Ubâde b. Sâmit demiştir ki “Nefel hakkında birbirimizle tartıştığımız gün ahlâkımız gerçekten çok kötüydü! Allah da onu bizim elimizden aldı elçisine verdi o da aramızda eşit olarak paylaştırdı”⁶⁰

Örnek 2: İbn Kesir’in eserine atıf yapılarak Âl-i İmran 3/102. âyetin tefsirinde İbn Abbas’ın şöyle dediği nakledilmektedir: “Allah yolunda gerektiği gibi biçimde cihad eden, kimsenin kınamasına bakmadan bu yola devam eden ve kendi aleyhine de olsa haktan ve adaletten ayrılmayan kimse Allah’tan gerektiği biçimde sakınmış olur.”⁶¹

Örnek 3: Taberî’nin eserine atfedilen başka bir rivâyet ise Mâide 5/88. âyetin tefsirinde geçmektedir. Bir grup sahâbenin kendi aralarında sözleşerek, kendilerini sürekli ibadete adayacakları ve toplumdaki tamamen soyutlanmayı hedefledikleri ve bunu Efendimizin haber alması üzerine bu yaptıkları davranışın yanlış olduğunu belirttiği rivâyettir.⁶²

⁵⁷ Duman, II, 1369.

⁵⁸ Duman, II, 1520.

⁵⁹ Duman, I, 719, 735, 747.

⁶⁰ Duman, II, 1446.

⁶¹ Duman, II, 1517.

⁶² Duman, II, 1995.

Bu ve buna benzer tefsiri yapılan sûre ile alakalı olduğu düşünölen rivâyetlerin eserde kullanıldığını görmekteyiz. *Beyânu'l-Hak* tefsirinde yer alan rivâyetlerin miktarı hakkında Kur'ân-ı Kerim'in en uzun sûreleri olmalarından dolayı Bakara, Âl-i İmran, Maide, Âraf, En'âm ve Nisâ sûrelerinde yer alan rivâyetleri sayısal olarak paylaşmak istiyoruz.

Bakara sûresinin tefsiri 134 sayfada tamamlanmıştır. Eserde âyetlerin âyetlerle tefsiri sırasında konu ile alakalı olduğu düşünölen yaklaşık 300 farklı âyet, Buhârî, Müslim, Tirmizî gibi hadis kaynaklarından yaklaşık 25 hadis-i şerif, sahâbe ve tabiinden nakledilen 14 rivâyet yer almaktadır.

Âl-i İmran sûresine baktığımızda sûrenin 64 sayfada tamamlandığını görmekteyiz. Rivâyet açısından sûreyi incelediğimizde âyetlerin âyetlerle tefsiri yapılırken 174 farklı âyete atıf yapılmıştır. Sûrede Buhârî'den 1 tane hadis-i şerif ve sahâbeden nakledilen 20 farklı rivâyet bulunmaktadır.

Nisâ sûresinin tefsiri 88 sayfada tamamlanmış, yine âyetlerin âyetlerle tefsiri yapılırken 146 farklı âyete atıf yapılmıştır. Hadis noktasında hadis kaynaklarından nakledilen 24 hadis-i şerif ve kaynağı belirtilmemiş 2 hadis-i şerif bulunmaktadır.⁶³ Rivâyet açısından ise sûrede sahâbeden aktarılan 22 rivâyet yer almaktadır.

Mâide sûresinin tefsiri 66 sayfada tamamlanmış, âyetlerin âyetlerle tefsiri esnasında 192 âyet kullanılmış, 12 hadis-i şerif nakledilmiş ve sahâbeden nakledilen 8 rivâyet yer almıştır.

En'âm sûresinin tefsiri 48 sayfada tamamlanmış, âyetlerin âyetlerle tefsiri esnasında 143 âyet kullanılmış olup 4 tanesi İbn Kesîr'in eserinden 1 tane de kaynağı belirtilmeyen⁶⁴ 5 hadis ve 2 rivâyet yer almaktadır.

A'râf sûresinin tefsiri 70 sayfada tamamlanmış, âyetlerin âyetlerle tefsiri sırasında 177 âyete atıf yapılmış, hadis kaynaklarından nakledilen 7 hadis-i şerif ve kaynağı belirtilmemiş 1 hadis-i şerif bulunmaktadır.⁶⁵

Beyânu'l-Hak tefsirinin rivâyet açısından ve kullanılan rivâyetler hakkında vermiş olduğumuz bu bilgilerden sonra, *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*'nin rivâyet açısından nasıl

⁶³ Duman, II, 1588, 1603.

⁶⁴ Duman, I, 742.

⁶⁵ Duman, I, 340.

bir yol izlediğine bakıp daha sonra iki eserin rivâyet kullanımı bağlamında değerlendirmesini yapacağız.

M. Sait Şimşek rivâyet tefsirleri hakkında ilk dönemlerdeki rivâyet tefsirlerinin döneminin İçtimaî tefsirleri olarak görülebileceğini söylemektedir.⁶⁶ Eserde, âyetlerin tefsiri esnasında âyetin âyetle tefsirine, hadis-i şeriflere, sahâbeden gelen rivâyetlere de yer verilmiştir. *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*'ndeki rivâyetlerin kullanımı hakkında şunları söyleyebiliriz: Âyetlerin âyetle tefsiri yapıldığı zaman metin içinde atıf yapılan sûre ismi ve âyet numarası verilmektedir. Yine hadis-i şerifler hadis kaynaklarından nakledilerek verilmekte ve sahâbe ve tabiinden tefsiri yapılan sûre ve âyetle alakalı rivâyetler yer almaktadır.

Âyetlerin kullanımına ilişkin Bakara 2/23. âyetinin tefsiri esnasında yeni bir başlık açılarak Kur'ân'ın mû'ciz olduğuna ve meydan okuduğuna dair bilgiler verilirken bahsi geçen konu ile ilgili sırasıyla Tûr 52/ 34, İsrâ 17/88, Yûnus 10/ 38, Hûd 11/13, Nisâ 4/82 Bakara 2/25. âyetlere atıf yapılmaktadır.⁶⁷

Müellif bu âyetleri kullanmak suretiyle Kur'ân'ı yine Kur'ân âyetleriyle açıklayarak Kur'ân'ın mû'ciz olduğunu, bu âyetlerle Kur'ân'ın ilahî kelam olmadığını iddia edenlere meydan okuduğunu belirtmektedir.⁶⁸

Eserde kullanılan hadise örnek olarak Tevbe 9/67. âyetin tefsirinde münafıkların durumu anlatılırken Buhârî ve Müslim'den nakledilen şu hadisi verebiliriz.

“Münafığın alameti üçtür: Konuştuğunda yalan söyler, söz verdiğinde sözünü tutmaz ve kendisine bir şey emanet edildiğinde ona ihanet eder.”⁶⁹

Eserde yer yer sahâbe kavline de müracaat edildiğini görmekteyiz. Bakara 2/266. âyetin tefsirinde Buhârî'den nakledilen Hz. Ömer ve İbn Abbas'ın diyalogunu sahâbe kavline örnek olarak gösterebiliriz. Hz. Ömer ashaba bu âyetin kim hakkında indiğini soruyor. Onlar da bunu “Allah daha iyi bilir.” cevabını verince Hz. Ömer bu verilen cevaba kızıp “Biliyoruz yahut bilmiyoruz deyin” demiştir. İbn Abbas ise bu âyet hakkında malumatı olduğunu, bu

⁶⁶ M. Sait Şimşek, **Günümüz Tefsir Problemleri**, 16. Baskı, İstanbul: Beyan Yay., 2018, 41.

⁶⁷ Şimşek, I, 44.

⁶⁸ Şimşek, I, 44.

⁶⁹ Şimşek, II, 470., Muhammed b. İsmail Ebû Abdullah el-Buhârî, **Sahih-i Buhârî**, Beyrut: Dârü İbn Kesîr, 1990, İman, 24, Ebü'l Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, **Sahih-i Müslim**, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2008, İman, 27.

âyette zengin birini anlatmak üzere bir benzetme yapıldığını, âyette geçen adamın Allah'a itaat üzere biri olduğu sonraları şeytanın onu kandırdığını ve neticesinde Allah'ın emirlerine uymadığını şeytanın onun amellerini boşa çıkarttığını söylemiştir.⁷⁰

Âyetlerin tefsirinde konuyla doğrudan bağlantılı olan rivâyetlere yer verildiği gibi çeşitli yerlerde konu ile ilgisi olduğu düşünülen başka rivâyetler de yer almaktadır. Örneğin: En'âm 6/14. âyetin tefsiri sırasında İbn Âşûr'un eserinden nakledilen İbn Abbas'ın şu rivâyeti bulunmaktadır: "Fâtırın mânasını bilmiyordum, iki bedevi bir kuyu hakkında muhakeme edilmek üzere bana geldi. Biri: ben başladım ilk önce ben yardım dedi. Bunların sözlerinden fâtırın ne anlama geldiğini öğrendim."⁷¹ Bu ve buna benzer rivâyetleri eserin muhtelif yerlerinde görmekteyiz. Rivâyet açısından verilen bu örneklerden sonra *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri* 'nde özellikle Bakara, Âl-i İmran, Nîsa, Mâide, A'râf sûrelerinde kullanılan rivâyetleri sayısal olarak belirtmek istiyoruz.

Bakara sûresine baktığımızda sûrenin tefsirinin 288 sayfada tamamlandığını, âyetin âyetle tefsiri esnasında 107 farklı âyete atıf yapıldığını, kullanılan 7 hadis-i şerifin 2 tanesi Buhârî ve Müslim'e, 1 tanesi İbn Kesîr'e, diğer 1 tanesi Seyyid Kutub'un eserine atfen ve 3 hadis-i şerifin de kaynağının belirtilmeden nakledildiğini görmekteyiz.⁷² Rivâyet noktasında ise sûrede kaynağı belirtilmeyen 7 rivâyetle birlikte toplamda 20 rivâyet yer almaktadır.

Âl-i İmran'ın tefsirinin 159 sayfada tamamlandığını, 75 farklı âyete atıf yapıldığını, 3 hadis-i şerif ve 11 rivâyetin yer aldığını görmekteyiz.

Nisâ sûresinin tefsiri 159 sayfa sürmüş, sûrede 33 farklı âyete atıf yapılmış, kullanılan 13 hadisin 9 tanesinin kaynağının verilmiş, 4 tanesinde ise kaynak belirtilmemiştir.⁷³ Rivâyet olarak ise sûrenin tefsirinde 9 tane rivâyet yer almaktadır.

Mâide sûresini incelediğimizde, sûrenin tefsirinin 120 sayfada tamamlandığını, 19 farklı âyete atıf yapıldığını, 7 hadis-i şerif kullanıldığını bunlardan 1 tanesinin İbn Kesîr'den diğer bir tanesinin de Taberî'den nakledildiğini, rivâyet olarak ise sûrede 14 rivâyetin bulunduğunu görmekteyiz.

⁷⁰ Şimşek, I, 284.

⁷¹ Şimşek, II, 138.

⁷² Şimşek, I, 112, 163.

⁷³ Şimşek, I, 501, 518, 527, 557.

En'âm sûresinin tefsiri 124 sayfada tamamlanmıştır. 54 farklı âyete atıf yapılmış, 4 tane hadis ve 18 rivâyete yer verilmiştir.

A'râf sûresinin ise 124 sayfada tamamlandığını, 29 farklı âyete atıf yapıldığını, nakledilen 4 hadis-i şerifin 1 tanesinde kaynak belirtilmediğini⁷⁴ rivâyet olarak da 5 adet rivâyetin yer aldığını görmekteyiz.

Beyânu'l-Hak ve Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri isimli eserlerdeki rivâyetleri sayısal olarak belirttikten sonra rivâyetlerin kullanımını ve yer alması açısından bir değerlendirme yapmamız gerekirse; her iki eserde rivâyetlere yer yer başvurulduğunu, bu sayede anlatımın zenginleştiğini ve anlama noktasında fayda sağladığını söyleyebiliriz. İki eserde yer alan rivâyetlerin ise genel olarak İbn Kesîr ve Taberî'nin eserlerinden nakledildiğini görmekteyiz. Orantısız olarak rivâyetlerin kullanımına dair *Beyânu'l-Hak ve Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri* isimli eserlerin sayfa sayıları, yer alan rivâyetlerin adedi dikkate alındığında *Beyânu'l-Hak* tefsirinde rivâyetlerin daha sık yer aldığını belirtebiliriz. Fakat rivâyetlerin değerlendirilmesi sadece nicelik itibarıyla yapılmıştır. Her iki tefsirde kullanılan rivâyetlerin niteliği hakkında görüş beyan etmediğimizi belirtmek isteriz. Rivâyet noktasındaki değerlendirmeden sonra iki eseri tefsir ilminde önemli bir yöntem olan dirâyet yöntemi açısından ve bu metodun önemli çeşitlerinden olan dilbilimsel, fikhî, içtimaî boyutları ile incelemeye çalışacağız.

2. Dirâyet Açısından

Sözlükte bilmek, haberdar olmak gibi manâlara gelen “دری”⁷⁵ kelimesinden türetilmiş dirâyet; zekâ, bilgi, kavrayış anlamlarına gelmektedir.⁷⁶ Rivâyetlere bağlı kalmayıp dil edebiyat ve çeşitli ilimler yanında müfessirin kendi bilgi birikimi ve re'yine dayanarak yaptığı tefsire de dirâyet tefsiri denir.⁷⁷ Tefsir ilminde ise “Dirâyet Tefsirleri” denildiğinde rivâyetlerin kullanımını ile birlikte müfessirin kendi yorumunu dâhil ettiği tefsir eserleri kastedilir.⁷⁸ Buradaki yorumdan kasıt müfessirin içtihadıdır. Dirâyet tefsirlerinde önemli olan ve kabul gören yöntem, müfessirin aklî muhakemesi ile beraber tefsir ilmî açısından

⁷⁴ Şimşek, II, 320.

⁷⁵ Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), *Kitâbü'l-Ayn*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003, Cilt 2, 24.

⁷⁶ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1986, 222.

⁷⁷ İtr, 85.

⁷⁸ Demirci, *Tefsir Tarihi*, 149.

önemli olan gramer, kelam, fıkıh usûlü, kıraat gibi ilimlere başvurmak suretiyle tefsirin yapılmasıdır. İlmî anlamda yeterli düzeyde olmayan kişilerin, sadece kendi fikirleri doğrultusunda âyetleri yorumlaması, bu fikirlerin hiçbir dayanağı olmaması ve salt bir düşünce etrafında şekillenerek bu düşüncelerin esere yansıtılması ise kabul görmemiştir. Dirâyet tefsiri olarak kaleme alınmış önemli eserlerin bazıları şunlardır:

- Mâtürîdî (ö. 333/944) *Te'vilâtü'l Kur'ân*.
- Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1143) *el-Keşşaf*.
- Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209) *Mefâtihu'l-Ğayb*.
- Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî (ö. 685/1286) *Envârü't-Tenzîl ve Esrâru't-Tevîl*
- Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) *el-Bahru'l-Muhît*.
- Ebû's-Suûd Efendi (ö. 982/1574) *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*.

Çalışmamıza konu olan *Beyânu'l-Hak* ve *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri* isimli eserleri dirâyet yönteminin parçası olan dil bilimsel, fikhî ve İçtimaî açıdan belirli âyetler bağlamında örnekler vermek suretiyle inceleyerek dirâyet noktasında değerlendirme yapmaya çalışacağız.

2.1. Dil Bilimsel Açıdan

Dirâyet tefsir yöntemi kapsamına giren dilbilimsel tefsir, âyetlerin dil bakımından tahlilinin yapıldığı, gramer yönüyle incelendiği, farklı mânâlar taşıyan kelimelerin açıklandığı ve Kur'ân'ın dilsel özellikleri üzerinde durularak tefsir edildiği yöntemdir.⁷⁹ Bu yöntemle yazılmış müstakil eserler bulunduğu gibi bazı eserlerde yer yer dil bilimsel yorumların yer aldığı görülmektedir.

Kur'ân'da yer alan ve dil bilimsel açıdan incelenen ve farklı yorumlamalara müsait olan Bakara 2/104, 146, 208 ve Nisâ 4/34. âyetleri iki eser bazında inceleyerek dil bilimsel açıdan değerlendirme yapmaya çalışacağız.

Örnek 1: Bakara 2/104

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انظُرْنَا وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ”

⁷⁹ Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 174.

Yukarıdaki âyette geçen “راعنا” ve “انظرنا” kelimeleri hakkında ne gibi tahliller yapılmış buna değineceğiz.

Âyetle ilgili değerlendirmeye geçmeden önce *Beyânu'l-Hak* tefsirinde, tefsir yapılan pasajlardaki anlamı bilinmeyen kelimelerin anahtar kelimeler başlığı altında verilmiş olması ve eserin tamamında bu şekilde yapılması dil bilimsel yöneme örnek olarak gösterilebilir.

Beyânu'l-Hak tefsirinde bu âyetin meâli şöyledir: “Ey iman edenler! “Ra’inâ” demeyin “Unzurnâ” deyin ve söze kulak verin! Kâfirler için can yakıcı bir azap vardır.” Duman âyetin meâlini verdikten sonra anahtar kelimeler başlığı altında “رعى” kelimesinin muhafaza etmek, korumak, gütmek anlamına geldiğini “راعنا” kelimesinin Yahudiler arasında “işit işitmez olası” ve “bizi gütmek” anlamında kullanılan bir deyim olduğunu belirtmektedir. Müellif âyetin tefsir kısmında ise “راعنا” kelimesinin ‘يرعى / رعا’ fiilinden türeyerek hayvan gütmek, hayvanları beslemek, hayvanları korumak, gözetleyip muhafaza etmek, iltifat etmek, yönelmek anlamlarına geldiğini söylemektedir. Müellif “الرعى” ve “الرعى”; kelimesinin muhafaza edilen, güdülen, “المرعى”; kelimesinin muhafaza etme, gütmek yeri, otlak, “الرعى”; kelimesinin muhafız, güdücü, koruyucu, çoban anlamlarında kullanıldığını ifade etmektedir.

Hiz. Ömer’in rivâyet ettiği “كلم راع و كلم مسؤل عن رعيته” “Hepiniz çobansınız ve güttüklerinizden mes’ûlsünüz.”⁸⁰ hadisinde geçen “راع” kelimesinin muhafaza etmek mânalarında kullanıldığına değinmektedir. “راعنا” kelimesinin Yahudiler arasında argo bir anlam ifade ettiğini belirten müellif bu âyette sahâbenin Hiz. Peygamber ve birbirleri ile konuşurken kelimeleri seçerek ve yanlış anlaşılacak kelimeleri kullanmayarak hitâb etmelerinin daha doğru olduğuna değinerek Yüce Allah’ın insanlara bir görgü kuralı öğrettiğini belirtmektedir. Bu sebeple Duman Hiz. Peygamber’e “راعنا” değil “انظرنا” (Bize de bak) şeklinde hitâb edilmesinin gerektiğini, İsrâ 17/53. âyetine de atıf yaparak müminlerin, birbirlerine karşı güzel söz söylemeleri konusunda uyarıldığını açıklamaktadır.⁸¹

Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri isimli esere baktığımızda âyetin meâli şöyledir: “Ey inananlar, râinâ (bizi gözet) demeyin, unzurnâ (bize bak) deyin ve dinleyin. Kâfirler için

⁸⁰ Buhârî, Cum’â, 11, Müslim, İmâret, 20, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, Beyrut: Dârü’r-Risâletü’l-Alemiyye, 2010, Cihad, 27.

⁸¹ Duman, II, 1351.

acıklı bir azap vardır.” Şimşek âyetin meâlini verdikten sonra âyetin “Ey inananlar” hitabıyla başlamasının Allah’ın kullarına vermiş olduğu değer bir tezahürü olduğunu belirtir ve böyle seçkin insanların kullandıkları kelimelerde titiz davranmalarını gerektiğini söyler. Bu girişten sonra “راعنا” ve “انظرنا” kelimelerinin bakıp gözetme, koruma gibi anlamlara geldiğini ifade eden Şimşek, “راعنا” kelimesinin birtakım olumsuz mânalara geldiğini, Nisâ 4/46. âyete atıf yaparak söz konusu âyette Yahudilerin bu kelimeyi olumsuz anlamda kullandıklarını ifade eder. Ayrıca Şimşek bazı müfessirlerin “راعنا” kelimesinin argo bir anlam taşıdığını düşündüklerini söyler, onların alay amacıyla kullanıldığını dair kanaatlerini de paylaşır.⁸²

Şimşek’in söz konusu kelimelerle alakalı diğer bir tahlili şöyledir: Âyette “راعنا” kelimesinin değil de “انظرنا” kelimesinin kullanılmasının istenmesinden sonra dinleyin emrinin gelmesi “راعنا” kelimesinin taşıdığı olumsuz anlama delâlet etmektedir. Yani “راعنا” diyen kişilerin dinleyip itaat etmeyeceği ya da böyle bir kaygı taşımayacağı fakat “انظرنا” diye seslenenlerin dinleyip itaat edeceğini söylemektedir. Böyle yapmayıp dini değerler hakkında ileri geri konuşmanın, alay etmenin inançsızlığa kapı aralayacağını ve âyetin sonunda ifade edilen cezaya neden olacağını belirtmektedir.⁸³

Bu yapılan tahlillerden sonra Duman ve Şimşek’in âyetin vermek istediği mesaj noktasında ortak ifadeler kullandığını söyleyebiliriz. Kelimelerin tahlili açısından ise iki tefsirde de aynı oranda tahlilin olduğunu fakat *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri*’nde dil bilimsel açıdan sosyolojik bir problemin âyetin tefsirine dâhil edildiğini görmekteyiz. Şimşek’e göre günümüz insanı kelime ve kavram seçme hususunda sorun yaşamakta, dinî ve kültürel noktada zengin bir medeniyete sahip olunmasına rağmen teknik alanlarda kullanılan yabancı kelimeler okuma ve yazma eylemlerini kısırlılamaktadır. Bunun sebebinin ise Müslümanların teknik alanda olduğu gibi, sosyal bilimlerde alanında geri kalmasına bağlayan müellif, Müslüman âlimlerin ve düşünürlerin gayretleriyle, İslâmî bir fikir ve bu fikirleri ifade edecek zengin bir kelime ve kavramların üretilmesiyle söz konusu sorunun üstesinden gelineceğini ifade etmektedir.⁸⁴

⁸² Şimşek, I, 514, 515.

⁸³ Şimşek, I, 133, 134.

⁸⁴ Şimşek, I, 134.

Örnek 2: Bakara 2/146

“الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ آبَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ”

Yukarıdaki âyette geçen “ه” zamirinin mercii konusunda iki müellifin görüşlerini değerlendireceğiz. *Beyânu'l-Hak*'ta âyetin meâli şöyledir: “Kitap verdiklerimiz onu, oğullarını tanıdıkları gibi tanıyorlardı. Buna rağmen içlerinden bir grup, bile bile gerçeği gizlemektedirler. Duman âyetin tefsirinde “ه” zamirinin mercii Hz. Peygamber'e râci olduğunu belirtmektedir. Kendisine göre Ehl-i Kitap Hz. Muhammed'i zati itibariyle olmasa da nesilden nesile anlatılagelen ve vasfedilen nitelikleri itibariyle tanıyor ve Hz. Peygamber'in en son gönderilecek peygamber olduğunu biliyorlardı. Çünkü Tevrat'ta ve İncil'de Hz. Peygamber “övlümüş insan” vasfıyla nitelendirilmiş ve beklenen peygamber olarak zihinlerinde yer etmiştir.⁸⁵ Duman âyetin tefsirinde “ه” zamirinin mercii Hz. Peygamber olduğunu düşünmektedir. Âyetle alakalı başka bir yorum ve açıklama bulunmamaktadır.

Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri isimli esere baktığımızda âyetin meâli şöyledir: “Kendilerine Kitap verdiklerimiz, onu (Kâbe'yi) kendi çocuklarını tanıdıkları gibi tanır. Ne var ki onlardan bir grup bile bile gerçeği gizliyor.” Şimşek âyette geçen “ه” zamiri ile ilgili farklı bir değerlendirme yapmaktadır. Kendisine göre âyette geçen kendisine Kitap verilenlerden kasıt Kitap Ehli'nin din bilginleridir. Buradaki tanıma, din bilginlerini ilgilendirmektedir. Şimşek Taberî'nin âyetle ilgili görüşüne atıf yaparak burada tanınması gereken ve zamirin mercii olan ismin Kâbe olduğunu belirtmektedir. Diğer müfessirlerin söz konusu zamirin mercii Hz. Peygamber olduğu görüşünü de belirtmekle beraber kendisi zamirin mercii Kâbe olduğunu söylemektedir. Şimşek âyetin tefsirini yaklaşık bir sayfada açıklıyor ve neden zamirin mercii Kâbe olduğunu belirtir.⁸⁶ Duman ise âyetin tefsiri ile ilgili sadece birkaç cümle ile görüşünü beyan etmektedir. Şimşek'in tefsirinde zamirle ilgili bilgilerin Duman'a göre daha detaylı olduğunu söyleyebiliriz. Diğer bir husus âyetin siyak ve sibakına baktığımızda genel olarak kıblenin konu edildiğini görmekteyiz.⁸⁷ Duman'ın da âyetlerin

⁸⁵ Duman, II, 1365.

⁸⁶ Şimşek, I, 178, 179.

⁸⁷ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Beyrut: Darûş-Şâmi, 2012, Cilt 1, 478.

siyak ve sibakına dikkat ederek, pasaj bütünlüğünü ele alarak açıklama yapması ve bu âyette söz konusu zamirin mercii ile ilgili diğer görüşün Kâbe olduğunu belirtmesi daha uygun olurdu.

Örnek 3: Bakara 2/208

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَآفَّةً ۖ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ”

Âyette geçen “السلم” kelimesi hangi mânalara gelmektedir ve iki tefsirde bu nasıl değerlendirilmiştir? *Beyânu 'l-Hak*'ta âyetin meâli şöyledir: “Ey iman edenler! Hep birlikte barış içerisinde yaşayın ve şeytanın adımlarını izlemeyin! Çünkü o size apaçık bir düşmandır.” Duman bu âyetin tefsirine dair bir açıklama yapmamıştır. Fakat âyetin meâlîne baktığımızda kendisinin “السلم” kelimesini “barış içerisinde yaşamak” şeklinde yorumladığını görmekteyiz. Bunun haricinde herhangi görüş beyan etmemiştir.⁸⁸

Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri'nde âyetin meâli şöyledir: “Ey iman edenler! Kendinizi tam olarak (Allah'a) teslim edin, şeytanın peşinden gitmeyin; Çünkü o sizin apaçık düşmanınızdır.” Şimşek, âyette geçen “السلم” kelimesini meâlde “teslim olmak” şeklinde tercüme etmiştir. Âyetin tefsirine dair yaklaşık bir sayfa tutan açıklamasında ise, öncelikle âyetin başında geçen hitaba dair farklı görüşleri aktarmaktadır. Bu görüşlere göre hitap Müslümanlara ise buradaki anlam; “bulduğunuz hal üzere devam edin” olur. Hitap, münafıklara ise anlam şöyledir: “Sadece imâna girmiş görünmekle yetinmeyin; tam anlamıyla iman edip İslâm'a girin.” Hitap Kitap Ehli'ne ise o zaman anlam şöyledir: “İslâm gelmeden önce iman edenlerden idiniz, o halde İslâm geldikten sonra da İslâm'a girin ve mümin olmaya devam edin.” Daha sonra “السلم” kelimesinin İslâm veya barış anlamlarına gelebileceğini, âyetle alakalı görüşlerin birbirini tamamladığını, âyetin muhataplarının emir ve yasaklara uyduğu sürece barış ve huzura kavuşacaklarını, bu emir ve yasakların bazısına uyup bazısına uymamanın ise şeytanın izinden gitmek olacağını belirtir. Şimşek âyetin tefsirinin son paragrafında, Müslümanların dinlerini böldüğünü, değişik fırkalara ve görüşlere ayrıldığını, bu fırkaların ve görüşlerin dinin çevresini sınırladığını her fırka ve mezhebin kendisini destekler nitelikteki âyet ve hadisleri benimsediğini belirtmek suretiyle sosyolojik bir mesaj vererek açıklamasını bitirmektedir.⁸⁹

⁸⁸ Duman, II, 1393.

⁸⁹ Şimşek, I, 227, 228.

Örnek 4: Nisâ 4/34

”الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ وَالتِّي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ فَإِنِ اطَّعْتُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا كَبِيرًا“

Yukarıdaki âyette geçen “قوام” kelimesine hangi anlamların yüklendiği, iki tefsirin bu kelime hakkındaki görüşleri de önem arz etmektedir. *Beyânu'l-Hak*'ta âyetin meâli şöyledir: “Allah’ın birbirlerinden üstün yaratması ve kendi mallarından harcamaları sebebiyle kocalar, ailede kadınlara yöneticidirler. Saliha kadınlar, gönülden itaat eden ve kocalarının olmadığı yerde, Allah’ın koruduklarını koruyan kadınlardır. İsyan edip tamamen dikleşmelerinden endişe duyduğunuz kadınlarınıza, vakit geçirmeden nasihat edin! Fayda vermezse yatakta kendilerine sırt çevirin! Bu da fayda vermezse onlara vurun! Eğer size itaat ederlerse, artık aleyhlerine bahane aramayın! Muhakkak ki Allah yücedir, büyüktür.” Karı koca ilişkilerine dair dikkat çekici emirler içeren bu âyette dikkate alacağımız “قوام” kelimesidir. Duman bu âyetin tefsirine başlamadan önce anahtar kelimeler bölümünde “قنت” ve “نشز” kelimelerinin anlamlarını verdikten sonra “قوام” kelimesinin *Müfredat ve Lisanü'l-Arab* eserlerinden iktibasla, kök anlamı itibariyle kıyam kelimesinden türediğini ifade etmektedir. Kıyamın ise ayağa kalkmak, ayakta dikilmek, isyan etmek; yeniden dirilmek, “ب” harfi ceri ile kullanıldığında yapmak, yerine getirmek, icra etmek, sürekli bir iş ile meşgul olmak ve yönetmek mânalarına geldiğini belirtmektedir. Yine aynı kökten kavvam kelimesinin yönetici, müdür, nezaret eden, koruyan anlamında, kayyum kelimesinin yükümlülük altına giren, hizmet eden anlamında, siyaset dilinde el-kâim, makama geçen, yöneten olduğuna değinmektedir. Mezkûr âyette geçen “قوام” kelimesinin ise işi tekeffül eden, üstlenen, yönetimde sağlam olan, yetkili, emir ve yönetici gibi mânalara geldiğini söyleyen⁹⁰ Duman, kelimenin hangi mânalara geldiğini belirttikten sonra âyette ifade edilen üstünlüğü şöyle açıklamaktadır: “Bu âyetin yer aldığı pasajın vermek istediği mesaj ailenin yönetimidir. Yönetici vasfına sahip olan koca, yönetilen vasfına sahip olanlar ise hanım ve çocuklardır. Aile sosyal bir kurum olması sebebiyle geçerli bir nikâh akdinden sonra evlilik hayatında birbirinden bağımsız erkek ve kadın değil birbirine bağlı eşler ve kocalar mevcuttur. İslâmda aile önemli bir yere sahiptir. Allah, aile içerisinde yönetimi iki sebepten

⁹⁰ Duman, II, 1595, 1596.

ötürü erkeğe vermiştir. İlk önce fitrî yetenek itibariyle maddi ve manevi açıdan gelebilecek olumsuzluklar karşısında daha dirâyetli davranabilmeleri, ikinci olarak ise imkânı ve gücü ölçüsünde çalışarak ailenin ihtiyaçlarını temin etmekle görevli olmasıdır. Evin hanımı ise aile içerisinde arka planda değil bilakis eşine destek olan, aile içerisinde alınan kararlarda reyini belirten, ailenin hukukunu ve mahremiyetini korumakla mükelleftir.” Yani Duman “birbirlerinden üstün yaratılmaları...” ifadesinde geçen üstünlüğü fitrî bir özellik sebebiyle erkeğin yönetici konumunda olduğuna bağlamakta, değer açısından bir üstünlüğün söz konusu olmadığını, İslam’da değer ancak takva ile ölçüldüğünü belirtmektedir. Kendisine göre fitrî yaratılış sebebiyle erkek ile kadın arasında mutlak bir üstünlükten söz edilemez. Erkek yaratılış itibariyle yönetmeye muktedir bir şekilde yaratıldığı için âyette “قوم” kelimesi ile tanımlanmıştır.⁹¹

Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri’nde âyetin meâli şöyledir: “Erkekler kadınlar üzerinde yöneticidirler; çünkü hem Allah onlardan birini diğere üstün yaratmıştır hem de erkekler, mallarından harcama yaparlar. O yüzden salih kadınlar itaatkârdırlar. Allah’ın kendilerini korumasına karşılık onlar da mahremiyete dikkat ederler. Dik başlı davranarak yukarıdan bakmalarından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve onları dövün; ancak size itaat ederlerse onları incitmek için bahane aramayın. Allah gerçekten de yücedir ve büyüktür.”⁹²

Müellif öncelikle “قوم” kelimesini *Lisanü’l-Arab* ve *Kitabu’l-Ayn* adlı eserlerden iktibasla kelimenin “قوم” kökünden türetildiğini söyler. İbnu Atiyye’nin eserinden iktibasla İbn Abbas’ın âyete “erkekler, kadınların yöneticileridir.” Şeklinde mâna verdiğini belirttiikten sonra kelimenin sözlük anlamından ve İbn Abbas’ın âyete verdiği mânadan yola çıkarak erkeğin ailenin reisi olduğunu belirtir. Bu reisliği biri yaratılıştan gelen diğeri ise sonradan kazanılan iki sebebe bağlar. Şimşek konuyu şöyle açıklamaktadır:

Erkekler yaratılış itibariyle beden olarak daha güçlüdür. Bu sebeple ailenin geçimi ve Allah yolunda savaş gibi durumlar erkeğe yüklenmiş, buna karşılık mirastan kendilerine kadından daha fazla pay verilmiştir. Erkeğin sonradan kazanılmış özelliği ise nikâh akdi sırasında kadına vermiş olduğu mehir ile beraber ailenin geçimini üstlenmiş olmasıdır. Böyle olmakla

⁹¹ Duman, II, 1596.

⁹² Şimşek, I, 500.

beraber müellife göre erkeğin reisliği kadının üzerinde mutlak otoriter bir hüküm sürmesi anlamına gelmez. İslam hukukuna göre kadının da erkeğin de hakları belirlenmiştir. Erkeklerin yaratılış itibariyle duygularına hâkim, temkinli, soğukkanlı ve mantığını ön planda tutarak hareket etmelerinden dolayı aile reisliği görevi erkeklere verilmiştir.⁹³

Netice itibariyle iki tefsire baktığımızda “قوام” kelimesine yüklenen mânalar ve kelime üzerindeki açıklamaların birbiriyle örtüştüğünü söyleyebiliriz. İki tefsire göre erkeğin kadının üzerindeki üstünlüğünün değer olarak değil Allah’ın takdir ettiği fitrî özellik sebebiyledir. Allah katında kadın ve erkeğin değer itibariyle birbirinden üstünlükleri söz konusu olamaz. Allah katında değer yalnızca takva ile ölçülmektedir. Allah’ın bu âyetteki murâdını iki müellifin de böyle anladığını ve kelimeye bu çerçeveden yaklaşmak suretiyle anlam verdiklerini ve tefsirini yaptıklarını söyleyebiliriz.

2.2 Fıkhî Tefsir Açısından

Dirâyet tefsiri içinde değerlendireceğimiz diğer bir metod fıkhî tefsir metodudur. Fıkhî tefsir metodu, dini hükümlere ilişkin âyetlerin fıkhî boyutları dikkate alınmak suretiyle âyetlerin tefsirinin yapıldığı bir yöntemdir.⁹⁴ Bu yöntemin kullanıldığı eserler genellikle Ahkâmü’l-Kur’ân adıyla tesmiye edilmiştir. Bu sahada yazılmış eserlere İmam Şâfiî’nin (ö. 204/819) “*Ahkâmü’l-Kur’ân*’ını”, Hanefi müellif el-Cessâs’ın (ö. 370/981) “*Ahkâmü’l-Kur’ân*’ını”, Mâlikî fakih Ebû Bekir İbnü’l-Arabî’nin (ö. 543/1148) “*Ahkâmü’l-Kur’ân*’ını” ve Kurtubî’nin (ö. 671/1273) “*el-Câmi’li-ahkâmi’l-Kur’ân*” adlı eserini örnek verebiliriz.

Çalışmamıza konu olan *Beyânu’l-Hak* ve *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri* isimli eserlerde fıkhî açıdan izah edilen Mâide 6/6. âyet, Nûr 24/2 ve Ahzâb 33/59. âyetlerini karşılaştırarak müelliflerin fıkhî yaklaşımlarını değerlendirecek iki eserde kullanılan fıkhî metodu açıklamaya çalışacağız.

Örnek 1: Mâide 6/6

”يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِنَ الْغَائِطِ

⁹³ Şimşek, I, 500, 501.

⁹⁴ Bilmen, 156, Itr, 103.

أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهَّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ،

Beyânu'l-Hak'ta âyetin meâli şu şekildedir: “Ey İman edenler! Namaza kalktığınız zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın, başınızı mesh edin ve topuklara kadar ayaklarınızı da (yıkayın)! Cünüp iseniz gusledin! Eğer hasta ya da seyahatte iseniz veya içinizden biri tuvaletten gelmiş ya da hanımıyla cinsel temasta bulunmuş da su bulamamışsanız, temiz yer ile teyemmüm edin; ellerinizi yere vurup yüzünüzü ve ellerinizi mesh edin. Allah sizi sıkıntıya sokmak istemiyor, lakin sizi temizlemek ve size nimetini tamamlamak istiyor; umulur ki şükredersiniz.”

Müellif anahtar kelimeler bölümünde sadece “كعب” kelimesinin topuk, ökçe anlamına geldiğini belirttikten sonra âyetin tefsirinde şu açıklamaya yer vermektedir; “Bu âyette abdestin farzları belirtilmiştir. Sırasıyla dirseklere kadar eller ve yüz yıkanır, başın ön kısmı mesh edilir ve son olarak da ayaklar topuklara kadar yıkanır. Âyetin lafzına göre ayakların da mesh edilmesi anlamı çıkartılsa da iki sebepten ötürü asıl olanın ayakların da yıkanması olmalıdır. Birincisi âyetin metinde ki atıftır. Ayakların meshi “ercüleküm...”ün “vemsehu bi rüüsiküm” cümlesindeki “rüüs”e atfı sebebiyledir. Oysa atfedilen “ercüleküm ilelkâ’beyn” bir terkiptir, hemen yakınındaki “rüüs” ise müfred kelimedir; ondan önceki “...ve eydiyeküm ilelmerafıki” cümlesindeki “eydiyeküm ilelmerafıki” ise terkip halindedir. Her ne kadar atfı kaide gereğince en yakınındakine olsa da terkinin müfrede değil de ondan önceki terkibe atfı yani “ve ercüleküm ilelkâ’beyn”in “feğsilü... ve eydiyeküm ilelmerafıki” terkinine atfı daha evla olmalıdır... ikincisi ise, Rasûlullah’ın (s.a.v.) âdeti, ayakların yıkanması şeklindedir. Mesh ettiği pek nadirdir. Âyetin ilk ve asıl müfessiri olarak Allah’ın elçisinin uygulaması âyeti anlamamız konusunda da bizim için önemlidir. Fakat âyetin metnine uyarak çorap üzerinden ayaklarını mesh eden kimse de pek hata etmiş sayılmaz. Elbette doğrusunu Allah bilir.”⁹⁵

Duman’ın âyet hakkındaki açıklamalarına baktığımızda öncelikle mesh konusuna dair görüşlerini ilmî birikimine dayanarak ifade ettiğini ve konu hakkında herhangi bir kişi ya da eserden iktibasın olmadığını görmekteyiz. Söz konusu âyete fikhî açıdan yaklaşımı ise şu şekildedir: Kendisi âyeti dil bilgisi açısından değerlendirirken atf-ı beyan konusu ile açıklamakta ve âyette geçen meshin ayakların yıkanmasına işaret ettiğini söylemektedir. Daha sonra Hz. Peygamber’in de genel olarak ayaklarını yıkadığını ve uygulamasının bu yönde olduğunu ifade etmektedir. Yalnız açıklamasının son kısmında çorap üzerinden ayaklarını mesh eden kimsenin âyetin metnine göre hata etmeyeceğini söyleyerek acaba

⁹⁵ Duman, II, 1920.

normal çorap üzerine mi, yoksa üzerine mesh yapmanın uygun olduğu ayakkabı cinsi bir şey mi olduğunu belirtmemiştir. Çünkü müellifin kendisi de Hz. Peygamber'in ayaklarını genel olarak yıkadığını, mesh etmesinin nadir olduğunu söylemektedir. Buradan anladığımız Hz. Peygamber'in çıplak ayak üzerine mesh etmediğidir. Fakat Hz. Peygamberin sert, dayanıklı bir ayakkabı üzerine mesh ettiğine dair rivâyetler bulunmakla⁹⁶ beraber çorap üzerine mesh ettiğine dair görüş farklılıkları bulunmaktadır. Duman'ın açıklamasında yer alan çorabın mesh etmenin mümkün olduğu bir çorap mı yoksa normal bir çorabın mı kastedildiği açık değildir. Eğer buradaki çoraptan kasıt meshin mümkün olduğu kabul edilen türden ise açıklamaya uygun düşmektedir. Fakat normal bir çorap kastediliyorsa bunu gerekçeleri ile belirtmek suretiyle konu daha net bir şekilde ifade edilebilirdi. Netice olarak Duman abdest esnasında ayakların mesh edilmesinden kastın ayakların yıkanmasının gerekli olduğunu belirtmektedir.

Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri'nde âyetin meâli şöyledir: “Ey iman edenler! Namaz kılmak istediğinizde yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayınız. Başlarınızı meshediniz; her iki topuğa kadar ayaklarınızı da. Eğer cünüp iseniz, temizleniniz. Hasta iseniz yahut yolcu iseniz yahut biriniz hacet yerinden gelmişseniz yahut kadınlara dokunmuş ve su bulamazsanız temiz bir toprağa teyemmüm ediniz. Yüzlerinize ve ellerinize ondan sürünüz. Allah size güçlük çıkarmak istemez; bilakis sizi temizlemek ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredenlerden olasınız.”

Şimşek âyetin tefsirinde ilk olarak abdest ile alakalı birtakım bilgiler verdikten sonra mezkûr âyetin metninde yer alan “ارجالکم” kelimesindeki kıraat farklılığından dolayı ayakların yıkanması veya mesh edileceği hususunun Ehl-i Sünnet ile Şia arasında ihtilafı bir mesele olduğunu ifade etmektedir. Daha sonra Elmalılı Hamdi Yazır'ın bu konu hakkındaki görüşlerine yer vererek âyetin tefsirini sonlandırmaktadır.⁹⁷ Kendisi kıraat farklılıklarının âyetin mânasını ne şekilde etkilediği ve ayakların abdest esnasında yıkanmasının mı veya mesh edilmesinin mi gerekli olduğu noktasında nihai bir görüş belirtmemiştir. Kıraat farklılıkları ve müellifin konu hakkındaki nihai görüşünün ne olduğunu Elmalılı Hamdi Yazır'ın değerlendirmesini paylaşarak anlayabiliriz.

⁹⁶ Buhârî, Vudû 35,48, Müslim, Tahâret, 72,73.

⁹⁷ Şimşek, II, 19, 20.

Elmalılı Hamdi Yazır bu konu ile ilgili şu bilgileri vermektedir;

“İbnü Kesir, Ebu Amr, Asım’dan Ebu Bekir Şu’be, Hamze, Ebu Cafer, Halefü’l-Âşir kırâetlerinde (lâm) cer ile esre şeklinde; geri kalanlarda, yani Nâfi, İbnü Âmir, Âsım’dan Hafs, Kısâi, Yâkup kırâetlerinde nasb ile üstün şeklinde okunur. Nasb (üstün); ayaklarını, yüz ve el gibi ‘yıkayın’ emrine bağlanmasında; cerr (esre) de ‘meshedin’ hükmüne bağlanmasında açıktır. Ve bu iki kırâetin birbirine uyumu açısından bir mezheb ihtilafı ortaya çıkmıştır. Zira birine göre ayaklar yıkanacağı diğerine göre de mesh ile yetinebilecek görünüyor. Bunun en güzel en doğru çözüm şekli, Çıplak ayakların yıkanması, meşhur sünnet ile sabit olduğu üzere abdestle giyilmiş mest ve fotin üzerine de meshedilmesidir. Ehl-i Sünnet’in çoğunluğunun mezhebi budur. ‘Kaffâl tefsiri’nde, sahâbeden yalnız İbn Abbas ve Enes b. Mâlik, tabiinden İkrime ve Şa’bi ve Ebu Cafer Muhammed b. Aliyyi’l-Bâkir’dan, ‘ayaklarda abdestin farzı, mesh olduğu nakledilmiştir ki Şia’dan İmamiyye’nin mezhebi budur. Bütün fâkihlerin çoğunluğu ve tefsirciler ise ‘ayaklarda abdestin farzı, yıkamak olduğunu beyan etmişlerdir. Zahiriye’nin başkanı olan Davud-ı İsfahanî de ‘Her ikisinin cem’i (toplanması) vacip olduğunu söylemiştir ki bu da Zeydiye imamlarından Nasır Lilhakk’ın görüşüdür. Hasenü’l Basrî ile Muhammed b. Cerîr et-Taberî de mükellefin, meshetme ile yıkama arasında serbest olduğunu söylemişlerdir. Bunların tartışması fıkıh kitaplarında genişçe yapılmıştır. Burada ancak şu kadar söyleyelim ki çıplak ayaklara meshetmeyi caiz görmek âyetin sonunda sizi temizlemek istiyor diye açıklanan temizlik hikmetine kesin olarak aykırı bulunduğu ve hele yıkanmamış kirli ayaklarla camilere girmenin, temizlik şöyle dursun, normal temizlik ile bile uyuşmasının mümkün olmadığı ortadadır. Nitekim ayaklarını güzelce yıkamamış ve ökçelerinde biraz kuruluk kalmış olanlar hakkında Resûlullah ‘Vay şu ökçelerin ateşten haline’ buyurmuş ve tekrar yıkanmasını emretmiştir. Bir de maksat mesh olsaydı başlarınızı gibi ayaklarınızı demek yeterli olur; topluklara kadar kaydına hiç de gerek kalmazdı. Bu da farzın esasının yıkamak olduğuna ve meshin buna dayanması lazım geldiğine işaret eder. Kısaca ayaklar hakkında yıkamak emri muhkem, mesh emri mücmeldir ve sünneti seniyye ile açıklanmıştır.”⁹⁸

Bu geniş açıklamadan da anlaşıldığı üzere kıraat farklılıkları, âyetin farklı anlaşılmasına neden olmaktadır. Âlimler bu konu hakkında geniş çapta izahatlar yapmış farklı sonuçlar elde etmiş ve bu sonuçlar mezhebî ihtilaflara yol açmıştır. Fakat fakihlerin büyük çoğunluğu âyette geçen “ayaklarınızı meshedin” ifadesinin abdest esnasında ayakların yıkanması anlamına geldiğini söylemişlerdir. Şimşek de bu görüştedir.

Örnek 2: Nûr 24/2

«الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَيْشَهِدَ عَدَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ»

⁹⁸ Şimşek, II, 20. Ayrıca bkz. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur’ân Dili**, İstanbul: Azim Dağıtım, 2015, Cilt 5, 1584, 1585.

Beyânu'l-Hak'ta âyetin meâli şöyledir: “Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birisine yüzer “celde” vurun! Eğer Allah’a ve ahir güne iman ediyorsanız acıma duygunuz Allah’ın takdir ettiği cezayı uygulamaktan sizi alıkoymasın! Müminlerden bir topluluk da onlara uygulanan cezaya şahit olsun.”⁹⁹

Duman âyetin tefsir bölümünde zina, celde ve re’fet kelimelerinin anlamları hakkında detaylı bilgilere yer vermektedir. Öncelikle zina kelimesinin lügat mânasının cinsel ilişki, doğru yoldan sapma, isyan etmek anlamlarına geldiğini ifade etmekte, dinî literâtürde nikâh bağı bulunmayan kadın ve erkeğin kendi istekleriyle cinsel ilişkide bulunmalarının zina olarak tabir edildiğini belirtmektedir. Ayrıca Kur’ân’da zinanın İsrâ 17/32. âyete atfen aşırılık ve kötü bir yol olduğunu, zina suçu şahitlerle sabit olmuş erkeğin zani, kadının ise zaniye olarak tabir edildiğini belirtmektedir.¹⁰⁰

Daha sonra celde kelimesinin hangi anlamları ihtiva ettiğini açıklamaktadır. Duman celde kelimesinin “جلد” kökünden mastar bir isim olduğunu, sopa ile deriye çıplak bedene vurmak olduğunu, cildin deri anlamında kullanıldığını, celdenin sadece deriye uygulanması ve deriden öteye geçmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Arapçada vurmanın yerine, etkisine ve vurulan alete göre farklı kelimeler kullanıldığını ifade ettikten sonra âyette geçen “فاجلدو” emrinin deriye vurmak anlamına geldiğini belirtmektedir. Sonra Kurtubî’nin ve es-Sabuni’nin eserlerinden iktibasla celdenin detaylarını şu şekilde sıralamaktadır:

- Sopa budaklı, dikenli ve serçe parmağından daha kalın olmamalı.
- Çıplak bedene vurulmamalı.
- Vururken el omuz hizasından yukarı kalkmamalı.
- Vücudun tehlikeli yerlerine vurulmamalı.
- Sopa ile hep aynı yere değil muhtelif yerlere vurulmalıdır.¹⁰¹

Duman, recm ile alakalı bilgilere ise ilgili sûrenin ilk âyetinde değil de ikinci âyette yer vermektedir. Recm ile alakalı paragrafta kendisine göre zina edenlerin recmi yani taşlanarak öldürülmesi Kur’ân’da geçmemektedir. Ona göre recm konusu ile ilgili metni mensuh

⁹⁹ Duman, II, 1748.

¹⁰⁰ Duman, II, 1749.

¹⁰¹ Duman, II, 1749.

hükmü baki olarak kabul edilen âyet, “Biz onu hakk olarak indirdik, o da hakk olarak inmiştir.”¹⁰² âyetinin hükmüne aykırıdır. Hakk olarak indirilen kitaptan herhangi bir hükmün lafız veya metin olarak silinmesinin ve silinen hükmün geçerliliğini korumasının, bu konuda vahyin sahibi Allah’tan gelen bir haberin olmamasının ve vahyin elçisi Hz. Peygamber’den bu konuya dair bir açıklamanın olmamasından dolayı metni mensuh hükmü baki olan âyet ile hüküm verilemez. Müellife göre metni mensuh hükmü baki olma konusu ile ilgili haberlerin tamamı âhâd haberlerdir.¹⁰³ O yüzden müellife göre âhâd haberler Kur’ân’dan bir âyetin düşürülmesine delil olamaz.

Duman mezkûr âyetin tefsirinde recm cezasının ilgili sûrenin nazil olmasından önce uygulandığına dair bir görüş belirtmektedir. Çünkü kendisine göre evli veya bekar olsun kadına ve erkeğe uygulanacak uhrevi-dünyevi cezalar Furkan 25/68-71 ile Nûr 24/2-3. âyetleri ile belirtilmiştir. Âyetler neshe veya te’vile imkân tanımamaktadır. Bununla birlikte müellif, Hz. Peygamber’in ve sahâbenin recmi uyguladığına dair mütevatir olmasa bile sahih bir sünnete ihtiyacın olduğunu söylemektedir.¹⁰⁴ Kendisi âyetin tefsirini sona erdirirken recm ile ilgili bahsi daha fazla uzatmamak gerektiğini belirttikten sonra bu konu ile ilgili yapmış olduğu çalışmasını işaret ederek âyetin tefsirini bitirmektedir.¹⁰⁵ Bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere müellife göre Kur’ân’da recm cezası yani zina edenin taşla öldürüleceğine dair bir emir bulunmamaktadır. Müellifin fikhî olarak yaklaşımına bakmak gerekirse tefsir esnasında genel olarak takip ettiği üzere kelimelerin kök anlamlarını açıklayarak tefsire başlamakta daha sonra önemine binâen kelimelerin üzerinde durmaktadır. Söz konusu âyette zina ve celde kelimelerinin önemli olduğunu düşünmüş ve bu kelimelerin üzerinde durmuştur. Celde ile alakalı fikhî hükümlere yer veren Duman, hadler konusunda şefâatin olmadığı ve (sadece kaynağı verilmiş) zina edenlerle ilgili olarakta “Zina esnasında zani mümin olarak zina etmez” hadisini¹⁰⁶ ve Zemaşerî’den de “Resûlullah buyurdu ki ey insanlar, zinadan sakının! Çünkü zina insana, üçü dünyada, üçü de ahirette olmak üzere toplam altı yük getirir, dünyada insanın değerini düşürür, topluma fakirlik getirir, ömrü

¹⁰² İsrâ, 17/105.

¹⁰³ Âhâd Haber: Bir anlamındaki Arapça vâhidin haber kelimesine muzaf kılınması (haberü'l-vahid) veya sıfat tamlaması şeklinde kullanılmasıyla (haberün vâhidün) ortaya çıkmış olup bir kişinin diğer bir kişiden naklettiği haber demektir. Mustafa Ertürk, Haber-i Vâhid, **DİA**, Cilt 14, 349, 352.

¹⁰⁴ Duman, II, 1751.

¹⁰⁵ M. Zeki Duman, **Beş Sûrenin Tefsiri**, Ankara: Fecr Yayınevi, 1999, 147-209.

¹⁰⁶ Buhârî, Mezâlim, 30, Müslim, İman, 104.

kısaltır; ahirette ise Allah'ın gazabını, kötü bir hesabı ve cehenneme ebedî kalmayı gerektirir” hadisini nakletmiştir.¹⁰⁷

Recm konusunda müellif öncelikle olaya nesh cihetinden yaklaşmakta herhangi bir âyetin lafzının veya metninin silinmiş olmayacağını kabul etmemekte ve bu konudaki haberlerin âhâd olduğunu, âhâd haberlerin neshe delil olmayacağını belirtmektedir. Müellif recm olayının Nûr sûresi indirilmeden önce uygulanmış olacağını düşünmekte bu konuyu tefsirini yazmadan önce çalıştığını ve detaylı bir şekilde incelediğini ifade etmektedir. Bize göre müellif recmi Kur'ân'da bulunmadığından hareketle reddetmekte, olmadığına inandığı bir konuyu da ele almaya gerek görmemektedir. Müellifin zina ve zinaya uygulanacak celde miktarı ile ilgili hadis ve fikhî hükümleri paylaştığı halde Hz. Peygamber'in recmi uyguladığına dair rivâyetleri vermemektedir. Recm olayı ile ilgili rivâyetlerin paylaşılması ve sıhhat yönünden tetkik edilmesinin recm konusu açısından önemli olduğunu söylemeliyiz. Çünkü zina edenlerle ilgili rivâyetlerde âhâd haber cinsindedir. Aynı konuda bazı âhâd haberleri muteber kabul edip verirken diğerlerini reddetmek bilimsel bir tutum değildir. O yüzden recm ile alakalı rivâyetlerin paylaşılması ve bu rivâyetlerin tetkik edilmesi ile konu çözüme kavuşabilir ve olay netlik kazanabilirdi.

Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri'nde âyetin meâli şöyledir: “Zina eden kadın ile zina eden erkeğe yüz sopa vurun. Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dinini uygularken o ikisine karşı sizi bir merhamet duygusu kaplamasın. Müminlerden bir grup da cezalandırılmalarına tanık olsun.”

Şimşek, âyetin tefsirine zina eden kadına ve erkeğe uygulanacak cezanın yüz sopa olduğunun, bu cezanın uygulanması esnasında merhamet duyguları kabarak cezadan vazgeçilmemesi ve ders alınması için bir grubun da cezaya tanıklık etmesinin gerekli olduğunu ifade ederek başlamaktadır. Kendisi tefsircilerin ve fâkihlerin çoğunluğunun yüz sopa cezasının zina eden bekarlar için olduğunu, zina eden evlilerin ise recm edilerek öldürülmesi gerektiğini düşündüklerini fakat âyette zina edenlerin evli-bekar şeklinde ayrıldıklarını belirtir. Daha sonra konu ile ilgili hadislere temas eden müellif Hz. Peygamber zamanında recm cezasının uygulandığının sahih rivâyetlerde belirtildiğini ifade etmektedir. Söz konusu rivâyetlerden birisinin zina suçu işleyen yahudi bir erkek ve kadın

¹⁰⁷ Duman, II, 1750.

ile ilgili olduğunu birkaç rivâyetin de Müslümanlarla ilgili olduğunu ayrıca recm cezasının Tevrat'a uyularak uygulandığını söylemektedir.¹⁰⁸ Müellif vermiş olduğu bu bilgilerden sonra şu soruları sormaktadır. Her zina suçu işleyene recm gerekir mi? Uygulanan ceza sırf zina gerekçesiyle mi uygulandı yoksa başka sebepler var mıydı? Tefsiri yapılan âyet uygulanan recm cezalarından önce mi, sonra mıydı?¹⁰⁹ Kendisi bu soruların recm konusu hakkında şüphe uyandırdığını, bir takım problemlerin mevcut olduğunu dile getirdikten sonra Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından basımı gerçekleşen “Kur’ân Yolu” isimli eserden iktibasla konu ile ilgili problemleri maddeler halinde sıralamaktadır. Bu maddelerin paylaşılmasının konunun daha iyi anlaşılmasına ve Şimşek’in görüşünün hangi yönde olduğunu anlamamıza vesile olacağını düşünmekteyiz.

- “- Recm cezası İslâm’dan önce mevcuttu ve uygulanmıştı. Bu cezayı İslâm başlatmamıştır.
- Recm cezasına Kur’ân’da yer verilmemiştir. Nisâ sûresi 25. âyette geçen “Evlendikten sonra fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı gerekir” ifadesi, hür ve evli kadınların zina cezalarının da yüz sopa olduğuna delalet etmektedir. Çünkü yüz sopanın yarısı uygulanabilir, fakat recm cezasının yarısının uygulanması söz konusu değildir.
- Hz. Peygamber zamanında uygulanan birkaç recm cezası dışında, cezanın uygulanmasını başkalarına havale etmiştir. Suçun ortaya çıkması bu vak’aların tamamında suçlunun itirafıyla gerçekleşmiş ve ceza, müslüman suçluların ısrarla günahtan temizlenmeyi istemeleri üzerine uygulanmıştır.
- Hz. Peygamber ‘Zina ettim, beni cezalandırarak temizle’ diye gelen Müslümanları önce geri çevirmiş, söylediklerini duymamış gibi davranmış, ısrarcı olmaları üzerine kurtarıcı telkinlerde bulunmuş “Deli mi, içmiş mi, yaptığı zina olmadığı halde öyle mi sanıyor?” demiştir. Bunlara rağmen ısrar ettikleri için cezanın uygulanması yoluna gitmiştir.
- Mâiz isimli sahâbî, cezanın uygulandığı esnada hissettiği acıdan dolayı kaçmaya başlamış, arkasından yetişen infazcılar onu öldürmüşlerdi. Bu durum Hz. Peygamber’e anlatılınca “Keşke bıraksaydınız! Tövbe ediyor, Allah da onu kabul buyuruyordu” demiştir. Sahâbenin recmedilen Müslümanlar hakkında ileri geri konuşmaları karşısında da, “O öyle tövbe etti ki bir ümmete paylaştırılrsa her bir ferdine yeterdi”; başka bir rivâyete göre, “O öyle bir tövbe

¹⁰⁸ Şimşek, III, 469.

¹⁰⁹ Şimşek, III, 470.

etti ki Medine halkından yetmiş kişiye paylaştırılsa –bağışlanmaları için- yeterdi.” buyurmuştur. İbn Teymiyye, İbn Kayyim gibi fıkıhçılar bu hadislerle dayanarak tövbe eden, kendiliğinden gelip suçunu itiraf eden suçlulara cezayı uygulayıp uygulamama konusunda ulü'l-emrin serbest olduğu sonucuna varmışlardır.

- Recm cezasını getiren hadiste Hz. Peygamber, “...Bekarlar için yüz sopa ve bir yıl sürgün, evli veya evlilik geçirmiş kimseler için yüz sopa ve recm” ifadesini kullanmıştır. Müctehidler bu hadiste geçen cezaların ikisi hakkında farklı görüş, anlayış ve değerlendirme getirmişlerdir: Kadının başka bir yere sürülmesi ve Recm yanında bir de sopa cezasının uygulanması. Hadiste bu iki ceza da yer aldığı halde bunlar uygulanmaz diyen müctehidler olmuştur. Hatta Ebu Hanîfe'nin, “sürgün cezasının had (değişmez, kanunî ceza) değil, uygulaması yöneticilere bırakılmış ta'zir cezası nevinden olduğunu” söylediği nakledilmiştir. Yani Kur'ân'da olan ceza had, sünnetin getirdiği ilave ise ta'zir olarak değerlendirilmiştir.”¹¹⁰

Recm ile alakalı ortaya konulan bu maddelerden sonra Şimşek şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Recm cezası mutlaka değişmez olarak uygulanacak hadlerden değildir. İslam'dan önce de uygulandığı için ilk İslâm toplumunun tanıdığı, yadırgamadığı, caydırıcı bulduğu bir ceza çeşididir. Bu sebeple Hz. Peygamber çok az da olsa bu cezanın uygulanmasına izin vermiştir. Sonuç olarak evlilerin zina suçlarının had nevinden cezası, bekarlarınkı gibi yüz sopadır. Recm ise kamu düzeni suçların önlenmesi ilkelerinin gereğine göre uygulanıp uygulanmaması, usulüne göre ümmetin alacağı karara bırakılmış, ta'zir nevinden bir cezadır. Cezaların çoğu gibi bu cezalar da ispat ve infazdan önce tövbe etmekle ulü'l-emir tarafından düşürülebilir.”¹¹¹

Şimşek *Kur'ân Yolu* isimli eserinden yapmış olduğu bu iktibastan sonra Hz. Peygamber döneminde uygulanan recm cezasının tefsiri yapılan âyetten önce mi sonra mı uygulandığının kesin olmadığını belirtir. Dinin temel hedeflerinden birisinin can güvenliğini korumak olduğunu, ortaya konulan delillerin net olmadığını, net olmayan bu delillerin can güvenliği gibi önemli bir hususa delil olup olmayacağını sakıncalı olduğunu da ifade ederek âyetin tefsirine son vermektedir.¹¹²

¹¹⁰ Karaman vd. **Kur'ân Yolu**, Cilt 2, 32, 33.

¹¹¹ Şimşek, III, 470, 471.

¹¹² Şimşek, III, 471.

Müellifin konu ile açıklamalarından sonra âyete fikhî açıdan yaklaşımına baktığımız zaman kendisi âyette geçen kelimelerin kök anlamına dair bilgilere yer vermemiş, celde hakkında *Beyânu'l-Hak* tefsirinde geçtiği gibi celdenin miktarı, şiddeti gibi hususlara değinmemiştir. Konu ile ilgili paylaşmış olduğu hadislerin sıhhat derecelerinin sağlam olduğunu da belirten Şimşek *Kur'ân Yolu* isimli eserden konu ile alakalı alıntıyı paylaşarak kanaatini ortaya koymuştur. Fikhî açıdan âyete yaklaşımın ve genel kanaatin *Beyânu'l-Hak* tefsirindeki gibi olduğunu söyleyebiliriz. Her iki müellif de Kur'ân'da recm cezasının olmadığını, Hz. Peygamber döneminde uygulanan recm cezasının mezkûr âyetten önce mi sonra mı nâzil olduğunun belli olmadığını bu sebeple recm cezasının söz konusu âyet nâzil olmadan uygulanmış olabileceği fikrini kabul etmektedirler.

Örnek 3: Ahzâb 33/59

”يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأَزْوَاجِكُمْ وَبَنَاتِكُمْ وَنِسَاءَ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَنْ يُعْرَفْنَ
فَلَا يُؤْذِينَ ۗ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا“

Beyânu'l-Hak'ta meâlî şöyledir: “Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle, dışarı çıkarlarken cilbablarını üzerlerine alsınlar. Böyle yapmaları onların tanınmaları ve eziyet görmemeleri için en uygun bir tedbirdir. Allah çok bağışlayıcıdır çok merhametlidir.” Duman âyetin tefsir bölümünde ise “دنا” ve “جلباب” kelimelerinin kök anlamları üzerinde durmakta “دنا” fiilinin kök anlamı itibariyle bir şeyi bir şeye yaklaştırmak, örtüyü başına almak, baştan aşağıya sarkıtmak, salıvermek, uzatmak, örtmek anlamına geldiğini, “جلباب” kelimesinin ise kadınlara özgü bir kıyafet olduğunu ifade etmektedir. Müellif bu kelimenin geniş büyük örtü anlamında kullanıldığını sahâbe ve tabiine göre de cilbabın başörtüsünün üzerinden alınan rida, kadınlara has bir giysi olarak kabul edildiğini belirtmektedir.¹¹³ Yapılan kelime tahlilinden sonra Duman âyetteki hitabın genel olduğunu, tüm kadınları kapsadığını vurgularken âyette geçen tanınmamanın ve eziyet görmemenin evde olmayacağından hareketle cilbabın kadınların evden dışarı çıkarken üzerlerine almış oldukları farklı bir örtü çeşidi olduğunu söylemektedir.¹¹⁴ Daha sonra âyetin sebep-i nüzûlüne dair İbn Kesîr'den bir rivâyete yer vermektedir.¹¹⁵ Müellif âyetin indiği

¹¹³ Duman, II, 1713.

¹¹⁴ Duman, II, 1713.

¹¹⁵ Duman, II, 1714.

ortam, nüzûl sebebi, hikmetinden yola çıkarak mümin kadınlarla mümin olmayan kadınların bir arada yaşamalarından ötürü mümin ve iffetli kadınların diğerlerinden ayırt edilmesine imkân sağlayacak bir sembolün bulunmasının zorunlu olduğunu söyler. Bunun da cilbaba sağlanmasının mümkün olacağını belirtir. Cilbabın günümüzdeki işlevine ve amacına değinir. Kadınların örfe uygun aslî tesettüre bürünmesiyle bu görevi yerine getireceklerini, Anadolu kadınının kullandığı çar, atkı, bürük, başörtüsü, pardösü vb. giysilerin aynı görevi yerine getirdiğini söyler.¹¹⁶

Âyette yer alan tanınmama ve eziyet görmeme ifadesi hakkında müellif şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: “Bir toplumda kadınların tamamı mümin ve iffetli ise orada cilbaba gerek kalmamıştır; aslî tesettür yeterlidir. Çünkü toplumda ‘diğer kadınlar’ dolayısıyla âyetteki “tanınmama ve eziyet görme” problemi söz konusu değildir. Şâyet medenî bir toplumda mümin kadınlarla gayr-ı müslim kadınlar bir arada yaşıyor olmalarına rağmen, mümin kadınları diğerlerinden ayırt etmeyi gerektirecek bir durum söz konusu değilse, böylesi bir toplumda yaşamakta olan mümin kadınlar için de cilbaba gerek yoktur. Zira âyetin hükmü, dışarı çıkarken kadınların üzerlerine almaları tavsiye edilen cilbaba değil, illetine bağlıdır; şâyet illet devam ediyorsa, hüküm de devam edecektir; çünkü maslahat onu gerektirmektedir. İlet ortadan kalkınca tedbire lüzum kalmaz.”¹¹⁷

Konu ile ilgili olduğunu düşündüğümüz Duman’ın *Kur’ân-ı Kerim’de Adâb-ı Muaşeret* isimli eserinin “Hicap (Örtünme) Emri” bölümünde de mezkûr âyetin cahiliyye kadınlarının görünüş ve kıyafetlerinden ayrılarak, mümin kadınlara özgü bir kıyafetin giyilmesine işaret ettiği belirtilmektedir.¹¹⁸

Müellife göre cilbab, aslî bir örtü değil kadınların ihtiyaç anında aslî örtülerinin üzerine almaları gereken tanıtıcı bir simgedir. Kendisi cilbabı aslî örtüden farklı, tanınmama ve eziyet görmemeyi sağlayacak bir dış örtü olarak kabul ettiğini söylemeliyiz. Yapılan bu değerlendirmelerle birlikte söz konusu âyetin eserdeki fikhî açıdan işleyişine bakmak gerekirse; müellif âyeti kelime tahlili, sebab-i nüzûl, toplum kuralları ve fıkıh usûlü açısından bir değerlendirmeye tâbi tutmakta, fikhî olarak ise cilbaba ve örtünmeye dair hükümlere yer vermemektedir.

¹¹⁶ Duman, II, 1714.

¹¹⁷ Duman, II, 1714.

¹¹⁸ M. Zeki Duman, *Kur’ân-ı Kerim’de Adâb-ı Muaşeret*, 4. Baskı, İstanbul: İpek Yayın Dağıtım A.Ş., 2011, 62, 63, 64.

Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri'nde âyetin meâli şöyledir: “ Ey peygamber! Kendi eşlerine, kızlarına ve müminlerin kadınlarına, dış elbislerini/cilbablarını üzerlerine salıvermelerini söyle. Bu tanınmaları ve eziyet edilmemeleri için en uygun olanıdır. Allah çok bağışlayandır, çok merhametlidir.”

Şimşek âyetle ilgili şu yorumlara yer vermektedir:

“Sözün bağlamı söz ile yapılan tacizler olduğuna göre bunu engellemeye matuf her türlü üst giysinin âyette istenileni yerine getirme olduğu anlamı çıkmaktadır. Bu, yerine göre yüzü örtmeyi de örtmemeyi de gerektirebilir. Önemli olan kadının, sözle yapılacak tacizlere iltifat eden biri olmadığını giyimiyle anlatıyor olmasıdır. Sürekli yüzün örtülmesi kadının kimliğini kapalı hale getireceğinden yerine göre toplumda başka fitnelerin doğmasına neden olabilir. Bu sebeple asıl olan kadının elleri ve yüzü dışında kalan vücudunun tamamını örtmesi ve giydiği elbiselerle de iffetli olduğu hissini vermesidir. Klasik tefsirlerde zikredilen hür kadınların cariyelerden ayırt edilmesi meselesine de katılmadığımızı belirtmek isteriz. Çünkü anlatımlardan cariyelerin sözle veya sarkıntılık edilerek taciz edilmelerinde bir sakınca olmadığı sonucu çıkmaktadır. Oysa hür kadınlar gibi cariyelerin de iffetlerinin korunması gerekir. Bu sebeple sözü edilen ayırt edilme, iffetle ilgili bir meseledir. Hür veya cariyeye olsun iffetli biri olduğunu karşı tarafa hissettirecek şekilde giyinmesi istenmektedir.”¹¹⁹ Âyetin tefsirinde Şimşek, müfessirlerin genelinin dış örtünün yani normal giyim dışında elbise üzerine giyilen manto, çarşaf ve benzeri giysiler giyilmesinin hür kadınların cariyelerden ayrılması için emredildiği görüşünde olduklarını kendisinin ise bu görüşe katılmadığını ifade etmektedir. Şimşek bu yorumları yaparak âyetin tefsirinin tamamlamaktadır. Şimşek'in âyetin tefsiri ile ilgili yapmış olduğu yorumlara baktığımızda âyetle ilgili kelime tahlili yapmakta, müfessirlere ait genel kanaatleri paylaşmakta yani “müfessirlerin geneli”, “bazı müfessirlere göre” diyerek söze başlayıp onların görüşlerini belirtmekte ve klasik tefsirlerde yer alan hür kadınların cariyelerden ayırt edilme konusunu tutarlı görmediğini söylemektedir. Fıkhî açıdan iki müellifin de âyetle alakalı fıkhî hükümlere yer vermediğini ve âyete yaklaşımlarının aynı olduğunu söyleyebiliriz. Her iki müellif de cilbabın dış örtü olduğunu, elbisenin üstünden örtülerek kullanılması gerektiğini, kadının el ve yüz dışında kalan vücudunun tamamını örterek iffetli biri olduğu hissiyatını vermesinin gerekli olduğunu belirtmektedirler.

Buraya kadar fıkhî açıdan değerlendirmeye tabi tuttuğumuz Mâide 6/6, Nûr 24/2 ve Ahzâb 33/59. âyetlerini iki müellifin fıkhî açıdan görüşlerini dikkate alarak incelemiş bulunmaktayız. Söz konusu âyetlerin tefsirlerine baktığımız zaman *Beyânu'l-Hak* ve *Hayat*

¹¹⁹ Şimşek, IV, 203, 204.

Kaynağı Kur'ân Tefsiri'nde müelliflerin ilgili âyetleri fikhî yönden değerlendirmeye tabi tuttuğunu fakat konu ile ilgili hükümlerin ayrıntılarına girmediklerini söyleyebiliriz. Bu konuda özellikle Şimşek örneğin; Nisâ sûresi 22. âyetin tefsirinde “Ahkâm tefsirleriyle fıkıh kitaplarında bu âyetlere dayandırılan birçok hüküm zikredilmektedir. Ancak Biz çalışmamızda fikhî meselelerin ayrıntılarına girmemeyi tercih ettik”¹²⁰ Mâide 6/4. âyetin tefsirinde “Fıkıhla ilgili ayrıntıları ilgili kaynaklara havale ediyoruz.”¹²¹ ve yine Mâide 6/89. âyetin tefsirinde “Konuyla ilgili diğer ayrıntılar, fıkıh kitaplarıyla ahkâm tefsirlerinde yer almaktadır.”¹²² İfadeleri bulunmaktadır. Müellifin dile getirdiği hususlardan yola çıkarak *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*'nin fıkıhla ilgili detaylara girmediğini *Beyânu'l-Hak*'ta da aynı anlayışın hâkim olduğunu söyleyebiliriz.

Dirâyet tefsiri kategorisinde değerlendirilen fikhî tefsir metodunun iki tefsirde nasıl işlendiğini inceledikten sonra son olarak dirâyet tefsiri kategorisinde yer alan ve çağdaş bir yöntem olarak kabul edilen İçtimaî tefsir metodunun iki tefsirde ki işleyişine dair farklı âyetler üzerinden değerlendirmeye geçmek istiyoruz.

2.3. İçtimaî Tefsir Açısından

Dirâyet kategorisinde yer alan çağdaş bir yöntem olan İçtimaî tefsir metodunu, tefsiri donukluktan ve durgunluktan kurtarmaya çalışan, insanları Kur'ân'ın hidâyetinden faydalandırmaya yönlendiren,¹²³ Kur'ân'ın İçtimaî alana yansıyan yönlerini dikkate alıp tefsirin ona göre şekillenmesini sağlayan bir metod olarak tanımlayabiliriz. Bu yöntem Kur'ân'ın hidâyet yönünü göz önüne almakta, insan, insanın hidâyeti, toplumsal sorunları konu edinmekte ve bu sorunlara âyetlerin ekseninde çözümler sunmaktadır.¹²⁴ Metodun kurucusu olarak kabul edilen Muhammed Abduh metodun amacına dair şunları söylemektedir: “Hedeflediğimiz tefsir, İslâm'ın insanlığı dünya ve ahiret mutluluğuna götüren bir din olması yönüyle Kur'ân'ı anlamaktır. Tefsirde en üstün amaç budur. Bunun ötesindeki hususlar ise ya buna tâbidir veya bunun gerçekleşmesi için bir vasıtaadır.”¹²⁵

¹²⁰ Şimşek, I, 491.

¹²¹ Şimşek, II, 17.

¹²² Şimşek, II, 96.

¹²³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 33. Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018, 350.

¹²⁴ Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, 58.

¹²⁵ Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, 58., bkz. Muhammed Abduh, *Tefsiru'l-Menar*, Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2011, Cilt 1, 17.

İçtimaî tefsir ile ilgili yapmış olduğumuz tanımlamadan sonra Kur'ân-ı Kerim'de İçtimaî alanla alakalı olduğunu düşündüğümüz Nisâ 4/59, Ra'd 13/11, Şûrâ 42/30. âyetleri çalışmamıza konu olan iki tefsir açısından inceleyerek iki tefsirin İçtimaî metod yönüyle yapmış oldukları yorumları değerlendirmeye çalışacağız.

Örnek 1: Nisâ 4/59

”يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا“

Beyânu 'l-Hak'ta âyetin meâli şu şekildedir: “Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, Rasûlü’ne itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin! Eğer bir konuda anlaşmazlığa düşerseniz, Allah’a ve ahiret gününe gerçekten iman ediyorsanız, onu derhal Allah’a ve Rasûlü’ne götürürsünüz! Böyle yapmanız sizin için hem daha iyidir hem de varılacak sonuç bakımından en güzeldir!”

Mezkûr âyette Allah ve onun elçisi Hz. Peygamber’den sonra emir sahiplerine itaat emredilerek toplumsal bir meseleye vurgu yapılmıştır. İslâm dini erdemli bir toplumun inşâsı için belli kurallar ortaya koymuş ve bu kuralların uygulanmasıyla birlikte ahlâken sağlıklı bir toplumun vücuda geleceğini haber vermiştir. Bu kuralları koyan dinin sahibi Allah’a ve söz konusu kuralları Allah tarafından vahiy yoluyla insanlara bildiren, kuralların uygulanması noktasında insanlara örnek olan Hz. Peygamber’e mutlak itaat emredilmektedir. Nisâ 4/59. âyette ise Allah ve Resûlünden sonra yönetici konumunda olan emir sahiplerine de itaat emredilmektedir. Buradaki itaatin ne şekilde olacağı, emir sahiplerine ait niteliklerin neler olduğu gibi hususlar âyetle ilgili tefsirlerde dile getirilmektedir. *Beyânu 'l-Hak*'ta Duman, âyetin tefsiri ile ilgili şu bilgilere yer vermektedir: “Minkûm yani sizden olan... tabiri, Kur'ân'da genellikle mümin olan anlamındadır. Mülkün sahibi Allah'tır. Makro ve mikro evrende her şeyi yaratan, yöneten ve varlığını devam ettiren O'dur. Reel politik anlamda mülk ve egemenlik O'na aittir. İster inansın ister inkâr etsin, düşünen her insan çevresine baktığında bu gerçeği görür! Peygamberler ve diğer insanlar, özellikle de yöneticiler, yeryüzünde Allah'ın Halifesidirler.¹²⁶ Onlar da yüklendikleri görev ve sorumlu tutuldukları emanet çerçevesinde mülkiyet, siyasî güç ve sorumluluk sahibidirler. Mutlak hâkimiyetin Allah'a ait olması, insanın cüz'î ve bölgesel hâkimiyetine mani değildir; aksi halde sorumluluğun bir anlamı kalmazdı! Mümin olan yöneticiler, görevlerini Allah'ın Kitab'ı ve elçisinin

¹²⁶ Bakara, 2/30.

rehberliği çerçevesinde; en azından onları göz ardı etmeksizin sürdürür, görev ve sorumluluklarının idrâkinde olur ve adaletle yönetilirse, yönetilenlere de yönetime saygı, emir ve yasaklara itaat şart olur!”¹²⁷ Duman’ın insanı Allah’ın halifesi olarak değerlendirmesi eleştirilebilir. İnsanoğlu yaratılış itibariyle üstün özelliklere sahip olsa da Kur’ân’da insanın Allah’ın halifesi olduğuna dair bir işaret bulunmamaktadır.¹²⁸ Kur’ân’da insanın üstün vasıfları sayıldığı gibi¹²⁹ aşağıların aşağısına indiği de ifade edilmiştir.¹³⁰ Bu hususlar dikkate alındığında insanın Allah’ın halifesi olup olamayacağı tartışmalıdır.¹³¹

Duman, âyetle ilgili yapmış olduğu açıklamada “منكم” ifadesi ile kastın mümin olan emir sahiplerine itaatin olduğunu söylemektedir. Evrenin gerçek sahibinin, onu yaratan ve yönetenin Yüce Allah olduğunu belirten müellif, Allah’ın emaneti mesabesinde olan yönetim hakkının peygamberlerde ve emir sahiplerinde olduğuna, bu sorumluluğun idrâkinde olup, emir sahiplerinin bu görevi hassasiyetle yerine getirmeleri gerektiğini, yönetilenlerin de layıkıyla emirlere uymasının zorunlu olduğuna ifade etmektedir. Müellif, emir sahiplerinin kimler olduğuna, itaatin ne ölçüde olacağı, emir sahiplerinin hangi niteliklere hâiz olması gerektiği vb. bilgilere değinmemiştir. Fakat bu konu ile ilgili *Kur’ân-ı Kerim’de Âdâb-ı Muâşeret* isimli eserinin “âmir-memur ilişkilerinde âdap” bölümünde bu âyeti verdikten sonra âyetteki emir sahiplerinin kim olduğuna hususunda “din ve fıkıh ehlidir” gibi çeşitli gruplara tahsis edildiğini fakat emrin genel olduğuna, âlimleri ve âmirleri kapsadığını belirtmektedir. Daha sonra hangi âmire itaatin edileceği konusuna değinip bu konunun hadis-i şeriflerde açıklandığını âmir olan kimsenin islâm’ın emrettiği hususlara harfiyen uyuyor ise ona itaatin gerekli olduğuna, İslâm’ın emrettiği ilkelerle alakalı olmayan bazı hatalarından dolayı itaatin terkedilemeyeceğini ifade etmektedir.¹³²

Sonuç olarak *Beyânu’l-Hak*’ta mümin olan emir sahiplerine itaatin emredildiği, bu itaatin Allah’a ve Hz. Peygamber’e itaat ile bağlantılı olduğuna, emir sahiplerinin büyük sorumluluklar taşıdığı ve yönetilenlerin de bu sorumluluğu taşıyan emir sahiplerine uyma noktasında titiz davranmaları gerektiği belirtilmektedir.

¹²⁷ Duman, II, 1612.

¹²⁸ Muammer Esen, İnsanın Halifeliği Meselesi, **AÜİFD**, 2004, Sayı 1, 26.

¹²⁹ Tîn, 95/1, 4.

¹³⁰ Tîn, 95/5.

¹³¹ Esen, a.g.m., 26.

¹³² Duman, **Âdâb-ı Muâşeret**, 260.

Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri'nde âyetin meâli şöyledir: “Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Elçiye itaat edin ve sizden olan iş/yönetim sahiplerine de. Bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz, eğer Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız onu Allah’a ve elçi’ye havale edin. Bu, hem daha iyidir hem de sonucu itibarıyla daha güzeldir.”

Şimşek’e göre âyette yer alan hususiyetler hem birey bağlamında hem de İslâm toplumu bağlamında tüm inananları kapsamaktadır. Âyet “Ey İnananlar” hitabı ile başlayarak itaatın dinin bir gereği olduğunu vurgulamaktadır.¹³³ Âyette Allah’a, peygambere ve emir sahiplerine itaatın emredilmesi, onların vermiş olduğu emirlerin dikkate alınmasının gerekli olduğunun belirtmesiyle İslâm’ın yasama konusunda kaynağın Allah, elçisi ve emir sahipleri olduğu anlatılmaktadır. Müellife göre Hz. Peygamber’e itaatın tekrar edilmesi, itaati kuvvetlendirmek içindir.¹³⁴ Çünkü Hz. Peygamber dini tebliğ ve beyan etmekte, din konusunda insanlara bilmediğini öğretmektedir. Özellikle dinin amelî yönü itibarıyla namazın nasıl kılınacağı, orucun nasıl tutulacağı, haccın nasıl yapılacağı ve zekâtın nasıl verileceği gibi konuların Hz. Peygamber tarafından belirlenmesinin sünnetin bağlayıcı olduğuna işaret etmektedir.¹³⁵

Şimşek müfessirlerin ulü’l-emrin kimler olduğuna dair söylediklerini üç başlık altında değerlendirmektedir:

- Raşit halifelerdir.
- Yöneticiler ve askeri komutanlardır.
- Din bilginleridir.¹³⁶

Müellife göre Raşit halifelerin uygulamalarının din açısından önemi büyüktür. Çünkü onlar peygamber terbiyesinde yetişmiş, sahâbe tarafından seçilerek yönetime gelmiş kişilerdi. Ancak âyetin sadece Raşit halifeleri işaret ettiğini söylemek mümkün gözükmemekle birlikte Raşit halifelerin yolundan giden yöneticilere itaat edilmesi gerektiği belirtilmektedir.¹³⁷ Müellif, ulü’l emrin kim olduğunun belirlenmemiş olmasının geniş bir alanı içermesinden kaynaklandığını, âyetin siyâkı dikkate alındığında ise yöneticileri işaret

¹³³ Şimşek, I, 525.

¹³⁴ Şimşek, I, 525.

¹³⁵ Şimşek, I, 526.

¹³⁶ Şimşek, I, 526.

¹³⁷ Şimşek, I, 526.

ettiğini düşünmektedir. Şimşek de Duman gibi âyette yer alan “منكم” ifadesinden kastın mümin ve İslâm’ın emir ve yasaklarına uyan yöneticiye itaatın gerekli olduğu düşüncesindedir. İtaat kelimesinin Allah ve elçisinde tekrar edilip emir sahiplerinde edilmemesini ise emir sahiplerinin vermiş olduğu emirlerin Allah ve elçisinin emirlerine aykırı olduğunda onların emirlerine uyulmaması gerektiğine bağlamaktadır.¹³⁸

Örnek 2: Ra’d 13/11

“لَهُ مُعَقَّبَاتٌ مِّنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُعَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ آلٍ”

Beyânu'l-Hak'ta âyetin meâli şöyledir: “Her kişinin önünden ve ardından takipçileri vardır; Allah’ın emriyle onu (ölümcül tehlikelere karşı) korumaktadırlar. Bir toplum kendini değiştirmedeği sürece, Allah da onların durumunu değiştirmez! Allah bir topluma kötülük dilediğinde, artık onu hiç kimse geri çeviremez! O’ndan başka onların koruyucusu da yoktur.” Âyetin tefsir kısmında Duman, toplumun kendini değiştirmesini birey üzerinden açıklamaktadır. Kendisi iman edip salih amel işleyen her bireyin emniyette olacağını, iman etmeyip, itaati terkedip sorumsuzca davranmaya başladığında ise cezayı hak edeceğini söylerken kişinin unutarak ya da hata sonucu işlemiş olduğu günahların affedildiğini ifade etmektedir. Hz. Peygamber’in “Benim ümmetimden hata, unutmama ve ikrah yoluyla yapılan kötülükler affedildi” hadisi ile de bu hususun teyit edildiğini belirtir.¹³⁹ Müellife göre unutmama ve hata dışında kulun kasten yapmış olduğu günahlar, suçlar, kötülükler cezasız kalmaz ve kasten günah işlemek fitrata aykırı bir eylemdir. Bu eylemin neticesinde birey bazında başlayan bozulma topluma yansiyarak çözümünü mümkün olmayan bir hal alır ve Allah’ın o toplumu genel bir ceza ile cezalandırılmasına müstahak kılabilir.¹⁴⁰

Müellif, toplumların kendini değiştirmesi hakkında ayrıntıya girmeden olaya birey yönünden yaklaşarak, insanın dinin emrettiği kurallar sayesinde erdemli bir birey olacağını bunun da topluma yansiyacağını düşünmektedir. İctimaî muhtevaya sahip olan bu âyet ile ilgili tefsirin son kısmındaki müellifin görüşüne göre bozulma bireyden başlar, zamanla topluma yansır ve Allah’ın emirlerini dikkate almayan toplum açısından çözümü mümkün

¹³⁸ Şimşek, I, 527.

¹³⁹ Duman, I, 1214., bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, **es-Sünen**, Talak, 16, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2012.

¹⁴⁰ Duman, I, 1214.

olmayan bir durum ortaya çıktığında ise azap kaçınılmaz olur.¹⁴¹ Duman'ın söz konusu âyetin tefsiri esnasında izlemiş olduğu yönteme dair ise âyetin âyetle tefsirine başvurduğunu ve konu ile alakalı İbn Kesîr tefsirinden iktibasla bir hadis paylaştığını söyleyebiliriz.

Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri'nde âyetin meâli şöyledir. “Önüden ve arkasından onu (insanı) takip edenleri vardır; Allah'ın emriyle onu korurlar. Bir toplum, kendinde olanı değiştirmedikçe Allah o toplumu değiştirmez. Şâyet Allah bir topluma kötülük diledi mi onu geri çevirecek yoktur. Onlar için O'ndan başka koruyup himaye edecek de yoktur.”

Şimşek, âyetin tefsirine öncelikle dünya hayatının imtihan yurdu olmasından dolayı bireylerin ve toplumların inanç ve eylemlerini seçme hususunda özgür bırakıldıklarını ama her iki şekilde insanların ahirette yaptıklarının karşılığını göreceklerini belirterek başlamaktadır.¹⁴² Müellifin âyetin tefsirine dair içinde Derveze'den iktibasın da olduğu açıklaması şöyledir: “Âyet tarih ve toplum yasalarından önemli birini dile getirmekte ve âyette tüm zaman ve mekânlardaki insanlara yönelik evrensel bir mesaj yer almaktadır. İnsanların sahip oldukları nimetler, zaman zaman yaşadıkları cezalandırma amaçlı musibetler, iyilikler ve inim inim inleyen felaketler durduk yerde ortaya çıkmaz. Tam tersine bu durumların, insanlığın tutumları ve hayat tarzı ile doğrudan ilgisi vardır. Eğer insanlar bir yerde güçlü ve onurlu bir hayat sürdürüyorlar, huzurlu ve başarılı bir toplum örneği sergiliyorlarsa bunun tek nedeni hayat biçimlerinin hak ve doğruluk esaslarına dayanıyor olmasıdır. Üzerinde buldukları bu hayat biçimini sürdürdükleri bu dosdoğru yoldan sapmadıkları sürece, konularının iyi niteliği kötülükle değiştirilmez. Bir yerde herhangi bir toplum güçsüz ise musibetten belini doğrultamıyorsa zillet içinde yaşıyorsa, yoksulluk çekiyorsa ve hayatına kelimenin tam anlamıyla anarşizm egemense kuşku yok ki bunun tek nedeni, söz konusu toplumun hayat biçiminin sapıklığa, boş vermişliğe ve bozgunculuğa dayanıyor olmasıdır. Bu toplum, dengeli bir hayat çizgisine dönüş yapmadıkça, doğruluk ve dirlik yolunu izlemeye başlamadıkça içinde bulunduğu kötü durum iyilikle yer değiştirmez ve olumsuz hali, olumlu hale dönüşmez. Bu toplumsal yasa din ve ulus farkı olmaksızın iyi-kötü bütün toplumlar için geçerlidir. Çünkü yüce Allah insanlara verdiği nimeti ya da azabı, üstünlüğü ya da alçaklığı, onurluluğu ya da ezilmişliği, onlar düşüncelerini, davranışlarını ve pratik hayatlarını değiştirmedikçe değiştirmez.”¹⁴³

Bu açıklamadan sonra Şimşek toplumların ve bireylerin değişimi içlerindeki inançla başlar, sahip oldukları ahlak ve davranışlar toplumun yapısını etkiler ve Allah'ın doğrudan bir müdahalesi söz konusu değildir, der. Buna göre toplumların kaderlerini yine kendileri belirlemektedir. Allah'ın bir topluma kötülük dilemesi ise yine toplumların yapıp ettikleriyle

¹⁴¹ Duman, I, 1214.

¹⁴² Şimşek, III, 64.

¹⁴³ Şimşek, III, 64, 65.

ilgilidir. O, (c.c.) insanlara zulmetmez ve O'nun koymuş olduğu yasalar bir topluma azabın gelmesini gerektiriyorsa hiçbir güç buna engel olamayacaktır.¹⁴⁴ Şimşek'in âyetin tefsiri sırasında izlediği yöneme dair Derveze'nin görüşlerinden faydalandığını ve kendi görüşleri çerçevesinde âyeti tefsir ettiğini söyleyebiliriz. İçtimaî yönü bulunan Ra'd 13/11. âyete dair iki tefsirdeki açıklamalardan sonra içtimaî muhtevaya sahip Ra'd 13/11. âyeti ile de bağlantılı olduğunu düşündüğümüz Şûra 42/30. âyeti ile alakalı iki tefsirin yapmış olduğu değerlendirmelere bakmak istiyoruz.

Örnek 3: Şûra 42/30

“وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ”

Beyânu'l-Hak'ta âyetin meâli şöyledir: “Başınıza gelen her musibet ellerinizle işledikleriniz sebebiyledir; çoğunu da O affediyor!” Duman'ın bu âyette Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri yöntemine başvurduğunu görmekteyiz. Zira bu âyeti açıklamak için Nisâ 4/79, Nahl 16/61 ve Fâtır 35/45. âyetlerin meâllerini vermekle yetinmiştir.¹⁴⁵ Âyet ile ilgili başka bir açıklama yapmamış, aynı konuyu içeren âyetleri paylaşarak konuyu tamamlamıştır.

Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri'nde âyetin meâli şöyledir: “Başınıza her ne musibet gelirse bilirsiniz ki kendi ellerinizle yapmış olduklarınız yüzündendir. Allah çoğunu da affediyor.” Şimşek, âyetin tefsirinde şu noktalara temas etmektedir: İnsan hayatı Allah'ın koymuş olduğu kurallara göre şekillenmektedir. İnsanoğlunun başına gelen kötü olaylar geçmişte işlemiş olduğu hatalar sebebiyledir. İnsan hayatında birtakım yasakların var olmasının sebebi kendisine zararlar getirdiği içindir. Sebep-sonuç dairesinde içki içmek yasaklanmıştır, içkinin sonucu aklî melekeleri kaybetmek ve birtakım bedensel hastalıklara maruz kalmaktır. Hırsızın toplumda itibarını yitirmesi, hileye başvuran esnafın güven kaybetmesi de işlenen günahların neticesidir.¹⁴⁶ Müellifin dikkat çeken bir diğer görüşüne göre bireylerin işlediği günahların cezalarını dünya hayatında çekeceği ve başlarına gelen musibetlerin ne olursa olsun yaptıklarının karşılığı olduğu gibi genel bir kural yoktur. Fakat toplumların başına gelenler, kesinlikle onların işledikleri günahların neticesidir. “Başınıza her ne musibet gelirse...” şeklinde çoğul kipinin kullanılması bu yüzdendir.¹⁴⁷ Müellif,

¹⁴⁴ Şimşek, III, 65.

¹⁴⁵ Duman, I, 886.

¹⁴⁶ Şimşek, IV, 453

¹⁴⁷ Şimşek, IV, 453.

mezkûr âyetin tefsirinin son kısmında “İçtimaî mesaj” olarak insanlar musibeti hak ettiklerinde musibetin gelişine engel olamayacaklarını belirtir. Allah’ın koymuş olduğu yasalara toplumlar karşı gelerek Allah’ı aciz bırakamazlar. Allah’ın takdir ettiği cezadan korunmanın yolu ise Allah’a sığınmaktır.

İçtimaî muhtevaya sahip olduğunu düşündüğümüz Şûra 42/30. âyetin iki tefsirdeki değerlendirmelerini incelediğimiz zaman Duman’ın Kur’ân’ı Kur’ân’la tefsir ederek açıklamakta olduğunu, Şimşek’in ise konuyu birey ve toplum üzerinden sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde ele alarak açıklamakta olduğunu görmekteyiz.

Şurâ 42/30. âyeti de iki tefsir açısından değerlendirerek dirâyet yöntemi kategorisinde yer alan İçtimaî yöntemin işleyişi hakkında bilgilere yer verdik. İki tefsire baktığımızda müelliflerin âyetler hakkında benzer ifadelere yer verdiğini görmekteyiz. Âyetlere dair yorumların ise aynı minval üzere, ayrıntıya girilmeden ele alındığını fakat *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri*’nin konuları *Beyânu ’l-Hak* tefsirine göre daha geniş tuttuğunu görmekteyiz. Söz konusu âyetleri ve iki tefsirin genelini göz önüne aldığımızda yer yer içtimaî yöntemin kullanıldığını ancak *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri*’nde bu yöntemin daha ağırlıklı olduğunu söyleyebiliriz. Bu meyanda Mustafa Öztürk de *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri* hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Gerek kaynak tercihlerinden gerekse hemen her âyetin tefsirinde “Modern çağdaki bir Müslüman bu âyetten ne anlamalı?” sorusuna cevap vermeyi hedefleyen izahatından müellifin tefsirde sosyolojik/İçtimaî yaklaşımı esas aldığı sonucuna varılabilir.”¹⁴⁸

Dirâyet açısından iki tefsiri dil bilimsel, fikhî ve içtimaî yönü bulunan farklı âyetler üzerinden değerlendirerek çalışmamızın bu bölümünü nihâyete erdirmiş bulunmaktayız. Çalışmamıza iki tefsiri Kur’ân İlimleri ve yine bu kategoride yer alan nüzûl sebepleri ve kullanımı, nesh meselesi, muhkem ve müteşabih, mukattâ harfleri, Kur’ân kıssaları açısından değerlendirerek devam edeceğiz.

¹⁴⁸ Öztürk, 140.

3. Kur'ân İlimleri Açısından

Çeşitli yönlerden Kur'ân-ı Kerim'i anlamaya yardımcı olan Kur'ân ilimleri, Kur'ân'ın inişi, tertibi, toplanması, yazılması, okunması, tefsiri, îcâzı, nâsihi, mensûhu ve hakkındaki şüphelerin giderilmesine yardımcı olan ilimler olarak tarif edilmektedir.¹⁴⁹ Bu başlık altında Kur'ân ilimlerinin tamamını değil, çok yaygın olarak gündemde tartışılan ve aktüalitesini hiç kaybetmeyen “Nüzûl sebepleri, nesh, muhkem-müteşabih, mukattaa harfleri ve Kur'ân kıssaları” konularına yer vereceğiz. Böylece çalışmamıza konu olan iki tefsirde bu ilimlerin kullanımını inceleyerek söz konusu ilimlerin iki tefsirdeki yeri hakkında fikir sahibi olacağız.

3.1. Nüzûl Sebepleri

Kur'ân'ın anlaşılmasında başvurulan yöntemlerden birisi nüzûl sebepleridir. Nüzûl sebeplerini; kendisi sebebiyle, onu içeren, ona cevap olarak yahut hükmüne mebni olarak âyet veya âyetlerin indiği şey¹⁵⁰ olarak ya da Hz. Peygamber'e bir soru veya bir hadise nedeniyle birkaç âyetin ya da bir sûrenin tamamının nâzil olmasına etki eden durum¹⁵¹ olarak tanımlayabiliriz. *Beyânu'l-Hak* ve *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*'nde de sûrelerin tefsiri esnasında gerekli görülen yerlerde nüzûl sebepleri kullanılmaktadır. Bu tefsirlerde nüzûl sebeplerinin yer aldığı birkaç âyeti paylaşarak konuyu iki tefsir açısından değerlendirmek istiyoruz.

İlk olarak *Beyânu'l-Hak*'ta yer alan nüzûl sebeplerinin kullanımına baktığımızda Duman'ın rivâyet türü tefsir eserlerinden sıklıkla alıntılar yaptığını ve bu iktibasların Taberî ve İbn Kesîr üzerinde yoğunlaştığını daha önce söylemiştik. Eserde yer alan nüzûl sebeplerine baktığımızda ise müellifin yine aynı kaynaklara müracaat etmekle birlikte hadis kaynaklarından ve özellikle nüzûl sebepleri hakkında müstakil bir eser olan Vâhidî'nin (ö. 468/1076) *Esbâbu'n-Nüzûl* adlı eserinden faydalandığını söyleyebiliriz.

Örnek 1: Bakara 2/187

¹⁴⁹ es-Suyûtî, II, 244-253, Muhsin Demirci, **Tefsir Usûlü**, 43. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015, 129.

¹⁵⁰ Subhi es-Salih, **Mebahis fi Ulûmi'l-Kur'ân**, 2. Baskı, Beyrut: Dârü'l-Malayin, 2014, 132.

¹⁵¹ Cerrahoğlu, 135.

”إِحْلَ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٍ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٍ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَقَا عَنْكُمْ فَالْنَّ بَاشِرُونَ وَابْتَعُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتَمُوا الصِّيَامَ إِلَى الْيَلِّ وَلَا تَبَاشِرُوا هُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ“

Âyetin nüzûl sebebine ilişkin şu değerlendirme yapılmaktadır: Sahâbenin Ramazan gecelerinde eşlerle birlikte olmanın yasak olduğunu zannetmeleri hatta bazılarının bu durumun hata olduğunu düşünmeleri ve içten içe pişmanlık duygusu taşımaları sebebiyle Ramazan geceleri cinsel ilişkinin helal olduğunu bildiren söz konusu âyet nâzil olmuştur. Duman, bu nüzûl sebebinin Buhârî’den nakletmektedir.¹⁵²

Örnek 2: Enfâl 8/1.

”يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ
إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ“

Müellife göre bu âyetin nüzûl sebebi, Bedir savaşı sırasında savaşın galibiyetle sonuçlanmasıyla birlikte ganimet konusunda tecrübe sahibi olmayan sahâbe arasında ganimetlerin paylaşımı ile ilgili ortaya çıkan birtakım tartışmalardır. Bu tartışmalardan sonra söz konusu âyet nâzil olmuş ve ganimetlerin Allah’a ve elçisine ait olduğu bildirilmiştir. Müellif, âyetin sebebine dair vermiş olduğu bilgilerden sonra sahâbeden Ubâde b. Sâmit’in ganimetlerin paylaşımı ile alakalı “Nefel (Ganimet) hakkında birbirimizle tartıştığımız gün ahlâkımız gerçekten çok kötüydü! Allah da onu elimizden aldı elçisine verdi; o da aramızda eşit olarak paylaştırdı” sözünü paylaşmakta ve bu bilgileri Taberî, Vâhidî ve İbn Kesîr’e atfetmektedir.¹⁵³

Örnek 3: Âl-i İmran sûresi 3/9

”رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ“

Duman, mezkûr âyetin Necran’dan Medine’ye gelen bir heyet ile Resûlullah (s.a.v.) arasında geçen bir tartışma üzerine nâzil olduğunu belirtmiştir. Hz. Peygamber gelen heyeti İslâm’a davet etmiş, heyet adına konuşan Abdülmesih adındaki zât “Biz senden önce İslâm’a

¹⁵² Duman, II, 1381.

¹⁵³ Duman, II, 1446.

girmiştik” dedi. Hz. Peygamber cevaben “Fakat siz ‘Îsâ Allah’ın oğludur demekle dinden çıktınız” demiş, heyet adına konuşan şahıs Hz. Peygamber’e Hz. Îsâ’nın babasının kim olduğunu sorarak aralarında sorulu-cevaplı uzun bir tartışma geçmiştir. Abdülmesih adındaki zât Hz. Peygamber’e “Sen, Îsâ’nın Allah’ın kelimesi ve O’ndan bir ruh olduğuna inanıyor musun?” sorusunu sorduktan sonra Hz. Peygamber o şahsa Hz. Îsâ ile ilgili Nisâ 4/171. âyeti okuyarak cevap vermiştir.¹⁵⁴ Bu cevaptan sonra o şahıs beklediği cevabı almış izlenimi vererek “Bu kadarı bizim için yeterlidir.” demiş, tartışmayı kendince bitirmiştir.¹⁵⁵ Diğer nüzûl sebeplerinde olduğu gibi burada da Vâhidî, Taberî ve İbn Kesîr’den faydalandığımızı görmekteyiz. Örnek olarak paylaştığımız âyetlerden yola çıkarak rivâyet mahsulü olarak görebileceğimiz nüzûl sebeplerinin *Beyânu’l-Hak*’ta kullanıldığını söylemiştik. Nüzûl sebeplerinin yer aldığı bölümlere baktığımızda ise müellifin genel olarak “Nakledildiğine göre”, “Bu âyet şu kimseler hakkında nâzil oldu” gibi ifadelerle pasaja başlamakta ve daha sonra nüzûl sebebine ilişkin olay ya da kişiler hakkındaki bilgilere işaret etmektedir. Müellifin eserde nüzûl sebeplerinin literatürdeki konumuna dair bir açıklama yapmadığını, nüzûl sebeplerinin sıhhati ve Kur’ân’ı anlama noktasındaki etkisine dair bilgilere yer vermediğini söyleyebiliriz. Ancak müellifin rivâyetlerin yoğun olduğu klasik eserlerden iktibaslara sık sık yer vermesi, nüzûl sebeplerini önemseydiğini ve Kur’ân’ı anlama açısından dikkate aldığını göstermektedir. Nüzûl sebeplerinin kullanımını hakkında *Beyânu’l-Hak* tefsirinde ki bilgilere işaret ettikten sonra *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri*’ndeki nüzûl sebeplerine geçmek istiyoruz.

Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri’nde de nüzûl sebeplerinin kullanımına geçmeden müellifin Mâide 5/101. âyetin tefsiri esnasında nüzûl sebebine dair yapmış olduğu açıklaması nüzûl sebeplerine dair anlayışını yansıtmaktadır. Şimşek, nüzûl sebeplerini sahâbenin içtihadı olarak görmekte, nüzûl sebeplerinin rivâyetle ilgili bir konu olması hasebiyle rivâyet eden kişinin isabet etmesi ya da etmemesinin ihtimal dâhilinde olduğuna işaret etmektedir. Fakat Kur’ân’da yer alan “Şu husus sana soruldu, de ki” şeklindeki âyetlerin nüzûl sebebine ilişkin kesin deliller olduğunu ifade etmektedir.¹⁵⁶

Örnek 1: Bakara 2/9

¹⁵⁴ Nisâ, 4/171, “Meryem oğlu İsa Mesîh Allah’ın elçisi, ona ilkâ ettiği kelimesi ve O’ndan bir ruhtur.”

¹⁵⁵ Duman, II, 1490, 1491.

¹⁵⁶ Şimşek, II, 109.

”قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَيَّ قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى
لِلْمُؤْمِنِينَ“

Âyet Yahudilerin Cebrail'e olan düşmanlıklarını konu edinmektedir. Müellif söz konusu âyetin nüzûl sebebine ilişkin pek çok rivâyetin bulunduğunu, bu rivâyetlerin Medine'de yaşayan Yahudilerin Cebrail'e olan düşmanlıkları ve bu düşmanlığın nedenleriyle ilgili olduğunu belirtir. Daha sonra Yahudilerin Cebrail'e olan düşmanlıklarına dair üç sebebin zikredildiğini söyler:

Birincisinin: Yahudilerin ilk dönemlerinde başlarına gelen felaketlerin haberi Cebrail tarafından kendilerine aktarılmıştı. Bu sebeple Cebrail'i felaket habercisi olarak görmekteydiler.

İkincisi: Hz. Peygamber'e vahyi getirmesinden dolayıdır. Çünkü Yahudiler peygamberin kendi soylarından geleceğine inanıyorlardı.

Üçüncüsü: Kur'ân'ın kendi inanç ve anlayışlarını eleştirmesi ve bu Kur'ân'ın Hz. Peygambere Cebrail tarafından vahyedilmiş olmasından dolayı.¹⁵⁷

Örnek 3: Bakara 2/171

”وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً صُمُّ بكم عُمِّي فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ“

Âyet din karşıtlarının ispatsız bir şekilde atalarının arkalarından gitmesini konu etmektedir. Müellif, Hz. Peygamber'in Yahudileri İslâm'a davet ettiğinde onların: “Biz atalarımızı ne üzere bulduysak ona uyarız. Çünkü onlar bizden daha üstün ve daha bilgili idiler” dediklerini bunun üzerine söz konusu âyetin indirildiğini, bazı müfessirlerin ise âyetin müşrikler hakkında indirildiği yönünde görüş beyan ettiklerini ifade eder. Fakat müellife göre âyetin kim hakkında indirildiğinin tespitinin önemi yoktur. Zîra âyet bu anlayışa sahip olan herkesi kapsamakta, bu anlayışta olanların hepsine hitap etmektedir. Her din ve toplumda bu anlayışın emareleri görülmektedir. Zaten dikkat edildiğinde âyetin atalarının batıl dinlerinden öte içinde buldukları anlayışın kendisi yargılanmaktadır.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Şimşek, I, 124.

¹⁵⁸ Şimşek, I, 194.

Örnek 3: Nisâ 4/125

”وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا“

Âyet, iyilik yapıp kendini Allah’a teslim eden ve içtenlikle İbrahim’in yoluna tabi olmaktan ve Allah’ın İbrahim (a.s.)’ı dost edindiğinden bahsetmektedir. Şimşek, bu âyetin nüzûl sebebinin Taberî’den iktibasla Kitap Ehl-i ile Müslümanlar arasında din konusunda yapılan bir tartışma olduğunu belirtmektedir. Müellife göre Ehl-i Kitap kendi kitap ve peygamberlerinin önce geldiğini, kendilerinin İbrahim dini üzere olduklarını ve yalnız Yahudi ve Hıristiyan birisinin cennete girebileceğini iddia etmekteydiler. Müslümanlar da kendi kitap ve peygamberlerinin son peygamber, kendi kitaplarının önceki kitaplara hâkim ve kendi peygamberlerinin son peygamber olduğu için ancak kendi peygamberlerine uymakla cennete girilebileceğini söylemekteydiler. Bu söylemler üzerine mezkûr âyet nâzil olmuştur. Bununla birlikte Şimşek cennete girmenin iddia ve kuruntularla olmayacağını, cennete girmenin sağlam inanç ve güzel amellerle mümkün olacağını ifade etmektedir.¹⁵⁹ Nüzûl sebeplerine dair *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri*’nde yer alan örneklere baktığımızda müellifin nüzûl sebeplerini naklederken *Beyânu’l-Hak* tefsirinden farklı olarak istisnâî durumlar olmak kaydıyla herhangi bir kaynağa atıf yapmadığını görmekteyiz. Şimşek nüzûl sebeplerine dair rivâyetlerin sahâbenin kendi içtihadı olduğu görüşündedir. Bu sebeple kendisi genel olarak âyetlerin nüzûl sebepleri hakkında farklı rivâyetlerin olduğunu belirtmekte ve bu rivâyetleri nakledip değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Bu tutumu ve kaynak noktasında iktibasa yer vermemesinden dolayı kendisinin farklı rivâyetlerin yer aldığı nüzûl sebeplerine ihtiyatlı yaklaştığını, ancak gerekli gördüğü yerlerde nüzûl sebeplerine yer verdiğini söyleyebiliriz.

Beyânu’l-Hak ve *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri*’ni nüzûl sebeplerinin kullanımı açısından karşılaştırdığımızda ise; iki tefsirin de nüzûl sebeplerine yer verdiğini görmekteyiz. *Beyânu’l-Hak* tefsirinde nüzûl sebeplerine dair rivâyetlerin genel olarak Taberî, İbn Kesîr ve Vâhidî’nin eserlerinden nakledildiğini *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri*’nde ise kaynak noktasında nadiren atıf yapıldığını görmekteyiz. Sayısal olarak baktığımızda ise rivâyetlere sıklıkla başvurmasından dolayı *Beyânu’l-Hak* tefsirinde yer alan nüzûl sebeplerinin daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri*’ni nüzûl sebepleri noktasında

¹⁵⁹ Şimşek, 1, 573.

farklı kılan bir diğer husus ise; nüzûl sebeplerine ilişkin anlayışın eserde yer almasıdır. Bu sayede müellifin konuya dair yaklaşımı anlaşılakta ve bu anlayışın eserdeki nüzûl sebeplerinin kullanıma etki edip etmediği görülmektedir. *Beyânu'l-Hak* tefsirinde ise söz konusu anlayışa dair bilgilere yer verilmediğini görmekteyiz. Yapılan bu değerlendirmeden sonra Kur'ân ilimleri kategorisinde yer alan nesh meselesini iki tefsir açısından incelemeye çalışacağız.

3.2. Nesh Meselesi

Kur'ân'ın anlaşılmasında önem arz eden ve ilk dönemlerden itibaren tartışılan konulardan biri olan nesh, kelime anlamı itibariyle “ortadan kaldırmak, ilga etmek, yok etmek, yazmak” ve “bir şeyi bir yerden başka bir yere aktarmak” anlamına gelmektedir.¹⁶⁰ Terim olarak ise emir ve nehiyle alakalı hükümlerden bazılarının herhangi bir hikmete binaen yürürlükten kaldırılıp, yerine başka bir hükmün getirilmesi¹⁶¹ yani şer'i bir delil ile şer'i bir hükmün kaldırılması şeklinde tarif edilmiştir.¹⁶² Geçerliliği kaldırılan âyete mensûh, geçerliği kaldıran âyete ise nâsîh denilmektedir. Kur'ân'da neshin olup olmadığı hususunda âlimler arasında ihtilafın var olduğu bilinmektedir. İslam âlimlerinin neshin var olduğuna dair söylemleri çoğunlukta olsa da özellikle son dönem âlimlerin aksi yönde görüş belirttiğini ve ortaya koydukları deliller çerçevesinde neshin olmadığını iddia ettiklerini söyleyebiliriz.¹⁶³

Neshe dair bu tanımlamalardan sonra çalışmamıza konu olan iki tefsirde bu meseleyi Bakara 2/ 106. âyet bağlamında değerlendirmeye çalışacağız.

Bakara 2/106

“مَا نُنسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِئُهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ”

İlk olarak *Beyânu'l-Hak* tefsirinde âyetin meâli şöyledir: “Biz bir âyeti/Kitabı nesheder ya da unutturursak, ya ondan daha iyisini getiririz ya da mislini! Sen Allah'ın her şeye güç yetirdiğini bilmez misin?” Âyetin tefsir bölümüne baktığımızda Duman âyette geçen “âyet” kavramını kitap olarak kabul etmekte, âyette yer alan nesh kavramını önceki kitapların

¹⁶⁰ Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal er-Râgıp el-İsfahânî, *el- Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2010, 1050.

¹⁶¹ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 231.

¹⁶² Salih, 261.

¹⁶³ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 231, *Talip Özdeş, Kur'ân ve Nesh Problemi*, 2. Baskı, Ankara: Fecr Yayınları, 2018, 63.

tamamen yürürlükten kaldırılması, sonra da onların yerine daha iyisinin ya da bir benzerinin getirilmesi olarak düşünülmektedir. Müellife göre âyetin “metin içi bağlamına ve tematik paragraf halinde yapılan çevirisine”¹⁶⁴ dikkat edildiğinde veya âyetin siyak-sibak, pasaj bütünlüğüne bakıldığında âyette geçen neshi Kur’ân’da yer alan bir âyetin ilgâsı değil önceleri var olan kitabın ya da şeriatın kaldırılması olarak anlaşılmasının mümkün olacağını belirtmektedir.¹⁶⁵

Müellif söz konusu âyetin son kısmında okuyucunun karşılaştırmasını isteyerek Ra’d 13/39. âyete atıf yapmaktadır. Âyetin meâli şöyledir: “Allah dilediği kitabı nesheder, dilediğini yürürlüğe koyar! Zira “Ana Kitap” O’nun katındadır.” Bu âyetin tefsir kısmında Duman’a göre âyet açıkça Allah’tan başka hiç kimsenin bir âyet indiremeyeceğini, her hangi bir âyeti de yürürlükten kaldıramayacağını, neshin yalnızca Allah’ın işi olduğunu haber vermektedir. Bununla birlikte söz konusu âyetteki neshin Kur’ân’da yer alan bir hükmün kaldırılması değil Hz. Musa’ya indirilen Tevrat’ın, Hz. İsa’ya indirilen İncil ile; Hz. İsa’ya indirilen İncil’in Hz Muhammed’e (s.a.v.) İndirilen Kur’ân ile yürürlükten kaldırıldığına işaret ettiğini belirtmektedir.¹⁶⁶

Beyânu’l-Hak tefsirindeki nesh meselesine ilişkin Bakara 2/106 ve Ra’d 13/39. âyetler bağlamında ve eserde nesh ile alakalı olan bölümlere baktığımızda¹⁶⁷ Duman âyetlerdeki neshi önceki kitapların ve şeriatların yürürlükten kaldırılması olarak anlamaktadır. Bu anlayışla Duman’ın nesh konusunda Kur’ân’da yer alan herhangi bir âyetin başka bir âyeti nesh etmediği yani geçerliliğini ortadan kaldırmadığı görüşünde olduğunu söyleyebiliriz. *Beyânu’l-Hak*’ta neshin literatürdeki yerine dair bir açıklamaya yer verilmemektedir. Ancak Duman’ın nesh konusu ile ilgili yazmış olduğu “*Kur’ân’da Neshe Delil Gösterilen ve Mensûh Addedilen Âyetlerin Mâna Yönünden Yeniden Değerlendirilmeleri*”¹⁶⁸ isimli bir makalesi bulunmaktadır. Bu makalede müellif, nesh kavramı, Kur’ân’da neshe delil gösterilen âyetler ve bu âyetlere verilen mânalar, neshin ilkeleri, neshe delil gösterilen âyetler gibi başlıklar altında konuyu geniş çapta ele almaktadır. Makalenin sonuç kısmında

¹⁶⁴ Duman, II, 1353.

¹⁶⁵ Duman, II, 1353.

¹⁶⁶ Duman, I, 1230.

¹⁶⁷ Duman, I, 744, Cilt 2, 1476.

¹⁶⁸ M. Zeki Duman, Kur’ân’da Neshe Delil Gösterilen ve Mensûh Addedilen Âyetlerin Mâna Yönünden Yeniden Değerlendirilmeleri, *Tarihten Günümüze Kur’ân İlimleri ve Tefsir Usûlü*, 2009, 79-106.

Kur'ân'ın yalnızca indiği toplum için değil tüm insanlık için hidâyet kaynağı olması sebebiyle içerdiği hükümlerin de kıyamete kadar geçerli olacağını söylenmektedir. Müellif ayrıca hükmü ortadan kaldırılmış kabul edilen âyetlerin her asır ve coğrafyada etki edebileceğini, neshi haber veren rivâyetlerin âhâd haber olması ve âhâd haberlerle Kur'ân'ın ispat ve terk edilemeyeceğini belirtmektedir. Özellikle Hz. Peygamber'e ait neshi haber veren mütevâtir bir rivâyetin bulunmadığını, tarihselcilerin iddia ettikleri gibi Kur'ân'ın tarihte kalmadığını, hükümlerinin tüm zamanları kapsadığını bu sebeple hiçbir âyetinin geçersiz olmadığını ifade etmektedir.¹⁶⁹

Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri'nde mezkûr âyetin meâli şöyledir: “Herhangi bir âyeti yürürlükten kaldırır yahut unutturursak ondan daha iyisini veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah, her şeye gücü yetendir.” Şimşek söz konusu âyetin tefsirine geçmeden evvel “Kur'ân'da Nesh” başlığı altında konuyu detaylı bir şekilde ele almakta ve müellifin bu konu hakkında müstakil bir eseri de bulunmaktadır.¹⁷⁰ Müellif öncelikle neshin sözlük anlamları hakkında bilgi vermektedir. Bir anlamının “bir şeyi bir yerden başka bir yere aktarmak”, bir diğer anlamının “yok etmek” olduğunu vurgularken Câsiye 45/29. âyetindeki neshin bu anlamda kullanıldığını, bu kullanım hakkında bir ihtilafın olmadığını ifade etmektedir. Kendisine göre neshin ikinci anlamı olan “yok etme” ifadesi ihtilaflıdır. Bu ihtilafın sonucunda ciddi tartışmalar meydana gelmiş ve bu tartışmalar kelimenin sözlük anlamı üzerinde değil terim anlamının Kur'ân için geçerli olup olmayacağı yönünde cereyan etmiştir. Neshin kelime ve terim anlamlarına dair verilen bilgilerden sonra müellif neshi kabul edenlerin neshin var olduğuna dair ortaya koydukları gerekçeleri ve delil gösterdikleri âyetleri değerlendirmektedir.¹⁷¹ Müellife göre neshi kabul edenler Bakara 2/106 ve Nahl 16/101. âyeti delil göstermektedirler. Müellif söz konusu âyetleri değerlendirirken Nahl sûresinde geçen âyeti, âyetin tefsirinde yapacağını belirttiikten sonra Bakara 2/106. âyeti önce nesh konusu açısından ele almakta daha sonra âyetin tefsirini yapmaktadır. Müellif, müfessirlerin genel kabulüyle Bakara 2/106. âyetin kıble değişikliği ile alakalı olarak indirildiğini, Kur'ân-ı Kerim'de “Kudüs'e yönelin” diye bir emir olmadığını belirtir. Fakat Müslümanların Kudüs'e yönelerek namaz kıldıklarını ve nihâyetinde Kâbe'ye yönelmeleri

¹⁶⁹ Duman, a.g.m., 103, 104, 105.

¹⁷⁰ M. Sait Şimşek, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, 6. Baskı, Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2016.

¹⁷¹ Şimşek, I, 136.

emredildiği, Kur'ân'da emredilmiş bir hüküm için neshin söz konusu olmadığını, yani Kur'ân'da Kudüs'e yönelmeye dair bir emir bulunmadığından dolayı Kabe'ye yönelerek namaz kılma emrinin Kudüs'e yönelerek namaz kılmayı nesh etmediğini ifade eder. Ayrıca âyetin siyak-sibakının bu âyete gelene kadar Yahudilerin olumsuz davranışlarından ve Tevrat'ı tahrif etmelerinden bahsedilmesinin Tevrat'ın ve İncil'in dönemlerinin sona erdiğine işaret ettiğini ve herhangi bir nesihten bahsedilmediğini ifade eder.¹⁷² M. Sait Şimşek âyetin şart ve cevap cümlesinden oluştuğunu şart cümlelerinin bir şeyin kesinlikle meydana geldiğini ifade etmeyeceğini, ileri sürülen şartın meydana gelmesi ihtimal dâhilinde ise mümkün olabileceğini bu sebeple âyetin nesh konusuna değinmesi neshin meydana geldiğine delil olmadığını belirtmektedir. Neshin var olduğunu kabul eden âlimlerin arasındaki icmanın doğru olmadığını bunun sebebini ise neshin kabulüne dair farklı anlayışların olmasına bağlamaktadır. Müellife göre kimi âlimler neshi istinsah yani Kur'ân'ın Levh-i Mahfûz'dan Hz. Peygamber'e indirilişi, kimi âlimler bir kısım âyetlerin unutturulması, kimisi de geçmiş şeriatların ilgası olarak anlamışlardır. Nesh konusunda âlimler arasında ittifak bulunmamaktadır. Âlimlerin bazısının mensûh kabul ettiği âyeti diğer âlimlerin mensûh kabul etmemişlerdir. Müellif, Hz. Peygamber'den nakledilmiş “şu âyet şu âyeti neshetmiştir” tarzında bir tek rivâyetin olmamasını, Sahâbe ve tabiinden nakledilen “şu âyet mensuktur ya da şu âyet, şu âyeti nesh etmiştir” şeklindeki rivâyetlerin âmm olan bir lafzın tahsisinde, mutlakın takyidinde, istisna ve müteşâbih için kullanıldığını¹⁷³ ifade etmektedir. Bu nedenle Şimşek “Kur'ân'da nesh mevcut değildir.” görüşünü benimsemektedir. Neshin aklen mümkün olup olmamasıyla alakalı neshin aklen mümkün gözüktüğünü söylemektedir. Fakat kendisine göre önemli olan husus neshin aklen mümkün olup olmaması değil neshin Kur'ân'da mevcut olup olmamasıdır. Şimşek Kur'ân-ı Kerim'in bazı âyetlerinin bazı âyetlerini nesh ettiği görüşünün Kur'ân'ın kendisine ters düştüğünü düşünmektedir. Örneğin: neshi kabul edenlerin “iki âyet birbiriyle taban tabana çeliştiği zaman neshten bahsedilebilir.”¹⁷⁴ gibi söylemlerinin tutarsız olduğunu “Kur'ân'ı derinlemesine düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah'tan başkasından gelseydi, onda pek çok çelişki bulurlardı.” meâlinde ki Nisâ 4/82. âyeti ile açıklamaktadır. Sonuç itibarıyla Şimşek Kur'ân'ın âyetleri arasında bir çelişki olmadığını dolayısıyla bir âyetin bir âyeti nesh

¹⁷² Şimşek, I, 137.

¹⁷³ Şimşek, I, 136, 137.

¹⁷⁴ Şimşek, I, 137.

etmesinin yani geçersiz kılmasının düşünülmemeyeceğini ifade etmektedir. Müellife göre bir âyetin başka bir âyeti geçersiz kıldığını söylemek iki âyet arasında bir tenâkuzun vuku bulunduğu söylemekle eşdeğerdir. Böyle bir durum ise mümkün değildir. Bu sebeple müellife göre nesh edilmiş âyet bulunmamakta, nesh edildiği söylenen âyetler kendi şartları çerçevesinde geçerliliğini sürdürmektedir.¹⁷⁵

Şimşek nesh anlayışına dair “Kur’ân’da Nesih” başlığı altında vermiş olduğu bu bilgilerden sonra Bakara 2/106. âyetin tefsirine geçmektedir. Müellife göre âyette geçmiş şeriatların neshinden özellikle Hz. Musa’nın şeriatının neshinden bahsedilmektedir. Söz konusu âyette yer alan “âyet” kelimesinin “alamet, belirti, delil” gibi anlamlara geldiğini, Kur’ân-ı Kerim’de âyet kelimesinin tek başına tekil olarak kullanıldığında genel olarak peygamberliğe delil olan mucize anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Bu sebeple bu âyette yer alan ve nesh edilen âyetin Hz. Musa’nın peygamberliği olduğunu ifade etmekte¹⁷⁶ ve âyet kelimesini *Beyânu’l-Hak*’ta yüklenen mânadan farklı bir anlamda kullanmaktadır. Ancak her iki müellif de söz konusu âyetle geçmiş şeriatların nesh edildiğini onların müddetlerinin son bulunduğunu kabul etmektedirler. Şimşek konu ile ilgili *Kur’ân’ın Anlaşılmasında İki Mesele* adıyla kaleme aldığı eserde nesh meselesinin tarihçesini, konu hakkında yazılan müstakil eserleri, neshin sözlük ve terimsel mânalarını, neshi kabul edenlerin ortaya koydukları delilleri ve bu delillerin değerlendirmesini yapmaktadır. Yaptığı değerlendirmeler neticesinde müellif nesh olayının Kur’ân araştırmacısının önünü kapadığını, mensûh olduğu söylenen âyetler hakkında bir birlikteliğin olmadığını, Hz. Peygamber’den konuya ait sahih bir rivâyetin bulunmadığını ve Kur’ân âyetlerinin birlik ve bütünlük arz etmesinin neshin var olduğu iddiasını çürütecek deliller olarak ifade etmektedir.¹⁷⁷ Müellifin bu eserde yapmış olduğu değerlendirmeler ve kabul ettiği görüşe baktığımızda tefsir eserindeki görüşlerin ve değerlendirmelerin örtüştüğünü görmekteyiz. Kur’ân’da neshin mevcut olmadığı noktasında ise iki müellifin de mutabık kaldığını fakat ve *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri*’nde konunun daha geniş işlendiğini *Beyânu’l-Hak* tefsirinde ise kısa tutulduğunu söyleyebiliriz. Kur’ân’ın anlaşılması açısından önemli bir

¹⁷⁵ Karataş, a.g.m, 147.

¹⁷⁶ Şimşek, I, 139, 140.

¹⁷⁷ Şimşek, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında İki Mesele*, 127.

yere sahip olan nesh meselesinden sonra Kur'ân ilimleri kategorisinde değerlendirilen muhkem ve müteşâbih konusunu iki tefsir açısından incelemeye çalışacağız.

3.3. Muhkem ve Müteşâbih

“حکم” kökünden türeyen muhkem sözlükte “sağlam kılınmış”, “dış etkilere karşı korunmuş” anlamlarına gelmektedir.¹⁷⁸ “شبه” kökünden türeyen müteşâbih ise aralarındaki benzerlikten dolayı iki şeyden birinin diğerinden ayırt edilememesidir.¹⁷⁹ Muhkem kelimesi Kur'ân'ın mükemmelliğini ve eksik yönünün bulunmamasını ortaya koyarken, müteşâbih kelimesi Kur'ân'ın Allah kelamı olduğunu, içinde şüphe bulunmadığını, i'câzı yönüyle âyetlerin birbirine benzerliğine işaret etmektedir.¹⁸⁰ Diğer bir tanıma göre muhkem kolaylıkla anlaşılan, anlaşılması için başka bir açıklama gereksinimi duymayan âyetlerdir. Müteşâbih ise birçok mânaya ihtimali olup o mânayı anlamak için başka bir delile ihtiyaç duyan âyetlerdir.¹⁸¹ *Beyânu'l-Hak* ve *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*'nde muhkem müteşâbihin keyfiyetini ve te'vilini Âl-i İmrân 3/7. âyet bağlamında inceleyeceğiz.

Söz konusu âyetin *Beyânu'l-Hak* tefsirinde meâli şöyledir: “Sana Kitab'ı indiren O'dur. Onun bir kısım âyetleri muhkemdir; Kitab'ın aslını onlar teşkil ederler; diğerleriyle müteşâbihtirler! Kalplerinde eğrilik bulunanalar; fitne çıkarmak ve arzularına göre te'vilini yapmak amacıyla onun müteşâbihlerinin ardına düşerler. Oysa onların te'vilini Allah'tan başkası bilemez! İlimde derinleşmiş olanlar: “Biz onlara iman ettik, hepsi de Rabb'imizin katındandır.” derler. Bunu ancak akliselim sahipleri düşünürler!”

Duman âyetin tefsirine muhkem ve müteşâbih kelimelerinin sözlük ve terim anlamlarını vererek başlamaktadır. İlk olarak muhkem kelimesinin sözlükte “حکم” kökünden, “sağlamlaştırılmış”, “bozulmaz hale getirilmiş”, “dikkatle özenle yapılmış”, “tahkim edilmiş” anlamlarına geldiğini, terim anlamı yönüyle ise muhkemi “nazım ve telif yönünden sağlam”, “şüphe bulunmayan”, “anlam ve amaçları yönüyle anlaşılan” ve “korunmuş” olarak tanımlamaktadır.¹⁸² Müellife göre Kur'ân muhkem bir kitaptır. Çünkü Kur'ân'ın bazı âyetleri izah gerektirmeyecek kadar açıktır. Bazı âyetleri ise Kur'ân bütünlüğü, siyak-sibak

¹⁷⁸ Râğıp, 300.

¹⁷⁹ Râğıp, 537.

¹⁸⁰ es-Suyûtî, II, 3.

¹⁸¹ Cerrahoğlu, 149, 150.

¹⁸² Duman, II, 1487.

çerçevesi ve sünnetin de dâhil olmasıyla açıklanmıştır. Kur'ân'daki önemli konuların izahında dilin bütün olanakları kullanılmış, mühim olan ve dikkat edilmesi gereken konular tekrar edilmiş, Hz. Peygamber'in açıklamalarıyla da âyetlerin daha iyi anlaşılması sağlanmıştır. Eserde sayılan hususlara ilaveten Kur'ân'ın muhkem oluşu Nûr 24/1. A'râf 7/58, İsrâ 17/41, Tâhâ 20/113, Meryem 19/97 ve Duhân 44/58. âyetlerine atıflar yapılarak¹⁸³ açıklanmıştır.

Müellife göre şekil, renk, tat, adalet, zulüm gibi niteliği itibariyle ayırt edilmeyecek derecede birbirine benzeyen iki şeye de müteşâbih denmektedir. Kur'ân'daki müteşâbih ise Âl-i İmrân 3/7. âyetinde yer alan “ilimde derinleşmiş olanlar” da dâhil hiçbir kimsenin doğrusunu ve iç yüzünü bilemeyeceği yalnız Allah'ın bildiği gerçeklerdir.¹⁸⁴ Müellif Âl-i İmrân 3/7. âyetteki müteşâbihi ise yalnızca Allah'ın kendisine tahsis ettiği bir bilgi olmaktan ziyade insanoğlunun aklî melekelerle anlayamayacağı, hakikatinin tam anlamıyla kavranmasının mümkün olmadığı gerçekler olarak kabul etmektedir. Ayrıca Duman konu ile ilgili Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) cehennem zebanilerinin sayısı ve buna benzer şeyler gibi yalnızca Allah katında saklı olan konuların müteşâbih olabileceği yönündeki görüşüne de yer vermektedir.¹⁸⁵ Müellif belli bir zamâna bağlı olup ve zamanı geldiğinde Allah'tan başkaları tarafından da bilinecek olan gerçeklerin müteşâbih kapsamına girmediğini,¹⁸⁶ yani kıyametin kopması, ye'cüc ve me'cüc kavminin ortaya çıkması, Dabbetü'l-Arzın zuhûru gibi gelecekte vuku bulacak ve insanların bilip şahit olacağı olayların müteşâbih olarak değerlendirilemeyeceğini ifade etmektedir. Duman Kur'ân'daki Müteşâbihleri; Allah'ın zatından bahseden âyetler ve kavramlar, Allah'ın isimleri ve sıfatlarının hakikatleri, ahiretle alakalı haberlerin verildiği ve ancak ahiret ortamında hakikatleri ve mahiyetleri bilinecek olan gerçekler olarak sınıflandırmaktadır. İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) eserinden iktibasla Hz. Peygamber'in “Kuşkusuz Kur'ân, bir kısmı bir kısmını tekzip etsin diye indirilmemiştir! Ondan bildiğinizle amel edin, bilmediğinize de iman edin” hadisini paylaşmakta¹⁸⁷ ve

¹⁸³ Duman, II, 1487.

¹⁸⁴ Duman, II, 1487.

¹⁸⁵ Duman, II, 1488.

¹⁸⁶ Duman, II, 1488.

¹⁸⁷ Duman, II, 1488.

Kur'ân'daki Müteşâbihlere iman edilmesini gerektiğini, müteşâbihlerin idrakinin mümkün olmadığını bu sebeple tam mânasıyla anlamaya çalışmamak gerektiğini ifade etmektedir.¹⁸⁸

Müellif âyette yer alan te'vil kelimesi üzerinde de durmaktadır. Te'vil kelimesinin Arap lisanında bir şeyin âkibeti, varılması gereken sonuç, istenilen şeyin sonucu, bir söz ile ne kastediliyorsa kastedilen şeyin hakikati, gerçek mahiyeti anlamlarına geldiğini belirtmektedir.¹⁸⁹ Duman, te'vil kelimesinin Kur'ân'da on beş âyette, toplam on yedi defa yer aldığını ve altı farklı anlamda kullanıldığını ifade etmektedir. Farklı anlamları 6 maddede açıklamaktadır.

- İhbarî veya İnşâî olsun bir sözden hangi anlam kastediliyorsa odur,
- Müteşâbihin hakikati ve içyüzü,
- Yapılan eylemde ulaşılabilecek en güzel sonuç,
- Meydana gelen olayların insanın aklî melekelerle anlayamayacağı sebepleri,
- Rüyada görülen şeyin işaret ettiği durumdur.¹⁹⁰
- İnanç seviyesine gelmiş ön yargıya dayalı yorum, âyetin amacı dışında kullanma ve maksadı aşan yorum.

Duman selefi görüşe göre te'vilin iki anlamda kullanıldığını söylemektedir. İlk anlam itibariyle te'vil tefsirin yerine kullanılmaktadır. İkinci anlamda ise te'vil doğrudan ifade edilen sözden anlaşılan ilk mânadır. Müellif seleften sonraki müteahhirîn¹⁹¹ âlimlerinin seleften farklı olarak "Bir lafzı, zahirî delaleti haricinde ki muhtemel bulunduğu bir mânaya hamletmektir. Bu mâna mutlaka bir delile dayandırılmak." şeklinde kelimeyi terimleştirdiklerini ifade ederken, te'vil ile ilgili bu tanımlamayı Abdülkerim Zeydan'ın *el-Vecîz fî Usulî'l-Fıkh* isimli eserine atfetmektedir. Duman te'vil kelimesi hakkında İbn Kesîr'in görüşlerine de yer vermektedir. İbn Kesîr'e göre te'vil kelimesi Kur'ân'da iki

¹⁸⁸ M. Zeki Duman, Kur'ân'daki Müteşâbihat ve Te'vili, **Bilimname Dergisi**, Cilt 3, Sayı 9, 2005, 13-55.

¹⁸⁹ Duman, II, 1489.

¹⁹⁰ Duman, II, 1489.

¹⁹¹ "Sözlükte "öncekiler" anlamına gelen mütekaddimîn (mütekaddimûn) ve "sonrakiler" mânasındaki müteahhirîn (müteahhirûn) kelimeleri, İslâm düşünce ve ilimler tarihinde bazı dönüşümlerin öncesini ve sonrasını belirten bir kavram çifti oluşturmakla beraber bunlarla kastedilen devirler ilim dallarına ve kullananlarına göre değişiklik arz eder." Murteza Bedir, Mütekaddimîn ve Müteahhirîn, **DİA**, Cilt 32, 188-189.

anlamda kullanılmaktadır. Birincisinde bir şeyin hakikati, künhü, varlığı kendisine bağlı olan şey, İkincisinde bir şeyin tefsiri, tabiri ve beyanı olduğunu şeklinde kullanılmaktadır.¹⁹²

Duman, Âl-i İmrân 3/7’de yer alan müteşâbihden kastın Allah’ın zatı, O’nun sıfatları, gayba dair bilgiler ve ahiret hayatı ile ilgili hususlar olduğunu ifade etmektedir. Müteşâbihin iç yüzünü ancak Allah’ın bileceğini düşünen müellif ve konuya dair İbn Kesîr’den iktibasla sahâbeden İbn Mes’ud ve Übey b. Kab’dan nakledilen “Müteşâbihlerin te’vilini, kuşkusuz ancak Allah bilir; ilimde derinleşmiş olanlar ise: ‘Biz onlara iman ettik... derler.’”¹⁹³ rivâyeti ile de kendi görüşünü desteklemektedir.

Müellifin *Kur’ân’daki Müteşâbihat ve Te’vili* isimli makalesine baktığımızda muhkem ve müteşâbih konusu Âl-i İmrân 3/7-9 bağlamında değerlendirilmektedir. İlk olarak âyetlerin meâli, içerdiği anlam, nüzül sebepleri ve âyetlerdeki anahtar kelimeleri verilmektedir. “Anahtar kelimeler” başlığı altında muhkem kelimesinin sözlük ve terim anlamlarını paylaşılmaktadır. Daha sonra muhkem kelimesinin Kur’ân’da üç âyette üç ayrı anlamda kullanıldığı söylenmektedir. Duman muhkem kelimesinin Hûd 11/1-2’de Kur’ân’ın sıfatı, Muhammed 47/20-21’de hüküm içeren bir sûrenin sıfatı ve Âl-i İmrân 3/7 müteşâbihin zıttı anlamında kullanıldığını ifade etmektedir.¹⁹⁴ Müteşâbih hakkında ise kelimenin sözlük ve terim anlamlarını verdikten sonra kelimenin Kur’ân’da ikisi tekrar olmak üzere beş âyette toplamda yedi defa geçtiğini söylemektedir. Müellife göre Zümer 39/23’de geçen müteşâbih, Kur’ân âyetlerinin aynı kaynaktan gelmelerine, sözlerin en güzeli ve nazım bakımından bütün âyetlerinin eşsiz olmasına işaret etmektedir. Âl-i İmrân 3/7’de Kur’ân’ın sadece az bir kısmının müteşâbih olmasına, Bakara 2/25’de cennette müminlere lütfedilen rızıkların niteliğine işaret etmektedir. En’âm 6/99 ve En’âm 6/141’de ise dünyada yaratılan sebze ve meyvelerin benzerliklerinden bahsetmektedir.¹⁹⁵ Duman makalesine te’vil kelimesini değerlendirerek devam eder. Müttekaddimûn âlimlerinin te’vili iki anlamda kullandıklarını ifade eden müellif, ilk anlamın tefsirle aynı mânada, açıklama anlamına geldiğini, ikinci anlamının ise söz ile murat edilen şey ne ise, te’vilinin de o olduğunu belirtmektedir. Müellif

¹⁹² İbn Kesîr, II, 369, 370, Duman, II, 1490.

¹⁹³ İbn Kesîr, II, 372, Duman, II, 1490.

¹⁹⁴ Duman, Kur’ân’daki Müteşâbihat ve Te’vili, 15-21.

¹⁹⁵ Duman, Kur’ân’daki Müteşâbihat ve Te’vili, 22-27.

müteahhirûn dönemde te'vil kelimesinin farklı şekilde tanımlandığını belirttikten sonra o döneme ait birkaç tanım paylaşır.

Örneğin; Abdülkerim Zeydan'a göre te'vil: "Bir lafzı, zahirî delaleti haricinde ki muhtemel bulunduğu bir mânaya hamletmektir. Bu mâna mutlaka bir delile dayandırılmalıdır."¹⁹⁶

İbnu'l Cevzî'ye göre te'vil: "Başka bir anlama işaret ettiğine ilişkin bir delilden dolayı lafzı, gerçek mânasından başka bir mânaya yormaktır."¹⁹⁷

Duman'a göre müteahhirûn dönemde ilim adamları bu tariflerin sınırlarında kalmamış; bazen âyetleri maksatlarını aşacak şekilde yorumlamışlardır. Özellikle fıkıh, kelim ve tasavvuf konularında bu tarz yorumların olduğuna dikkat çeken müellif örnek olarak tasavvuf âlimlerinin "Firavun'a git; kuşkusuz o azmıştır."¹⁹⁸ âyetini: "Kalplerinize dönün zira kalpleriniz azmıştır." şeklinde te'vil ettiklerini fakat Kur'ân'da Hz. Musa (a.s.) 'ın belli olduğunu ve Firavun'un azıtmasının ne anlama geldiğinin gâyet açık olduğunu belirterek bu te'vili eleştirmektedir.¹⁹⁹ Müellif, te'vil kelimesini izah ettikten sonra Âl-i İmrân 3/7. âyeti kıraat, lafız ve mâna yönünden değerlendirmektedir. Tefsir âlimlerinin arasında söz konusu âyette gramer bakımından ihtilafın olduğunu, tarafların kendi anlayışları çerçevesinde vakfın yerini tayin ederek âyete farklı mânalar verdiklerini söylemektedirler.

“وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ”

Âyette vakıf “الله” lafzında olduğunda mâna şu şekilde olmaktadır: “Onların te'vilini Allah'tan başkası bilemez. İlimde derinleşmiş olanlar ise, “Biz onlara iman ettik, hepsi de Rabb'imizin katındandır derler.” Ancak akıl sahipleri bunu böyle düşünürler.” “الله” lafzında vakıf yapılmadığında ise mâna şu şekilde olmaktadır: “Müteşâbihlerin te'vilini ancak Allah ve ilimde derinleşmiş olanlar bilir.” Duman'a göre “Müteşâbihleri ancak Allah bilir” cümlesi hasır ifade eden istisna edatı ile birlikte gelmiş ve anlam kuvvetlenmiştir. “إلا” edatının görevi kendinden önce geçen cümlenin anlamını olumluya çevirmek ve anlamın tamamını kendinden sonra gelene ait kılmak olduğunu söyleyen müellif bu sebeple Kitap'taki müteşâbihlerin te'vilini ancak Allah'ın bileceğini, “إلا الله” lafzından sonra vakfedilmesinin

¹⁹⁶ Duman, Kur'ân'daki Müteşâbihat ve Te'vili, 31.

¹⁹⁷ Duman, Kur'ân'daki Müteşâbihat ve Te'vili, 31.

¹⁹⁸ Tâhâ, 20/24.

¹⁹⁹ Duman, Kur'ân'daki Müteşâbihat ve Te'vili, 32.

doğru olacağını söylemektedir.²⁰⁰ Duman'nın eser ve makalesinde muhkem ve müteşâbih hakkındaki değerlendirmesinden müteşâbihlerin te'vili noktasında bir takım yorumlar, anlayışlar bulunduğu sonucu çıkmaktadır. Fakat kendisi Âl-i İmrân 3/7. âyeti dil bilimi ve kıraat bilimi açısından tahlil ederek müteşâbihlerin yalnızca Allah tarafından bilineceği görüşünü kabul etmektedir. Müellif eser ve makalesinde konu hakkında aynı noktalara temas etmektedir. Fakat makalesinde kıraat ve dil açısından daha detaylı bilgilere yer verdiği görölmektedir.

Muhkem ve müteşâbih konusunda Şimşek'in görüşlerine baktığımızda eserde âyetin meâli şu şekildedir: "O'dur sana Kitab'ı indiren! Onun âyetlerinin bir kısmı muhkemdir ve bunlar Kitab'ın anasıdır. Diğerleri ise müteşâbihtir. Kalplerinde eğrilik bulunanlar fitne ve onları te'vil arzusuyla onun müteşâbihlerinin peşine düşerler. Oysa onun te'vilini ancak Allah bilir. İlimde derinleşenler ise: "Biz onlara inandık; hepsi Rabb'imizin katındandır" derler. Sağduyu sahiplerinden başkası düşünüp öğüt almaz."

Şimşek muhkem kelimesini sözlükte "sağlam", "sağlam kılınmış", anlamında terim olarak tek bir anlama gelen âyetlerin muhkem olarak kabul edildiği şeklinde tanımlamaktadır.²⁰¹ Şimşek müteşâbihi birbirine benzeyen birey ve cüzleri bulunan şeylerle, kendisinde karışıklık ve iltibas bulunan şey olarak tanımlarken terim olarak birden fazla anlama gelen âyetlerin müteşâbih olduğunu belirtmektedir.²⁰² Şimşek'in söz konusu âyette muhkem müteşâbihle birlikte te'vil kelimesinin de üzerinde durduğunu görmekteyiz. Kendisi te'vil kelimesinin sözlükte âkibet ve varılan sonuç anlamlarına geldiğini, Kur'an'ın indiği dönemde ve Kur'an'ın diğer âyetlerinde de bu anlamda kullanıldığını, terim olarak te'vil kelimesini zahir mânasından başka bir mânaya delalet ettiğini gösteren bir delil sebebiyle sözün asıl mânasından başka bir mânaya taşınması olarak tanımlamaktadır.²⁰³ Şimşek her lisanda kelimelerin zamanla anlam kayması yaşayarak ilk konuldukları anlamdan başka bir anlam kazanabileceklerini, Kur'an'da yer alan bazı kelimelerin bile nadir de olsa orijinal anlamlarını kaybederek yakın veya farklı bir anlama kavuştuğuna işaret etmekte ve te'vil kelimesinin de bunlardan biri olduğunu söylemektedir. Kendisine göre te'vil kelimesi Kur'an ve hadislerde âkibet, varılan sonuç anlamında kullanılmıştır. Tefsir kelimesi ile yakın

²⁰⁰ Duman, Kur'an'daki Müteşâbihat ve Te'vili, 36.

²⁰¹ Şimşek, I, 314.

²⁰² Şimşek, I, 314.

²⁰³ Şimşek, I, 314.

bir anlam taşımalarından ötürü te'vil kelimesi zamanla anlam kaymasına uğrayarak zahir mânasından başka bir mânaya delalet ettiğini gösteren bir delil sebebiyle sözün asıl mânasından başka bir mânaya taşınması şeklinde kullanılmıştır. Fakat Şimşek'e göre te'vil kelimesi anlam kaymasına uğramış olsa bile Kur'ân'da yeni bir anlam kazanmamış, bu sebeple Kur'ân'da geçen te'vil kelimesi indiği dönemde hangi anlamda kullanılıyor ise kelimenin yer aldığı âyetlerde de o mânada kullanılması gerekmektedir.²⁰⁴ Şimşek te'vil kelimesini tefsir anlamında kullananların mezkûr âyete durağın yerine göre farklı anlam verdiklerini belirtmektedir. Şâyet durak “Allah” kelimesinde olur ise âyetin meâlinin “Oysa onun te'vilini ancak Allah bilir.” şeklinde olmakta ve te'vil kelimesini tefsir anlamında kullandıkları için de onlara göre müteşâbihleri yalnızca Allah bilmektedir. Şimşek bu hususu İbn Abbas'tan gelen bir rivâyete atfetmektedir. Eserde kaynağı belirtilmeyen söz konusu rivâyete göre Kur'ân dört bölümdür: Herkesin bilmesinin gerekli olduğu helal ve haram konular, Arap dilini bilmelerinden ötürü Arapların te'vilini bildikleri bölüm, Ancak âlimlerin vâkıf olduğu bölüm ve Allah'tan başka te'vilini kimsenin bilmediği bölüm.²⁰⁵ Şimşek durağın “وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ” üzerinde olduğunda anlamın şöyle olacağını söylemektedir. “Oysa onun te'vilini ancak Allah ve ilimde derinleşenler bilir.” Şimşek “وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ” üzerinde vakfedilmesinin dil bilgisi kuralına aykırı olduğunu, sahâbeden bu şekilde bir kıraatın rivâyet edilmediğini ifade etmektedir. Şimşek'e göre müteşâbihlerle gaybî konular özellikle Allah'ın sıfatları kast edilmektedir. Selef âlimleri bu konuları te'vil etmeyerek onları olduğu gibi kabul etmişlerdir. Halef âlimleri ise bu konuları te'vil ederek örneğin; Allah'ın yüzünü rızası, elini kudreti, istiva'sını hâkimiyeti, gelmesini ise rahmetinin gelmesi şeklinde te'vil etmişlerdir. Şimşek'e göre Âl-i İmrân 3/7.âyette yer alan muhkem الكتاب/kitabın anası olarak nitelendirilmiştir. “ام” kelimesi anne anlamının yanında “asıl”, “kaynak”, “kendisine başvurulmuş” anlamlarına gelmektedir. Müteşâbihler ise değişik nedenlerden dolayı farklı mânalara çekilebilecek âyetlerdir. Bu sebeple müteşâbih âyetlere mâna verilirken muhkem âyetlere başvurulmalı, muhkem âyetlerle çelişen sonuçlardan uzak durulmalıdır. Şimşek muhkem âyetlerin anlamları açık, başka anlamlara yorumlanamayan ve müteşâbih âyetlerin anlaşılmasına kaynaklık eden âyetler olduğunu ifade etmektedir. İlimde derinleşmiş olanların müteşâbih âyetleri anlamaya çalıştıklarında muhkem âyetlere

²⁰⁴ Şimşek, I, 315.

²⁰⁵ Şimşek, I, 315.

başvuracaklarını belirtmektedir. Şimşek muhkem ve müteşâbih hakkındaki müstakil eserinde konuyu Âl-i İmrân 3/7.âyet bağlamında ele almakta ve konuyu detaylı bir şekilde değerlendirmektedir. Şimşek mezkûr âyetin nüzûl sebebi, âyetin tahlili ve selef-halef âlimlerinin ileri sürdüğü görüşleri göz önüne alarak müteşâbih âyetleri birden fazla mânaya gelebilen ve mânalarında kapalılık bulunan âyetler olarak kabul etmektedir. Kendisine göre Kur'ân anlaşılabilir diye nazil olduğundan müteşâbihler de insanlar tarafından anlaşılır durumdadır. Ancak müteşâbihler terimsel olarak Allah'ın zatı ve sıfatları ile ilgili âyetler için kullanıldığından müteşâbihlerin anlaşılması hassasiyet kazanmaktadır. Bu âyetlerin anlaşılır olması sıfatların keyfiyetinin insanlar tarafından bilineceği anlamına gelmemektedir. Allah'ın zatı bilinemiyorsa sıfatları da bilinemez. Şimşek'e göre âyetteki te'vil kelimesinin sonradan kazandığı "sözü, lügat mânasından başka bir mânaya hamletme" anlamıyla kullanımı hatalıdır. Çünkü Kur'ân'ın indiği dönemde böyle bir mâna yoktu. Ayrıca müellif bir sözün kendi mânasından başka bir mânaya hamledilmesi söz konusu ise bu kelimenin Kur'ân'ın kendisinde aranması gerektiğinin de altını çizmektedir.²⁰⁶

Muhkem ve müteşâbih konusunu *Beyânu'l-Hak* ve *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri* açısından değerlendirdiğimizde netice olarak şunları söyleyebiliriz: Her iki müellif öncelikle kelimelerin lügat ve terim mânaları üzerinde durarak, muhkem, müteşâbih ve te'vil kelimelerinin keyfiyeti hakkında bilgiler vermişlerdir. Duman konu hakkında detaylı açıklamalarda bulunmamakla birlikte eserinde konuya dair görüşünü belirterek Kur'ân'ın muhkem olduğunu, müteşâbihlerin yalnızca Allah tarafından bilineceğini ifade etmiştir. *Kur'ân'da ki Müteşâbihat ve Te'vili* isimli makalesinde konuyu geniş çapta ele almış ve eserde vermiş olduğu bilgilerle örtüşen ifadeler yer vermiştir. Şimşek ise Duman'dan farklı olarak eserinde detaylı açıklamalarda bulunmuştur. Özellikle te'vil kelimesi üzerinde daha çok durarak ve durak/vakıf ile ilgili ayrıntıya değinerek konuya açıklık getirmiştir. Şimşek kaleme aldığı *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele* adlı eserde de konuyu geniş çapta ele alarak muhkem ve müteşâbih anlayışı hakkında *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*'nde değinmiş olduğu konularla örtüşen bilgilere yer vermiştir. Müteşâbihlerin keyfiyeti noktasında iki müellif hem fikirdir. Duman müteşâbihlerin yalnızca Allah tarafından

²⁰⁶ Şimşek, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, 69-70.

bilineceğini ifade ederken Şimşek müteşâbihlerin anlaşılabilirliğini fakat bilinemeyeceğini belirtmiştir.

3.4. Mukattaa Harfleri

Kur'ân'da 29 sûrenin başında yer alan, tekli, ikili, üçlü, dördlü ve beşli bir kompozisyon oluşturan, tamamı 14 farklı harf olup 13 ayrı şekilde görünen harf kümelerine mukattaa (kesik) harfler denir.²⁰⁷ *Beyânu'l-Hak* tefsiri nüzûl sırasına göre tertip edildiğinden dolayı müellif mukattaa harfler ile ilgili değerlendirmeyi Kalem 68/1. âyetin tefsirinde yapmaktadır. *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*'nde Şimşek mukattaa harfler ile ilgili değerlendirmeyi Bakara 2/1.âyette yapmaktadır.

Duman, Kalem 68/1. âyetteki “ن” harfi üzerinden mukattaa harfler hakkında bilgi vermektedir. Müellif huruf-u mukatta'yı ayrı ayrı okunan harfler olarak belirtmekte, bu harflerin 27'si Mekkî, 2'si Medenî sûrelerin toplamda 29 sûrenin başında yer aldığını ifade etmektedir. Huruf-u mukatta Arap alfabesinin 14 harfiyle ve 13 farklı terkipte dizilen, bir harften ibaret olduğu gibi bazen iki, üç, dört ve beş harften meydana geldiğini söyleyen müellife göre bu harfler tek başına yazıldığında ya da diğer harflerle birleştiğinde bile müstakil bir şekilde okunmaktadır. Yani kelime ya da terkip halinde okunmazlar.²⁰⁸ Duman, mukattaa harflerin keyfiyetine dair şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Tek başına harflerin bir anlamının olmadığı bilinmektedir. Buna rağmen, şimdiye kadar bu harflere anlam yükleyenler çok olmuştur. Fakat onlardan hiç kimse, kesin olarak bunun anlamı şudur dememiştir. Tarih boyunca harflerin, sembolik ya da şifresel anlamlarının bulunduğu da kabul edilmektedir. Mutlaka bu harflerin de böyle bir anlamı olmalıdır. Âyette kalem kelimesinden önce geldiği için nûn harfine okka veya balık mânasını verenler olsa da ne bu harfe ne de diğerlerine verilen mânaların Kur'ân'dan veya sünnetten kesin ve sahih bir delili bulunmamaktadır. O nedenle bu harflere verilen mânaları tahminden öteye geçmez. Bu harfler ile neyi kast ettiğini en iyi Allah bilir.”²⁰⁹ Müellif mukattaa harflerinin yer aldığı diğer âyetlerde de bu görüşü benimsemektedir. Duman'ın “mukattaa harfleriyle kast edilen mânayı en iyi Allah'ın bileceği” ifadesi müteşâbihler hakkındaki görüşü ile paralellik göstermektedir. Fakat mukattaa harflerin yer aldığı âyetlerde bu harflerin müteşâbih olup olmadığına dair bir bilgi paylaşmamaktadır. Bize göre müteşâbih anlayışına binaen söz konusu harfler hakkında “Bu

²⁰⁷ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 170.

²⁰⁸ Duman, I, 84.

²⁰⁹ Duman, I, 84.

harfler ile neyi kast ettiğini en iyi Allah bilir” ifadesi bu harflerin müteşâbih sınıfında yer alacağına işaret etmektedir.

Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri’nde konu Bakara 2/1. âyetinde yer alan “الم” harfleri üzerinden işlenmektedir. Şimşek mukattaa harflerini sûre başlarında “الم”, “الر”, “ح م” şeklinde “ayrı ayrı okunan harfler” olarak tanımlamaktadır.²¹⁰ Müellif cahiliye dönemini şiirinde şairlerin muhatabın dikkatini çekmek için “بل”, “لا”, “بل لا” gibi ifadelerle yer verdiğini, bu ifadelerin ise “Söyleyeceklerimi dikkatle dinle” anlamına geldiğini belirtmektedir.²¹¹ Şimşek bu noktadan hareketle âlimlerin birçoğunun bu harflere anlam yüklediğini söylemektedir. Kendisi şöyle düşünmektedir: Allah insanları âyetler üzerinde düşünmeye sevk etmiştir. Bu nedenle Allah’ın insanların düşünmesini istemesi, söz konusu harflerin bir anlama sahip olduğunu göstermektedir. Eğer bu harfler bir anlam ifade etmiyor ise, onlar üzerinde düşünmenin istenmesi anlamsızdır. Allah kullarını anlamsız bir şeye çağırmaktan münezzektir.²¹² Şimşek bu görüşünün akabinde söz konusu harflerin ne anlama geldiği noktasında Hz. Peygamber’den bir rivâyetin olmadığını, bu konuda bir nakil olsaydı eğer âyetleri anlama hususunda son derece titiz davranan sahâbenin bunu aktaracağını ifade etmektedir. Şimşek’e göre sahâbe bu harfler hakkında Hz. Peygamber’e soru sormamaları ve inanmayanların bu harflerin Kur’ân’da yer almasına ilişkin bir itirazlarının olmaması bu harflerin ne anlam ifade ettiği hakkında genel bir kanaatin var olduğunu göstermektedir. Müellif ilk dönem âlimlerinin bu harflere mâna vermektan kaçınarak bu harfleri Allah’ın kendisine sakladığı sır olarak kabul ettiklerini, başka âlimlerin de bu harflere değişik mânalar verdiğini belirtmektedir.²¹³ Müellifin dikkat çektiği diğer bir husus doğrudan ve dolaylı anlatım biçimleridir. Her dilde olduğu gibi Arap dilinde de doğrudan ve dolaylı anlatım biçimlerinin mevcut olduğunu söylemektedir. Dolaylı anlatımı kelime ve cümleleri temel anlamlarının dışında kullanmak olarak tanımlamakta ve söz konusu harflerle de kastedilenin dolaylı anlatım olduğunu vurgulamaktadır. Şimşek bu harfler hakkında şu tespitlerde bulunmuştur:

²¹⁰ Şimşek, I, 21.

²¹¹ Şimşek, I, 22.

²¹² Şimşek, I, 22.

²¹³ Şimşek, I, 22.

- Arap alfabesinin sayısı yirmi dokuzdur. Bu harflerin başında bulunduğu sûrelerin sayısı da yirmi dokuzdur.

- Türk alfabesindeki sesli harfler ve sessiz harfler, sesli harflerin de kalın sesliler ve ince sesliler olmak üzere kısımlara ayrıldıkları gibi Arap alfabesindeki harfler de fısıltı şeklinde çıkarılan harfler, karın boşluğundan çıkarılan harfler, dudaklardan çıkarılan harfler, vurgulu harfler vb. kısımlara ayrılır. Bu gruplardan her birinin harf sayısının yarısı sûre başlarında kullanılmıştır.

- Kur'ân'ın indiği dönemde Arap şiirinde de benzer bir kullanım mevcuttu.

- Bu harflerin başında buldukları sûrelerde, çoğunlukla bu harflerden hemen sonra Kur'ân-ı Kerim'den bahsedilmektedir. Eğer bu harflerden hemen sonra Kur'ân'dan bahsedilmemişse aynı sûre içerisinde mutlaka Kur'ân'ın Allah kelamı olduğuna vurgu yapan âyetler bulunmaktadır.²¹⁴

Şimşek bu tespitlerden sonra söz konusu harflerin Kur'ân'ın i'câzı ile ilgili olduğunu söylemektedir. Dil âlimlerinden Yahya b. Ziyâd el-Ferra (ö. 207/822), Kutrub (ö. 210/825), Müberred (ö. 286/900) ile müfessirlerden Ebû Müslim el-İsfahânî (ö. 322/934), Zemaşerî (ö. 538/1144), Beydâvî (ö. 685/1286) ve İbn Teymiyye'nin (ö. 622/1225) de aynı görüşte olduğunu zikretmektedir. Müellife göre diğer bir husus Kur'ân'da yer alan bu harfler, insanların yazmada ve konuşmada kullandıkları harflerle aynıdır. Kur'ân'a inanmayanlara kendi kullandıkları malzemeyle meydan okunarak bir benzerini getirmeleri istenmiş ve benzeri getirilememiştir. Netice itibariyle müellif söz konusu harflerin Arap şiirinde dikkat çekme amaçlı kullanılan edatlara benzediğini, Kur'ân'ın i'câzını ortaya koyma ve Kur'ân ile meydan okuma maksadıyla kullanıldığını ifade etmektedir.²¹⁵ Bu harflerin yer aldığı diğer sûrelerde ise konu tekrar edilmeyerek Bakara 2/1. âyetine bakılması istenmektedir.

İki müellifin ortaya koymuş oldukları görüşlerine baktığımızda, söz konusu harfler hakkında farklı düşündüklerini görmekteyiz. Duman'a göre bu harflere çeşitli anlamlar yüklenmiş fakat verilen anlamlar yorumdan öteye geçememiştir. Çünkü bu harflerin ne olduğuna dair Kur'ân'da ve sünnette bir delil bulunmamaktadır. Bu sebeple müellif Duman söz konusu harflerin ne anlama geldiğini en iyi Allah'ın bileceğini söylemektedir. Şimşek olaya dil

²¹⁴ Şimşek, I, 22,23.

²¹⁵ Şimşek, I, 23.

yönünden yaklaşmaktadır. Kur'ân'ın indiği dönemde Arap şiirinde muhatabın dikkatini çekmek için bu harflere benzer ifadelerin kullanıldığını söylemekte, bu harflerin de aynı amaç doğrultusunda sûre başlarında yer aldığını belirtmektedir. Sonuç olarak müellife göre mukattaa harfleri Kur'ân'ın i'câzını ortaya koymakla birlikte Arap şiirinde dikkat çekme amacıyla kullanılan edatlara benzemektedir.

3.5. Kur'ân Kıssaları

Kur'ân-ı Kerim'de geçmiş peygamberlere ve kavimlere ait bir takım kıssalar yer almaktadır. Kıssalar geçmiş kavimlerin tarihsel emarelerini ortaya çıkarmak suretiyle unutulmuş veya bilinmeyen olaylar üzerine dikkat çeken, insanı yoğun bir düşünceye sevk eden vakıa olarak tanımlanmaktadır.²¹⁶ Kıssaların Kur'ân'da yer almasının sebebi, geçmiş milletlerin yaşamış olduğu olayların kronolojik olarak anlatılması değil, geçmiş peygamberlerin ve milletlerin başına gelen olaylardan ibret alınarak gerekli derslerin çıkarılması şeklinde açıklanmaktadır.²¹⁷

Duman'a göre Kur'ân'da yer alan kıssalar bir hikâye veya masal olarak anlatılmamıştır. Bu kıssaların asıl gayesi Allah'ın vahyettiği evrensel ahlakî kurullarla ve adil yasalarla tarihe yön vermektir.²¹⁸ Kur'ân'da yer alan kıssaların gerçek olduğunu, kıssalar sayesinde Allah'ın koymuş olduğu kanunların bilineceğini, gerekli derslerin alındığında tarihin tekerrür etmeyeceğini ifade etmektedir.²¹⁹ Duman'a göre Kur'ân'da yer alan tüm kıssaların amacı anlatılanlardan ibret almak ve gerekli dersleri çıkarmaktır.²²⁰

Şimşek'e göre Kur'ân'da geçen kıssaların tamamı gerçek olan olaylardır. Kıssaların gayesi tarihi bilgiler vermek değil,²²¹ Hz. Peygamber'i teselli etmek ve iman edenlere iman-küfür mücadelesinde geçmişten ibret sahneleri sunarak ders almalarını sağlamaktır.²²² Şimşek kıssalar hakkında şu hususa da dikkat çekmektedir: Kur'ân'da yer alan kıssalar nâzil olduğu ortamda meydana gelen olaylara ışık tutmakla beraber sonraki dönemlere de örneklik etmektedir. Örneğin: Kur'ân'da anlatılan Nûh (a.s.)'ın kıssasında Nûh (a.s.)'ın kavmi de

²¹⁶ Demirci, **Tefsir Usûlü**, 210.

²¹⁷ Şah Velîyullah Dihlevî (ö. 1176/1762), **el-Fevzü'l-Kebîr fi Usûli't-Tefsîr**, Dımaşk: Darü'l-Gavsani, 2008, 70, Cerrahoğlu, 199.

²¹⁸ Duman, I, 466.

²¹⁹ Duman, I, 638.

²²⁰ Duman, I, 668.

²²¹ Şimşek, II, 645.

²²² Şimşek, II, 287.

müşrik Araplar gibi putpreset bir kavim idi. Hz. Nûh'un kavmine "Ey Kavmim! Allah'a kulluk edin; çünkü O'ndan başka ilahımız yoktur. Size gelecek büyük bir günün azabından korkuyorum"²²³ sözünün Hz. Nûh'un kavmi nezdinde hem Hz. Peygamber'in muhatabı olan Mekke ahalisine hemde günümüz insanına örneklik etmektedir.

Şimşek'in kıssalar konusu ile ilgili kaleme aldığı "*Kur'ân Kıssalarına Giriş*" isimli müstakil bir eserinde bulunmaktadır. Bu eserinde "Kur'ân'daki kıssaların kaynağı", "Kur'ân'daki kıssaların gaye ve hedefleri", "İsrâiliyat"²²⁴ ve "Hz. Âdem kıssası" başlıkları altında konuyu detaylı bir şekilde tetkik etmektedir. Söz konusu eserde genel itibariyle Kur'ân kıssalarının vahiy eseri olup gerçekten meydana geldikleri,²²⁵ gaye ve hedeflerinin Hz. Peygamber'i teselli etmek, irade ve azmini kuvvetlendirmek ve insanları düşünmeye sevk ederek ders almalarını sağlamak²²⁶ olarak açıklamaktadır.

Duman ve Şimşek'in kıssalar hakkındaki anlayışlarından sonra kıssalarla ilgili âyetlerin tefsirinde nasıl bir yol izlediklerini ve kıssalara dair ne gibi izahlarda bulduklarını görmek için, Âdem (a.s.)'in kıssasının anlatıldığı âyetlerin tefsirine bakmak istiyoruz. İlk olarak *Beyânu'l-Hak* tefsirinde nüzûl tertibi dikkate alındığı için Âdem (a.s.)'in kıssası sırası ile Sâd 38/71-85, A'râf 7/11-25, Tâhâ 20/115-123, İsrâ 17/61-65, Hicr 15/26-42, Kehf 18/50, Bakara 2/30-39.âyetlerde yer almaktadır. Mezkûr sûrelerde muhteva bakımından aynı konuların anlatılması sebebiyle Âdem kıssasını Bakara 2/30-39 bağlamında değerlendireceğiz.

Beyânu'l-Hak tefsirinde âyetlerin meâli şöyledir:

30. "Rabb'in meleklerle: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım demişti. Onlar: Biz seni överek zikrediyor ve gönlümüzde yüce tutuyorken Sen orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birini mi halife yapacaksın dediler. Allah: Şüphesiz Ben sizin bilmediklerinizi bilmekteyim! Cevabını verdi."

31. "ve Âdem'e bütün isimleri öğretti, sonra da onları meleklerle arz edip: Eğer doğru söylüyorsanız, şimdi bunların isimlerini Bana söyleyin! Dedi."

²²³ A'râf, 7/59.

²²⁴ "Diğer kültürlerden İslam kültürüne sokuşturulan haberlerin tamamına İsrâiliyat denmektedir." M. Sait Şimşek, *Kur'ân Kıssalarına Giriş*, 3. Baskı, Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2013, 119.

²²⁵ Şimşek, *Kur'ân Kıssalarına Giriş*, 60.

²²⁶ Şimşek, *Kur'ân Kıssalarına Giriş*, 65.

32. “Onlar: Seni tenzih ederiz! Senin öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur! Her şeyi bilen, her şeyi yerli yerince yapan kuşkusuz Sensin! Dediler.”

33. “Allah: Ey Âdem! Eşyanın isimlerini şunlara sen söyle! Dedi. Âdem onlara eşyanın isimlerini söyleyince Allah: Ben size muhakkak ki Ben göklerdeki ve yerdeki gaybı bilirim; sizin açıkladıklarınızı da gizlediklerinizi de biliyorum dememiş miydim! Dedi.”

34. “Meleklerle: Âdem’e secde edin! Demiştik. İblis hariç, hepsi derhal secde ettiler. Fakat o secde etmekten kaçındı, büyüklük tasladı ve kâfirlerden oldu!”

35. “Âdem’e: Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin; orada istediğinizden bolca yiyin, fakat şu ağaca yaklaşmayın; aksi halde zalimlerden olursunuz! Demiştik.”

36. “Şeytan ikisinin de ayağını kaydırıp içinde buldukları ortamdan onları çıkarttı. Onlara: Birbirinize düşman olarak inin oradan! Siz yeryüzünde belli bir süreye kadar yerleşip ihtiyaçlarınızı oradan karşılayacaksınız. Dedik.”

37. “Âdem vakit geçirmeden Rabb’inden bir takım kelimeler aldı ve tövbe etti. Rabb’i de onun tövbesini kabul buyurdu. Muhakkak ki O, tövbeleri daima kabul edicidir, çok merhametlidir.”

38. “Hep birlikte inin oradan! İlerde benden size bir doğru yol rehberi gelir de kim Benim rehberime uyarsa, artık onun için hiçbir korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklar! Dedik.”

39. “İnkâr edenler ve âyetlerimizi yalanlayanlar; işte onlar cehennemliklerdir ve orada ebedi kalacaklardır!”

Duman söz konusu pasajın tefsir kısmında meleklerin mahiyetini, halifeden maksadın ne olduğunu, meleklerin “Sen orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birini mi halife yapacaksın dediler.” sözünün ne anlama geldiğini, Âdem’e öğretilen isimleri, şeytanın Âdem ve Havva’yı aldatmasını ve Âdem’in Allah’tan aldığı kelimelerin ne olduğunu açıklamaktadır.

Müellif melek kelimesinin kök anlamı hakkında bilgi verdikten sonra meleklerin özelliklerini sıralamaktadır. Melekler “nurdan yaratılmış, cinsiyeti, irade ve tercih etme imkânları olmayan, öğretileni ancak öğretildiği kadar bilen, yalnızca itaat amacıyla

yaratılmış, Allah'ın izni ile kılıktan kılığa giren lâhutî, soyut varlıklardır.”²²⁷ Halife'den kasıt Âdem'in nezdinde insandır. Âyette bahsi geçen halifenin görevi yeryüzünde Allah'ın vahyini esas alan bir sistem kurmak ve o sistemi yeryüzüne yaymak ve yüklenmiş olduğu halifelik görevini layıkı ile taşımaktır.²²⁸ Duman bazı müfessirlerin halife sözcüğünün arkadan gelen, birinin peşini takip eden anlamı sebebiyle “Sen orada bozgunculuk yapacak ve kan dökcek birini mi halife yapacaksın dediler.” sözünü delil gösterip Âdem'in ilk insan olmadığı ve onun neslinin ilk insan nesli olmadığını iddia ettiklerini söylemektedir. Taberî'nin de isrâiliyattan bazı verilere dayanarak Âdem'in insan neslinin otuz birinci atası olduğu yönünde görüş beyan ettiğini ifade eden Duman, Âdem'den önce geçmiş nesillerin var olduğuna dair Kur'ân'da ve sünnette açık veya kapalı hiçbir delilin olmadığını söyleyerek bu görüşleri tenkit etmektedir.²²⁹ Melekler insanın kan dökücü ve fesat çıkarıcı özelliğini nereden bildiler? Duman bu soruyu şöyle cevaplamaktadır: Meleklerin Allah'a “Seni tenzih ederiz! Senin öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur! Her şeyi bilen, her şeyi yerli yerince yapan kuşkusuz Sensin!” hitabı meleklerin herşeyi Allah'tan öğrendiklerine işaret etmektedir. Bu sebeple insanın kan dökücü ve fesat edici özelliğini yine Allah'tan öğrenmişlerdir. Duman meleklerin “Sen orada bozgunculuk yapacak ve kan dökcek birini mi halife yapacaksın dediler.” sözlerini ise itiraz kabilinde değil, şaşkınlıkları ortaya koyan bir ifade olarak görmektedir.²³⁰ Duman'a göre Allah'ın Âdem'e öğrettiği isimlerden maksat “insan, cinslerine göre canlılar, kara, deniz, ova, dağ gibi yaratılmış şeyler ve insanı kuşatan, onun ihtiyaçlarını karşılayacak olan büyük küçük bütün eşya ve onların akılla bilinebilecek cevherleri, işlevleri ve nitelikleridir.”²³¹ Duman, şeytanın Âdem ve Havva'yı aldatma konusunda şöyle düşünmektedir: “Şeytan, ilk düşmanlık faaliyeti olarak Âdem ile eşini, aldatici yaldızlı sözler ve yalan yeminlerle ayarttı ve her ikisine de yasaklanan meyveden yedirdi. Böylece o, Âdem ve Havva'yı Allah'a isyan ettirip cennetten uzaklaştırılmalarını sağladı. Bu olaydan sonra şeytan, her zaman ve her yerde müminlerin apaçık düşmanı ilan edildi.”²³² Duman yasak ağaç ve meyvesi hakkında bu pasajda açıklamada bulunmayarak A'râf 7/11-25, Tâhâ 20/115-123. âyetlere atıf yapmaktadır.

²²⁷ Duman, II, 1326.

²²⁸ Duman, II, 1326.

²²⁹ Duman, II, 1326.

²³⁰ Duman, II, 1327.

²³¹ Duman, II, 1328.

²³² Duman, II, 1328.

Yasak ağaç hakkında A'râf 7/11-25. âyetlerin tefsirinin yapıldığı pasajda şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Denilebilir ki Âdem ve Havva, yasak meyveden yiyinceye kadar, cinsellikle ilgili yetileri aktif değildi. Bu yüzden onlar bu organlarını ve fonksiyonunu tanımıyorlardı. Olabilir ki bebeklerin cinsel organlarının farkında olmadıkları gibi bir durum onlarda da söz konusuydu. Ya da Allah, geçici olarak onlardan o yetilerini bir biçimde gizlemiş idi.”²³³ Duman şeytanın verdiği vesveseye dair şöyle demektedir: “Kur’ân’da anlatılanlarla yetinmeyenler, sanki Kur’ân’ın eksiklerini tamamıyormuş gibi, gerçeğe aykırı bir takım uydurma hikâyelerle konuyu açıklamaya çalışmışlardır. Bazı tefsirlerde şeytanın, önce Âdem’in eşi Havva’yı, sonra da onun vasıtasıyla Âdem’i tuzağına düşürdüğü anlatılır. Böylece kadın, kurnazlığı ve baştan çıkarıcı özelliğiyle aşağılanmak istenir. Bunun için de yılan, tavus kuşu gibi daha pek çok uydurma motiflerle konu hikâye edilir. Halbuki Kur’ân’ın hiçbir yerinde Âdem’in eşi vasıtasıyla aldatıldığından söz edilmez aksine Şeytan ikisine birden vesvese verdi denilmiştir. Yasak ağaç hakkında da ilmî hiçbir dayanağı olmayan bir takım ispatı imkânsız yorumlar yapılmıştır; kimine göre yasak meyve buğday ağacı, kimine göre de eşi Havva’dır.”²³⁴ Yapılan bu değerlendirmede müellif ilk olarak yasak ağacın mahiyetinden ziyade yasak meyvenin yenilmesi ile ortaya çıkan durumu ele almaktadır. Yasak ağacın mahiyeti hakkında bu konuda yapılan yorumların ilmî bir delilinin olmadığını ifade ederek yasak ağacın ve meyvesinin ne olduğuna dair net bir görüş belirtmemektedir. Âdem’in Rabb’inden aldığı kelimeleri bağışlanma ve tövbe içeren sözler olarak kabul etmekte örnek olarak “Ey Rabb’imiz! Biz kendimize zulüm ettik; eğer Sen bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen biz kesinlikle kaybedenlerden oluruz.”²³⁵ meâlindeki âyeti paylaşmaktadır. Pasajın son kısmında yer alan hidâyetten kastın Allah’ın göndereceği elçi ve ona indireceği vahiy ile rehberlik olduğunu²³⁶ ifade ederek Âdem kıssasının anlatıldığı bölümü sonlandırmaktadır.

Şimşek’in eserinde Mushaf tertibi dikkate alındığı için Âdem kıssası sırası ile Bakara 2/30-39, A'râf 7/11-25, Hicr 15/26-42, İsrâ 17/61-65, Kehf 18/50, Tâhâ 20/115-123. âyetlerde yer almaktadır. *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri*’nde Bakara 2/30-39. âyetlerin meâli şöyledir:

30. “Rabbin meleklere: “Yeryüzünde bir halife yaratacağım” dediği zaman dediler ki: “Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birini mi yaratıyorsun? Oysa biz seni överek yüceltip takdis ediyoruz.” (Rabbin:) “ Ben sizin bilmediklerinizi bilirim dedi.”

²³³ Duman, I, 324.

²³⁴ Duman, I, 324.

²³⁵ A'râf, 7/10, 18.

²³⁶ Duman, II, 1328

31. “Ve Âdem’e isimlerin tamamını öğretti. Sonra onları meleklerle sunup, “ dedikleriniz doğru ise haydi şunların isimlerini bana söyleyin dedi.”

32. “Dediler ki: “Sen yücesin, bize öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur. Gerçekten sen bilensin, hikmet sahibisin.”

33. “Allah: “Ey Âdem, bu şeylerin isimlerini onlara söyle” dedi. Âdem o şeylerin isimlerini kendilerine söyleyince de (Rabbin:) dedi ki: “Göklerin ve yerin gaybının ben bilirim. Açığa vurduklarınızı da, gizlediklerinizi de bilirim demedim mi?”

34. “Hani bir zamanlar meleklerle: “Âdem’e secde edin” dedik. İblis hariç hepsi secde ettiler. O diretti ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlere oldu.”

35. “Dedik ki: “Ey Âdem, sen ve eşin Cennete yerleşin ve dilediğiniz şekilde oradan bol bol yiyin; ancak şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz.”

36. “Ne var ki şeytan oradan ayaklarını kaydırıp ve onları, içinde buldukları yerden çıkardı. Biz de: “Birbirinize düşman olarak inin. Belli bir zamâna kadar sizler için yeryüzünde bir yerleşme ve yararlanma vardır.” dedik.”

37. “Bu sırada Âdem, Rabbinden (yol gösterici) sözler aldı. Böylece Allah, tövbesini kabul etti. Kuşkusuz O, tövbeleri çokça kabul edendir, çok merhametlidir.”

38. “Onlara, “Hepiniz oradan inin. Tarafımdan size bir yol gösterme geldiğinde, kim doğru yoluma uyarsa, onlar için endişelenecek bir durum yoktur ve onlar üzülmeceklerdir” dedik.”

39. “İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte onlar ateş ehlidir, onlar orada temelli kalacaklardır.”

Şimşek söz konusu bölümün tefsirin de halife kelimesinin mahiyeti, Tevrat’a göre insanın yaratılışı, İblis/Şeytan’ın neden secde etmediği, Âdem’in yaşadığı cennet ve âsli suç/günah inancı hakkında açıklamalarda bulunmaktadır. Halife kelimesinin “bir kimsenin yerine geçen, ardında başkasını bırakan, yöneticilik, üstün bir makamı devralma” mânalarına geldiğini söylerken,²³⁷ aynı kökten türeyen halfûn kelimesinin ise “arka, ardarda gelen nesiller, kendisinde bir eksiklikten dolayı geride kalan; çirkin ve kötü kişi” anlamlarına

²³⁷ Şimşek, I, 55.

geldiğini söylemektedir.²³⁸ Şimşek'e göre bazı müfessirler Allah'ın emirlerini yeryüzünde hâkim kılacağından dolayı Âdem'in halife olduğunu düşünmektedirler. Duman'da bu görüşü kabul edenler arasındadır. Fakat Şimşek bu görüşü kabul etmemektedir. Kendisi bu durumu şöyle izah etmektedir: "Allah'ın emirlerini yeryüzüne hâkim kılan anlamında insana, Allah'ın halifesidir denmiştir. Ne var ki bu görüşü destekleyecek ciddi hiçbir delil bulunmadığı gibi hem kelimenin sözlük anlamına, hem de İslâm inancına aykırıdır. Çünkü halife kelimesi yerine geçen kimsenin yokluğunda kullanılır. Oysa Allah'ın yok olması ve insanın O'nun yerini alması diye bir durum söz konusu olamaz."²³⁹ Bu sebeple Şimşek'e göre Allah adına veya Allah yerine onun emirlerinin icra edilmesi diye bir durum mümkün değildir. Ayrıca Şimşek Allah adına hükmetmenin teokrasiyi gündeme getireceğini, İslâmî yönetimin ise teokrasi ile ilgisinin olmadığını aksi takdirde İslâm adına hükümleri uygulayanların işledikleri ve işlemeleri muhtemel bütün hataların aynı zamanda Allah'a izafe edilebileceğini düşünmektedir.²⁴⁰ Şimşek'in insanın Allah'ın halifesi olmadığına dair diğer bir çıkarımı şöyledir: Allah'ın meleklerle hitaben "yeryüzünde bir halife yaratacağım" dedikten sonra meleklerin cevaben: "yeryüzünde fesat çıkararak ve kan döken birini mi yaratıyorsun" demeleri insanın Allah'ın halifesi olmadığını gösterir. Çünkü insanın halifesi olduğu varlık kan döken ve fesat çıkararak bir varlık olmalıdır. Bu sebeple insan Allah adına hükümran olma iddiasında bulunamaz. Şimşek'e göre hilafetten kasıt yeryüzü hilafetidir. Yani yeryüzünü imar etme ve ona hâkim olmaktır. Duman bazı müfessirlerin "Sen orada bozgunculuk yapacak ve kan dökcek birini mi halife yapacaksın dediler." İfadesine istinaden Âdem'in ilk insan olmadığına dair birtakım görüşlerinin olduğunu söylemişti. Şimşek ise müfessirlerin çoğunun meleklerle cinlerin insandan önce yaratılmış olmalarından dolayı insanın, cinlerin halifesi olduğu, onların yerine dünya hâkimiyeti için yaratıldıkları görüşünü, İbn Abbas'tan nakledilen şu rivâyet ile açıklar: "İnsanoğlundan önce yeryüzünde cinler bulunuyordu. Fesat çıkardılar ve kan döktüler. Bunun üzerine Allah, üzerlerine meleklerden bir topluluk gönderdi. Melekler onlarla savaşarak onları öldürdüler. Cinlerden

²³⁸ Şimşek, I, 55.

²³⁹ Şimşek, I, 57.

²⁴⁰ Şimşek, I, 57.

geri kalan az bir topluluğu da adalara ve dağ başlarına sürdüler. Yüce Allah, Âdem ve zürriyetini halife (onlar yerine yeryüzünün hâkimleri) kıldı”²⁴¹

Duman meleklerin “Sen orada bozgunculuk yapacak ve kan dökcek birini mi halife yapacaksın dediler.” Sözlerini ise itiraz kabilinde değil, şaşkınlıkları ortaya koyan bir ifade olarak görmekte iken, Şimşek’e göre meleklerin bu sözü söylemesinden sonra Allah’ın reddetmemesi insanın yeryüzünde bu eylemi yapacağına işaret etmektedir. Âdem’in iki oğlu arasında gerçekleşen ilk kan dökme eylemi o günden bu yana devam etmekte, günümüzde silah sanayiinin gelişmesiyle kan dökücülüğü artmaktadır. Birinci dünya savaşında 17 milyon, ikinci dünya savaşında 42 milyon ve daha sonra ki savaşlardan bugüne kadar 50 milyon üzerinde insanın öldüğünü vurgulayan müellif içtimaî bir meseleye de temas etmektedir.²⁴² Ayrıca Şimşek’e göre meleklerin “Sen orada bozgunculuk yapacak ve kan dökcek birini mi halife yapacaksın dediler.” sözlerinin yeryüzüne talip olduklarına delalet etmektedir. Çünkü Allah’ın “açığa vurduklarını ve gizlediklerini bildiğini” söylemesi meleklerin bu isteklerine işaret etmektedir.²⁴³

Duman Âdem’e öğretilen isimleri; “insan, cinslerine göre canlılar, kara, deniz, ova, dağ gibi yaratılmış şeyler ve insanı kuşatan, onun ihtiyaçlarını karşılayacak olan büyük küçük bütün eşya ve onların akılla bilinebilecek cevherleri, işlevleri ve nitelikleri.” şeklinde açıklamıştı. Şimşek’e göre Âdem’e isimlerin öğretilmesi, Âdem’in nezdinde insanın yapısında var olan özellikle beraber yeryüzü hâkimiyeti için meleklerden bile daha ehil bir konuma sahip olduğunu gösteren niteliğine işaret etmektedir. Şimşek’e göre öğretilen isimlerden maksat Âdem’in hem bilgi sahibi olması hem de bilgiyi üretme kabiliyetine sahip olması anlamına gelmektedir. Âdemoğlu sahip olduğu bu özellik ile fesat çıkarmadan, kan dökmeden yeryüzüne hâkim olacak ve yeryüzünü imar edecektir. Şimşek konu hakkında İbn Atiyye’nin şu görüşüne de yer vermektedir: “Âdem’e isimlerin öğretilmesi, Allah’ın ona, herşeyin yararını, ne işe yaradığını öğretmesidir.”²⁴⁴

Duman, şeytanın Âdem ve Havva’yı aldatma konusunda “Şeytan, ilk düşmanlık faaliyeti olarak Âdem ile eşini, aldatıcı yaldızlı sözler ve yalan yeminlerle ayarttı ve her ikisine de

²⁴¹ Şimşek, Cilt 1, 56, 57, bkz., Taberî, I, 180, Ebu’l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, **Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm**, Beyrut: Darü’l-Kitabi’l-Arabi, 2013, Cilt 1, 101.

²⁴² Şimşek, I, 57.

²⁴³ Şimşek, I, 58.

²⁴⁴ Şimşek, I, 58.

yasaklanan meyveden yedirirdi. Böylece o, Âdem ve Havva'yı Allah'a isyan ettirip cennetten uzaklaştırılmalarını sağladı. Bu olaydan sonra şeytan, her zaman ve her yerde müminlerin apaçık düşmanı ilan edildi." şeklinde açıklamada bulunmuştu. Duman bu açıklamada tefsirlerde ihtilaf edilen cennetin neresi olduğu ve yasak ağaç ve meyvesinin ne olduğuna dair bilgilere yer vermemişti. Şimşek konuyu "Âdem'in Yaşadığı Cennet ve İlk Günah" başlığı altında inceleyerek birtakım görüşler ileri sürmektedir. Öncelikle müellif cennetin neresi olduğu ve yasak ağacın mahiyeti hakkında Kur'ân'da açık bir ifade bulunmamasından dolayı ihtilafın ortaya çıktığını belirterek konunun içtihadî olduğunu ifade etmektedir. Bazı müfessirlerin söz konusu cennetin mükâfat cenneti olduğunu, bazılarının ise dünyada ki bahçelerden bir bahçe olduğunu düşündüklerini belirtmektedir. Kendisinin konu ile ilgili açıklamalarına baktığımızda ikinci görüşü kabul ettiğini söyleyebiliriz. Müellife göre Bakara 2/30'da geçtiği üzere Âdem yeryüzünde yaratılmıştır. Yaratıldıktan sonra mükâfat cennetine yükseltildiğine dair bir bilgi de verilmemiştir. Cennete girenin orada ebedî kaldığını ve yasağın söz konusu olmadığı düşünüldüğünde Âdem'in cennetinin yeryüzünde bir bahçe olduğu görüşü tutarlı gözükmektedir.²⁴⁵ Bununla beraber Şimşek Bakara 2/265, Ra'd 13/4, Sebe 34/15. âyetlerinde geçen cennet kelimesinin dünyadaki bahçeler için kullanıldığını söylemektedir.

Müellif daha sonra Âdem ve Havva'nın cennetten çıkarılırken inin anlamına gelen "اهبطوا" kelimesinin tahlilini yapmaktadır. Şimşek, İbn Manzûr'un (ö.711/1311) *Lisânü'l-Arab* eserinde kelimenin sözlükte yukarıdan aşağıya inmek, kötü bir duruma düşmek, ekonomik durumu düşük olmak gibi anlamlara geldiğini belirtmektedir.²⁴⁶ Ayrıca insanların hayat standartları söz konusu olduğunda bu kelime kullanılarak daha düşük bir hayat düzeyinin kastedilmiş olabileceğini ve âyette "birbirinize düşman olarak" ifadesinin de sıkıntılı hayata, hayat şartlarının düşmesine işaret ettiğini ifade etmektedir. Şimşek Bakara 2/61. âyette İsrailoğullarının tek çeşit yiyeceklerinin olduğunu bahane ederek çöl hayatındaki özgürlükten vazgeçip daha önceki köleliklerini sembolize eden şehir hayatına dönüş istekleri neticesinde azarlama mahiyetiyle şehre inin derken "اهبطوا" kelimesinin kullanıldığını,²⁴⁷ Âdem ve Havva'ya cennetten inin derken aynı azarlamanın söz konusu olduğunu

²⁴⁵ Şimşek, I, 65.

²⁴⁶ Şimşek, I, 65.

²⁴⁷ Şimşek, I, 65.

belirtmektedir. Ayrıca Âdem ve Havva'nın cennetten indirilmeden önceki ve cennetten indirildikten sonraki hayat şartları ile İsrailoğullarının içinde bulunduğu hayat şartları arasında bir benzeşmenin olduğuna dikkat çekerek Âdem'in cennetinin yeryüzünde olma ihtimalinin kuvvetli olduğunu ifade etmektedir. Yasak ağaç konusunda, yasak ağacın elma, incir, buğday vs. olduğuna dair farklı görüşlerin ileri sürüldüğünü, kendisinin konu hakkında farklı düşündüğünü söyleyerek şu açıklamayı yapmaktadır: “Bizce burada kastedilen cinsel birlikteliktir. Çünkü Kur'an kadın erkek ilişkisini anlatırken daima mecazî bir anlatımı tercih etmektedir. Kadın erkek ilişkisinden söz ederken kadınların tarlaya benzetilmeleri gibi Kur'an'da yasak ağaçtan yemenin hem Âdem ve hem de Havva'ya birlikte izafe edilmesi; kimin önce yediğinden söz edilmemesi ve kadın erkek ilişkisinin meyve verme (nesil) bakımından ağaca benzemesi, dünya edebiyatında da kadının ağaca benzetilmesi gibi nedenlerle burada 'yasak ağaç' sözüyle kadın erkek ilişkisinin kastedilmiş olma ihtimali büyüktür.”²⁴⁸ Şimşek Âdem'in cenneti ve yasak ağaç hakkında orijinal bir görüş ortaya koymaktadır. Ortaya koymuş olduğu görüşlerin gerekçelerini de belirtmek suretiyle bir neticeye varmaktadır. Fakat kendisi konu hakkında bir nass bulunmadığından dolayı ortaya konulan görüşlerin kesin ve bağlayıcı olmadığını da belirtmektedir. Âdem'in Rabb'inden aldığı kelimeler hakkında bu kelimelerden maksadın tövbe etmekle ilgili olduğunu, tefsir âlimlerinin aynı görüşte birleştiğini ifade etmektedir. Fakat Şimşek aralarında ki ihtilafın tövbe ederken kullanmış olduğu cümlelerle ilgili olduğunu ve bu cümlelerin aşağı yukarı hepsinin aynı manaya geldiğini, sonuçta Âdem'in suçundan tövbe ettiğinin dile getirildiğini belirtmektedir.²⁴⁹

Kıssaların Kur'an'da yer alması, amacı ve hedeflerinin ne olduğu hakkında Duman ve Şimşek'in aynı görüşte olduğunu söyleyebiliriz. Fakat Bakara 2/30-39. âyetlerde yer alan Âdem kıssası bağlamında iki müellifin değerlendirmelerine baktığımızda Duman eserinde kıssanın geçtiği pasajda ihtilaf konusu olan Âdem'in cenneti'nin neresi olduğu hakkında bir görüşe yer vermemiştir. Fakat pasajda ki açıklamasına bakıldığında Âdem'in cennetinin kıyametten sonra Müslümanlara bahşedilecek olan cennet olduğu anlaşılmaktadır. Yasak ağacın mahiyetine dair A'râf 7/11-25. âyetlere atıf yaparak konuya dair pasajda bir görüş veya herhangi bir rivâyete yer vermemektedir. Her ne kadar Duman tefsirinde iktisat metodunu takip etmekte olsa da eserinin birçok yerinde özellikle rivâyet noktasında Taberî'den, İbn Kesîr'den alıntılar yapmaktadır. Bu nedenle ihtilaf konusu olan Âdem'in

²⁴⁸ Şimşek, I, 66.

²⁴⁹ Şimşek, I, 69.

cenneti ve yasak ağaç hakkında söz konusu eserlerden konuya dair daha fazla rivâyetlere yer verebilirdi. Şimşek'in kıssa hakkında ayrıntılı bilgiler paylaştığını görmekteyiz. Özellikle Âdem'in cenneti ve yasak ağaç hakkında farklı görüşleri belirttikten sonra kendi görüşlerini ortaya koymaktadır. Tabi bu görüşleri ortaya koyarken ihtilaf edilen konularda yer alan kelimelerin tahlilini yapmakta ve Kur'ân'da bu kelimelerin hangi mânada kullanıldığına dikkat çekmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEYÂNU'L-HAK VE HAYAT KAYNAĞI KUR'ÂN TEFSİRİ'NDE BAZI İHTİLAFLI KONULARIN ELE ALINIŞI

Çalışmamızın bu bölümünde iki müellifin tefsir ilminde tartışılan ve hakkında ihtilaflar olan Allah'ın görülmesi, Allah'ın arşa istivası, A'râf Ehli, şefaât, miraç olayı, Ehl-i Kitab'ın durumu, Hz. İsa'nın nüzûlü konuları hakkında ki yaklaşımlarını ele alacağız.

1. Allah'ın Görülmesi (Rü'yetullah)

Rü'yetullah Müminlerin âhirette Allah'ı görmesi anlamında kullanılan kelâmî bir terimdir. Sözlükte görmek anlamındaki rü'yet kelimesiyle Allah lafzından meydana gelmiş bir terkiptir.²⁵⁰ Allah'ın görülmesi meselesi dünyada ve ahirette görülmesi açısından ele alınmış ve tartışılmıştır.²⁵¹ Tefsirlerde konu En'âm 6/103, A'râf 7/143 ve Kıyâme 75/23. âyetler bağlamında açıklanmıştır. Biz de Duman ve Şimşek'in rü'yetullaha dair görüşlerini söz konusu âyetler bağlamında değerlendireceğiz.

En'âm 6/103.

“لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ”

Beyânu'l-Hak'ta âyetin meâli şöyledir: “O, gözleri idrak eder, fakat gözler O'nu idrak edemezler. O, Latîf'tir/her inceliğe nüfuz eder, her şeyden haberdardır.”

En'âm 6/103. âyetin tefsirinde ise Duman gözlerin sınırlı olduklarını ancak zaman ve mekân içerisinde olup görülebilen nesnelere görülebileceğini belirtmektedir. Allah'ın yaratılmışlar cinsinden bir şey olmadığını, Allah'ın zamanı mekân ve her şeyi yoktan var eden aşkın bir varlık olduğunu bu sebeple gözlerin onu göremeyeceğini, gözlerde Allah'ı görme kabiliyetinin olmadığını ifade eden müellif Hz. Peygamberden kaynağı verilmeyen şu hadisi nakletmektedir: “Allah'ın iyilikleri üzerinde tefekkür edin, fakat zâtı hakkında düşünmeyin.”²⁵²

²⁵⁰ Temel Yeşilyurt, Rü'yetullah, *DİA*, Cilt 35, 311, 314.

²⁵¹ Yeşilyurt, *DİA*, a.g.md., 311, 312.

²⁵² Duman, I, 742.

A'râf 7/143

’وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنظُرَ إِلَيْكَ قَالَ لَن نَرَا فِي الْجَبَلِ
فَإِن اسْتَفْقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا
فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ‘

Beyânu'l-Hak'ta âyetin meâli şöyledir. “Mûsâ belirlediğimiz yer gelip de Rabb’i onunla konuşunca: “Rabb’im kendini bana göster, sana bakayım” dedi. Rabb’i “Sen beni asla göremezsin, fakat şu dağa bak; eğer dağ yerinde durursa o zaman sen Beni göreceksin.” dedi. Rabb’i dağa tecelli edip onu paramparça edince Mûsâ bayılıp yere yığıldı. Kendine geldiğinde “Seni tenzih ederim. Sana tövbe ettim. Ben müminlerin ilkiyim” dedi.

A'râf 7/143. âyetin tefsirinde Duman'a göre Hz. Mûsâ'nın Allah'a şöyle demek istemiştir. “Rabb’im Senin gözle görülemez, bilgi ile kuşatılamayacak yüceler yücesi bir varlık olduğunu düşünemediğim ve haddimi zorlayıp Seni görme hevesine kapıldığım için beni affet.”²⁵³

Kıyâme 75/23

’إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ‘

Beyânu'l-Hak'ta âyetin meâli şöyledir: “Sadece Rabb’lerine bakmaktadırlar.” Müellif söz konusu âyetin Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından Allah’ın görüleceği konusunda delil gösterildiğini, Mu'tezile'nin de âyete “Allah’tan nimet beklerler” şeklinde mâna verdiğini ifade etmektedir. Kendisine göre her iki yaklaşım da tutarsızdır. Çünkü söz konusu âyetlerin yer aldığı pasajlarda mahşer meydanındaki iki sınıf insanın durumuna dikkat çekilmektedir. Bu iki sınıftan biri müminlerdir ki cennete girecekleri için sevinçli ve mutludurlar. Diğer grup kâfirlerdir ki onlar da azaba uğrayacaklarını anladıkları için mutsuzdurlar.²⁵⁴ Duman'a göre “Müminlerin sadece Rabb’lerine baktıkları” metne uygun bir anlayıştır. Fakat onların Rabb’lerine bakmaları Allah’ı görmek demek değildir. Çünkü her bakmanın bakanın ve bakılanın durumuna ve özellikle bakanın niyetine göre amacı farklıdır. Buradaki

²⁵³ Duman, I, 356.

²⁵⁴ Duman, I, 245, 246.

bakmaktan maksat görmek değil Allah tarafından verilecek olan lütufa, ihsana ve özellikle cennete kavuşma arzusudur.²⁵⁵

Duman bu âyetlerin tefsirinde Allah'ın görülmesinin mümkün olmayacağını ifade etmektedir. Yalnız görme olayının dünyada mı yoksa ahirette mi olacağına dair bir ayırım da yapmamaktadır.

Şimşek'in eserinde En'âm 6/103. âyetin meâli şöyledir: "Gözler O'nu göremez; ama O, gözleri görür. O, bol lütuf sahibidir, her şeyden haberdardır."

Şimşek En'âm 6/103. âyetin tefsirinde söz konusu âyetin amacının insanların Allah'ı görmedikleri halde Allah'ın onları her an gördüğünü hatırlatmak ve bu sayede ne yaparlarsa yapsınlar Allah'ın gözetiminde oldukları bilinciyle hareket etmelerini sağlamak olduğunu ifade etmektedir. Daha sonra Şimşek bu ve benzeri âyetlerin Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile arasında Allah'ın ahirette görülüp görülemeyeceği konusunda uzun ve sert tartışmaların yaşanmasına sebep olduğunu belirttikten sonra Ehl-i Sünnet'in ve Mu'tezile'nin rü'yetullah hakkındaki görüşlerini şöyle açıklamaktadır: "Ehl-i Sünnet Allah'ın görülemeyeceğini ifade eden âyetler inanmayanlar için yahut dünya hayatıyla sınırlı olduğunu söylerken Mu'tezile, âyetlerin genel olduğunu ve âhret hayatını içine aldığı belirtir. Mu'tezile Allah'ın görülebilmesi için bir mekânda, bir yönde ve cisim olması gerektiğini, oysa Allah'ın bunlardan münezzehe olduğunu söylerken Ehl-i Sünnet söz konusu şartların dünya hayatındaki görme ile olduğunu, âhirette durumun farklı olacağını; dünyevi şartlar kalktığında O'nu görmemizin mümkün olacağını söylemektedir. Yine Ehl-i Sünnet içerisinde, rüyada Allah'ı görebildiğimiz ve rüyanın ölümün bir benzeri olduğunu ve rüyada O'nu görmemizin, âhirette göreceğimizin bir delili olduğunu ileri sürenler olmuştur."²⁵⁶ Şimşek, söz konusu âyetin insanların Allah'ın gözetimi altında olduklarını bu sebeple davranışlarına dikkat etmeleri gerektiğini hatırlatmak suretiyle nâzil olduğunu ifade etmektedir.

A'râf 7/143. âyetin meâli ise şöyledir: "Mûsâ bizimle sözleştiği yere gelip de Rabb'i kendisiyle konuşunca, "Rabb'im kendini bana göster, sana bakayım" dedi. O: "Beni asla göremezsin; fakat dağa bak; şâyet yerinde durursa sen de beni görebileceksin." dedi. Rabb'i dağa tecelli edince dağı paramparça etti. Mûsâ da baygın bir şekilde yere yığıldı. Ayıldığı zaman, "Seni her türlü eksiklikten tenzih ederim, tövbe ettim sana; Ben inananların ilkiyim" dedi."

²⁵⁵ Duman, I, 246.

²⁵⁶ Şimşek, II, 200.

A'râf 7/143. âyetin tefsirinde de Şimşek Ehl-i Sünnet'in Allah'ın görüleceğine dair ortaya koyduğu görüşleri ve Mu'tezile'nin Allah'ın görülemeyeceğine dair görüşlerine yer verdikten sonra kendi kanaatini paylaşmaktadır. Şimşek'e göre "Allah'ın görülüp veya görülemeyeceği meselesi herkesi bağlayıcı bir inanç konusu değildir. Çünkü herkesin inanmak zorunda olduğu şeyler hem hakkındaki dini nassın sabit olması ve hem de o nassın delaletinin kesin olması gerekir. Böylesi konularda kişi hangi delillere gönlü yatıyorsa ona inanır fakat kendisi gibi inanmayı dalâlet içinde olmakla itham etmeye hakkı yoktur."²⁵⁷

Kıyâme 75/23. âyetin meâli şöyledir: "Rablerine bakmaktadırlar." Şimşek müfessirlerinin genelinin söz konusu âyeti ahirette cennette olanların Allah'ı görmeleri şeklinde yorumladıklarını ifade etmektedir. Şimşek ise âyette hesap gününden söz edildiğini, bu nedenle ameli iyi olan kulların cennette nail olacakları nimetlere bir an önce kavuşma arzusu içinde olduklarını, âyetin cennette Allah'ın görülüp görülmemesiyle bir ilgisinin olmadığını açıklamaktadır.²⁵⁸

Allah'ın görülmesi konusu hakkında iki müellifin ilgili âyetlerdeki açıklamalarına baktığımızda Duman Allah'ın görülemeyeceğini ifade etmektedir. Bu konuda Şimşek'in üzerinde durduğu gibi Ehl-i Sünnet'in veya Mu'tezile'nin görüşlerine de yer vermemektedir. Rü'yetullah meselesinin dünyada mı ahirette mi olduğuna dair de bir ayırımı girmeden kendi kanaatini ortaya koymaktadır. Şimşek ise Allah'ın görülmesi meselesinin inanç açısından bağlayıcı olmadığını kişinin hangi delillere gönlü yatıyorsa onu kabul etmesi gerektiğini ifade etmektedir.

2. Allah'ın Arş'a İstivâsı

Allah'ın arşa istivâsı Ra'd 13/2, Tâhâ 20/5, Furkan 25/59, Secde 32/4, Hadîd 57/4. âyetlerde geçmektedir. Kur'ân ve hadiste ilahî hükümlerlik ve taht anlamında kullanılan bir terim olan "Arş" kelimesi sözlükte "tavanı olan şey, yükseklik, yüksek yer" gibi mânalara gelmektedir. Ayrıca mecazî olarak da hükümlerlik, "şan şerefli, "taht" "izzet" ve "güç" anlamlarına da gelmektedir.²⁵⁹ Allah'ın zâtının âlemlerle olan münasebetini konu edinen sıfatlardan biri olan, sözlükte "denklik", "nitelik", "doğru" ve "düzgün" anlamındaki "سوا"

²⁵⁷ Şimşek, II, 326.

²⁵⁸ Şimşek, V, 354.

²⁵⁹ Muhammed b. Ya'kub b. Muhammed el-Firûzâbâdî (ö. 817/1415), *el-Kâmûsü'l-Muhîd*, Kahire: Dârü'l-Hady, 2008, 1072, el-İsfahânî, 688, Yusuf Şevki Yavuz, Arş, *DİA*, Cilt 3, 406, 409.

kökünden türeyen istivâ kelimesi ise “mutedil, düzgün ve eşit olmak, karar kılmak, oturup yerleşmek, yönelmek, yukarı çıkmak, hâkim olmak, tahta oturmak” gibi anlamlara gelmektedir. “على” harf-i ceri ile kullanıldığında istilâ anlamına gelmektedir.²⁶⁰

Duman ve Şimşek’in tefsirinde Allah’ın Arş’a istivâ etme meselesini A’râf 7/54 ve Tâhâ 20/5 bağlamında ele almak istiyoruz.

A’râf 7/54

”إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُعْشِي النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ ۗ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ ۗ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ“

Duman’ın eserinde söz konusu âyetin meâli şöyledir: “Kuşkusuz sizin Rabb’iniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra da Arş’a geçip (onları orada yöneten) Allah’tır. O gündüzü hiç durmaksızın izleyen gece ile bürüyen; Güneş’i Ay’ı ve yıldızları emrine boyun eğdiren. Yaratmak da buyurmak da O’na aittir. Âlemlerin Rabb’i Allah ne mübarektir.”

Tâhâ 20/5

”الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَىٰ“

Duman’ın eserinde âyetin meâli şöyledir: “Rahmân Arş’ı hükümranlığı altına almıştır.” Duman Allah’ın Arş’a İstivâ etmesi ile ilgili A’râf 7/54. âyetin tefsirinde şu açıklamayı yapmaktadır: “Lügatte hükümranlık, taht, koltuk, tavan, kabile gibi mânalara gelen Arş ve Kürsü, Kur’ân’da, Allah hakkında yönetim, yönetim merkezi ve egemenlik anlamlarında kullanılmaktadır. “Allah’ın Arş’a İstivâ etmesi” elbette O’nun bir taht veya herhangi bir platform üzerine oturması anlamında düşünülemez. Çünkü O “yaratılmışlardan hiçbir şeye benzemez.”²⁶¹ Bizce burada sembolik bir ifade kullanılmıştır.”²⁶² Duman Tâhâ 20/5. âyetin tefsirinde ise bir değerlendirmede bulunmayarak A’râf 7/54. âyete atıf yapmaktadır. Yapılan bu değerlendirmede müellif istivânın sembolik bir ifade olduğunu, Allah’ın bir yere oturmasının düşünülemeyeceğini bu sebeple İstivâ kelimesinin Allah’ın hükümranlığına işaret ettiğini söylemektedir.

²⁶⁰ el-İsfahânî, 530, Yusuf Şevki Yavuz, Arş, **DİA**, Cilt 23, 402,

²⁶¹ Şurâ, 42/11.

²⁶² Duman, I, 338.

Şimşek'in eserine baktığımızda A'râf 7/54. âyetin meâli şöyledir: "Şüphesiz ki Rabbiniz gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra da Arş'a kurulan; gündüzü, durmadan onu kovalayan gece ile örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğer halde yaratandır. Bilesiniz ki yaratma ve buyruk sadece O'nundur. Allah yücedir ve âlemlerin Rabbidir." Şimşek A'râf 7/54. âyetin tefsirinde Allah'ın Arş'a İstivâ etme meselesi hakkında çok şey söylendiğini ifade ettikten sonra selef ve halef âlimlerinin anlayışlarını ortaya koymaktadır. Şimşek halef âlimlerinin İstivâ kelimesini istila etme, hâkimiyeti altına alma yönetme gibi anlamlarda değerlendirdiklerini, selef âlimlerinin ise söz konusu kelime hakkında te'vile gitmeden onu olduğu gibi kabul ettiklerini belirtmektedir.²⁶³ Şimşek ayrıca selef âlimlerinin şu görüşüne dikkat çeker: "nasıl ki Allah'ın duymasının ve görmesinin keyfiyeti bilinmediği halde inanılıyorsa bu sebeple Allah'ın fiillerini dile getiren sıfatlarına da öylece inanılması gerekmektedir."²⁶⁴ Şimşek haberî ve fiilî sıfatların te'vilinin Mu'tezile ile başladığını önceleri Ehl-i Sünnet'in buna karşı çıktığını fakat zamanla onların da bir kısmının te'vil yolunu takip ederek konuya açıklık getirmeye çalıştıklarını da ifade etmektedir.²⁶⁵ Şimşek Tâhâ 20/5.âyetin tefsirinde ilk dönem âlimlerinin İstivâ kelimesini olduğu gibi kabul ettiklerini, nasıllığına dair bir te'vile gitmediklerini, son dönem âlimlerinin ise kelimeyi te'vil ederek Allah'ın egemen olması şeklinde te'vil ettiklerini ifade etmektedir.²⁶⁶

Tâhâ 20/5. âyetin meâli şöyledir: "O Rahman Arş'a kurulmuştur."

Müellif A'râf 7/54. âyetin tefsirinde temas ettiği noktalara Tâhâ 20/5. âyette de yer vermekte ve Allah'ın Arş'a istivâsı hakkında sonuç olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Allah'ın Arş'a kurulmasını, ister mahiyetini bilmediğimiz ve bunu yarattıklarının herhangi bir şeye kurulup oturması gibi olmadığını söylediğimiz bir kurulma şeklinde anlayalım, ister hâkimiyeti altına alma ve yönetme şeklinde; sonuçta anlatılmak istenen, Allah'ın gökleri ve yeri yüce kudretiyle yönettiğidir."²⁶⁷

Allah'ın Arş'a istivâsı hakkında Duman ve Şimşek'in değerlendirmelerine baktığımızda Duman, kelimenin sözlük anlamından yola çıkarak ve Allah'ın yarattıklarına benzemesinin

²⁶³ Şimşek, II, 283.

²⁶⁴ Şimşek, II, 283.

²⁶⁵ Şimşek, II, 283.

²⁶⁶ Şimşek, III, 324.

²⁶⁷ Şimşek, II, 283.

düşünülemeyeceğini esas alarak istivâ meselesini Allah'ın hâkimiyeti olarak kabul etmiştir. Şimşek konuyu selef-halef âlimlerinin anlayışları üzerinden açıklamıştır. Şimşek, selef ve halefin bu konudaki anlayışları ile Mu'tezile ve Ehl-i Sünnetin istivâ anlayışındaki rollerine de yer vermiş, kendi kanaatini de belirterek konuyu neticeye bağlamıştır.

3. A'râf Ehli

Tefsirlerde ihtilaf edilen bir diğer mesele A'râf 7/46. âyette bahsi geçen A'râf Ehli'nin kim olduğudur. Konu hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Söz konusu topluluktan maksadın Allah'a iman edip amellerinde hata işlemiş, mîzanda iyilik ve kötülükleri eşit olmuş bu nedenle cennet ve cehennem arasında bir süre bekleyen kişiler ya da bu kişilerin peygamberler, şehidler, âlimler ve adam şekline bürünmüş melekler gibi mertebesi yüksek birtakım zâtlar olduğu yorumları yapılmıştır. Ayrıca A'râf'ın cennet ile cehennem arasında bir sur olduğu fikri de ortaya atılmıştır.²⁶⁸

A'râf 7/46

”وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ وَنَادَوْا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ“

Beyânü'l-Hak'ta A'râf 7/46. âyetin meâli şöyledir: “Bu iki kesim arasında bir perde/sur vardır ve o sur üzerinde, her iki taraftakileri de simalarından tanıyan birtakım adamlar bulunmaktadır. Cennetlilere dönüp “Size selâm olsun.” diyen bu adamlar; henüz cennete girmemiş ama girmeyi ümit etmektedirler.”

Duman âyetin tefsirinde hicap kelimesini cennet ile cehennemi birbirinden ayıran sur, duvar, engel olarak açıklamaktadır. Hicabın üst kısmına a'râf dendiğini söylemektedir.²⁶⁹ A'râf Ehli hakkında sevapları ve günahları tartıda aynı olan müminler, peygamberler, şehitler, melekler, deliler, bülüğa ermeden ölmüş çocuklar, müşrik çocukları, kendilerine peygamber gönderilmeyen topluluklar olduğuna dair rivâyetlerin nakledildiğini söylemektedir.²⁷⁰ Sayılan bu hususları şöyle izah etmektedir: A'raf ehli sevapları ve günahlarına denk olanlar olamaz. Çünkü Allah büyük günahlardan kaçınmak şartıyla küçük günahları bağışlayacağını

²⁶⁸ Taberî, III, 613, İbn Kesîr IV, 404, Yazır, IV, 46.

²⁶⁹ Duman, I, 335.

²⁷⁰ Rivâyetler için bkz., İbn Kesîr, IV, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405.,

vaat etmiştir.²⁷¹ Peygamberler ve şehidler ise cennete ilk girmesi gereken kişilerdir, bebekler ve bülüğa ermeden ölenler de sorumluluk sahibi olmadıkları için A'râf'ta sıkıntı içinde bekletilmezler. Duman Allah'a ve Hz. Peygamber'e iman eden fakat Rab'lerini tanıma çabasına girmeden ve mümin vasfı kazanmadan ölenlerin, cennete girmelerinin bir süre geciktirileceğini buna binaen A'râf ehlinin maksadın bu kişiler olduğunu düşünmektedir.²⁷²

Şimşek'in eserinde ise A'râf 7/46. âyetin meâli şöyledir: "İki taraf arasında bir perde vardır. Ve A'râf üzerinde de erler vardır; (cennetliklerin ve cehennemliklerin) her birini yüzlerinden tanıyan cennet ehline: "Selam size!" diye seslenirler. Bunlar oraya girmeyi uman, fakat henüz girmemiş olanlardır."

Âyetin tefsirinde Şimşek A'râf kelimesinin bir şeyin en yüksek kısmı, horozun ibiği ve atın yelesi anlamlarında kullanıldığını ifade etmektedir. A'râf'ı da cennet ile cehennem arasındaki duvar olarak tanımlamaktadır. Duman A'râf'ı cennet ile cehennem arasındaki duvarın üst kısmı olarak açıklamıştı. Şimşek A'râf ehli hakkında, bu topluluğun melekler, peygamberler, iyilik ve kötülükleri eşit olup cennete veya cehenneme yerleştirilinceye kadar haklarında verilecek kararı A'râf üzerinde bekleyenler olduğuna dair farklı görüşlerin ileri sürüldüğünü belirtmektedir. Kendisi konuya dair şu kanaatini paylaşmaktadır: "A'râf ehliyle ilgili anlatılanlardan öyle anlaşılıyor ki onlar, dünya hayatında insanları dışarıdan gözlemlemiş kimselerdir. Buradaki konumları da buna benzemektedir. Bu sebeple onların melekler olduklarını söyleyen görüşün daha tutarlı olduğu görülmektedir."²⁷³ Görüldüğü üzere Şimşek A'râf ehlini melekler olarak düşünmektedir. Fakat âyete verdiği meâlde "Bunlar oraya girmeyi uman, fakat henüz girmemiş olanlardır." İfadesi yer almaktaydı. Buradaki ifadeye göre cennete girmemiş ve oraya girmeyi uman kişilerin melekler olduğu ortaya çıkmaktadır. Oysaki meleklerin sorumlu varlıklar olmadığı ve cenneti arzulamalarının söz konusu olmadığı bilinmektedir.

Sonuç olarak A'râf ehli hakkında Duman ve Şimşek farklı düşünmektedir. Duman'a göre A'râf ehli Allah'a ve Hz. Peygamber'e iman eden fakat Rabb'lerini tanıma çabasına

²⁷¹ Nisâ 4/31, Tevbe 9/102.

²⁷² Duman, I, 336, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Harizmî ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 1. Baskı, Lübnan-Beyrut: Dâr-i İbn Hazm, 2012, 81.

²⁷³ Şimşek, II, 277.

girmeden ve mümin vasfı kazanmadan ölüp cennete girmeleri bir süre geciktirilenler, Şimşek'e göre ise bu topluluktan maksat meleklerdir.

4. Şefaât

İslam düşüce geleneğinde tartışmalı bir diğer mesele şefaât konusudur. Şefaât kelimesi Kur'ân'da 21 âyette geçmektedir. Yardım etmek, halini sormak üzere başkasıyla birleşmek, bir araya gelmek ve saygınlığı daha yüksek bir konumda olanın daha aşağı konumda olanı desteklemesi anlamlarında kullanılan şefaât,²⁷⁴ bir kimsenin suçunun bağışlanması için edilen aracılık olarak tanımlanmaktadır.²⁷⁵

Duman Kur'ân'da söz konusu olan şefaatin dünya ve ahiret olmak üzere iki yönünün bulunduğunu söylemektedir. Şefaatin dünya boyutunun da iki kısım olduğunu ifade eden Duman ilkinin Allah ve meleklerin insanlara şefaati,²⁷⁶ ikincisinin ise dünyadaki maddi konumu iyi olan insanların yardıma muhtaç olanları desteklemesi²⁷⁷ olarak açıklamaktadır.²⁷⁸ Şefaatin ahiret boyutunun ise bir takım şartlara bağlı olduğunu belirtmektedir. Kendisi “ancak Allah'ın razı olduğu kimseye,²⁷⁹ şefaât edilmesine izin verildiği zaman,²⁸⁰ şefaât etmesine söz ve izin verdiği kimse,²⁸¹ Allah izin verdikten sonra şefaât eder.”²⁸² meâlindeki âyetlerin ahiretteki şefaatin şartlarına işaret ettiğini düşünmektedir.²⁸³ Görüldüğü üzere Duman ahiretteki şefaatin Allah'ın rızası doğrultusunda mümkün olacağını ifade ederken ahiretteki şefaatin şu âyetler bağlamında düşünülüp kanaate varılmasını ifade etmektedir: “Göklerde ve yerde ki her şey O'nundur. İzni olmadan, O'nun katında kim şefaât edebilir ki!”²⁸⁴ “Allah'ın dışında taptıkları şeyler şefaât imkânına sahip değildirler; ancak bilerek Hakk'a şehadet eden kimseye şefaât imkânı verilecektir.”²⁸⁵ “Rahman'ın katından söz almış olanlardan başkası şefaate mâlik olamayacaktır.”²⁸⁶ “O gün,

²⁷⁴ el-İsfahânî, 555.

²⁷⁵ Develioğlu, 1117.

²⁷⁶ Ahzâb, 33/43.

²⁷⁷ Nisâ, 4/85.

²⁷⁸ Duman, I, 189.

²⁷⁹ Enbiya, 21/21.

²⁸⁰ Tâhâ, 20/109.

²⁸¹ Meryem, 19/87, Sebe, 34/23.

²⁸² Bakara, 2/255, Yûnus, 10/3.

²⁸³ Duman, I, 189.

²⁸⁴ Bakara, 2/255.

²⁸⁵ Zuhruf, 43/86.

²⁸⁶ Meryem, 19/86

Rahman'ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseden başkasına şefaata fayda vermeyecektir.”²⁸⁷ “Bilesiniz ki Allah'ın size lütfu ve merhameti olmasın, sizden hiçbiriniz asla temize çıkamazsınız.”²⁸⁸

Duman konuya dair Hz. Peygamber'in bir sahabinin sorusu üzerine “Evet, Rabb'immin rahmeti olmasın, benim yaptıklarım da beni cennete götürmez”²⁸⁹ hadisini de paylaşmaktadır. Duman Allah'ı razı etmeye çalışmanın gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Aksi takdirde dünya hayatında Hz. Peygamber'in ve Kur'an'ın şefaatinde faydalanmayanların, onları kendilerine rehber edinmeyenlerin Allah'ın rızasını kazanamayacaklarını, sonucunda bu kimselerin şefaata beklentisinin faydasız olduğunu söylemektedir.²⁹⁰

Şimşek “kimseden bir şefaatin kabul edilmeyeceğine” dair ifadenin yer aldığı Bakara 2/48. âyetin tefsirinde şefaata kelimesinin sözlük ve terim anlamlarına yer vermektedir. Yaşayan bir kimsenin ölen birisine bağışlanması için yaptığı duanın faydalı olacağını ve bu hususta âlimler arasında görüş birliğini olduğuna değinir. Fakat âyet ahiret hayatından bahsettiği için ahirette şefaatin olup olmayacağı yönünde ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Ahiretteki şefaati kabul etmeyenler bu âyeti delil göstererek her türlü şefaati reddetmişlerdir. Kabul edenler ise burada reddedilen şefaatin inanmayanları ilgilendirdiğini, inananları kapsamadığını söylemişlerdir.²⁹¹ Şimşek aktardığı bu görüşlerden sonra kendi görüşünü şöyle açıklamıştır: “Kur'an'da, ahirette üçüncü bir şahsın Allah nezdinde şefaata edeceğini açıkça ifade eden tek bir âyet bulunmamaktadır.”²⁹² Duman şefaatin dünya ve ahiret boyutu olduğunu dile getirmiş, ahiretteki şefaatin Allah'ın izniyle olacağını açıklamıştır. Şimşek'e göre şefaatin ancak izin ile olacağını söylemesi mutlaka izin verileceği anlamına gelmemektedir.²⁹³ Allah'ın izninden söz edilmesi, izinsiz bir şeyin olamayacağını anlatmaktadır. Örneğin; Bakara 2/255'te Allah'ın ilminin sınırsızlığından, tek ve hâkim oluşundan bahsedilmesi şefaata izin verilmeyeceğine işaret etmektedir. Kıyamet gününde Allah herkesin ahvalini bildiği için o gün herhangi bir aracıya gerek kalmayacaktır. Şefaatin

²⁸⁷ Tâhâ, 20/109.

²⁸⁸ Nûr, 24/21.

²⁸⁹ Buhârî, Rikâk, 18,

²⁹⁰ Duman, II, 1623, 1624.

²⁹¹ Şimşek, I, 81.

²⁹² Şimşek, I, 81.

²⁹³ Şimşek, IV, 224.

tamamı Allah'a ait²⁹⁴ olduğuna göre niye bu işte kendisine bir ortak edinsin! Bakara 2/254'te müminlere hitaben kıyamet gününde şefaatin olmayacağı ifade edildiğine göre Bakara 2/255'te izin başka türlü yorumlanması ve o gün bazı kişilere izin verileceği şeklinde anlaşılmasının mümkün gözükmemektedir.²⁹⁵

Sonuç olarak Duman ahiretteki şefaatin Allah'ın izniyle mümkün olacağını söylerken, Şimşek Kur'ân âyetlerinden yola çıkarak ahirette şefaatin olmayacağını ifade etmektedir.

5. Mi'rac

Hz. Peygamber'in bir gece Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya yaptığı yolculuğa isrâ, oradan göklere yükselmesine mi'rac denilmiştir.²⁹⁶ Duman ve Şimşek konuyu İsrâ 17/1. âyetin tefsirinde ele almaktadırlar.

İsrâ 17/1

”سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنَ
آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ“

Duman'ın tefsirinde âyetin meâli şöyledir. “Bir gece kulu (Muhammed'i), âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye Mescid-i Haram'dan (alıp) çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya yürüten Allah'ın şanı ne yücedir! Şüphesiz O her şeyi işitir, her şeyi görür.”²⁹⁷

Duman'a göre isrâ ve mi'rac birbirinden farklı olaylardır. İsrâ, Hz. Peygamber'in Mekke'den Kudüs'e götürülmesi, mi'rac bir vasıta ile göğe yükseltilmesidir. İsrâ hadisesi söz konusu âyetle sabittir. Duman'a göre isrâ olayının ruhen mi yoksa bedenen mi vuku budunun tartışmalıdır. Fakat âyetin Allah'ın azamet ve şanının yüceliğini ifade eden “سُبْحَانَ الَّذِي” ile başlaması olayın ruhen ve bedenen meydana geldiğine işaret etmektedir. Çünkü böyle bir olayın rüyada ya da ruhen vuku bulmuş olması o olayın sıra dışı ve mucizevî olmadığını göstermektedir.²⁹⁸ Duman mi'rac olayının Kur'ân'da açık bir şekilde yer almadığını bununla birlikte “Yoksa siz, (Muhammed'in) gördükleri hakkında

²⁹⁴ Zümer, 39/44

²⁹⁵ Şimşek, I, 272, 273.

²⁹⁶ Taberî, V, 36; Salih Sabri Yavuz, Mi'rac, DİA, Cilt 30, 132.

²⁹⁷ Duman, I, 568.

²⁹⁸ Duman, I, 569.

kuşku duyup Peygamber’le tartışıyor musunuz? Andolsun ki O, Onu (Cibril’i) başka bir defa inişte, Sidre-i Muntehânın yanında gördü. Ki onun yanında Cennetü’l-Me’va vardır. O zaman bürüyordu Sidre’yi bürüyenler. Gözü ne kaydı ne de haddi aştı. Kuşkusuz o, Rabb’inin en büyük âyetlerinden bir kısmını gördü.”²⁹⁹ meâlindeki âyetlerin mi’rac olayı ile ilgili olabileceğini, mi’rac ile alakalı farklı rivâyetler anlatıldığından dolayı net bir şey söylemenin mümkün olmayacağını ifade etmektedir. Duman’a göre mi’rac olayı zor günler yaşayan Hz. Peygamber’i teselli etmek, ferahlatmak ve bir kısım âyetleri göstermek üzere meydana gelmiştir. Gösterilen âyetlerden maksat Allah’ın Hz. Peygamber’e isrâ ve mi’rac olayı esnasında gösterdiği ve onun bizzat şahit olup anlattığı dünya ve ahiret âlemlerine ait olgu, olay ve hakikatlerdir.³⁰⁰

İsrâ sûresinin nüzûlü ile Necm sûresinin nüzûlü karşılaştırıldığında burada tarihi bir hataya düşüldüğü hemen farkedilecektir. Dolayısıyla Duman’ın miraç olayı için delil olarak kullandığı Necm sûresinin ilgili âyetlerin mesnedden yoksun olduğunu söyleyebiliriz.

Şimşek’in tefsirinde âyetin meâli şöyledir: “Bir gece vakti âyetlerimizden bir kısmını kendisine gösterelim diye kulunu Mescid-i Haram’dan çevresini bereketli kıldığımız Mescid-i Aksa’ya (uzak yahut en uzak mescide) yürüten, her türlü eksiklikten münezzehtir. Doğrusu O’dur işiten ve gören.”³⁰¹

Şimşek’te Duman gibi isrâ ve mi’racı iki ayrı olay olarak ele almaktadır. Şimşek isrânın gece yürüyüşü anlamına geldiğini ifade etmektedir. Söz konusu âyette yüce Allah’ın bir gece kulu Muhammed’i (s.a.v) gece yürüyüşe çıkardığından bahsedilmektedir. Müellife göre âyette kulunu ifadesinin kullanılması Allah’ın Hz. Peygamber’e yakınlığını belirtmek üzere ifade edilmiştir. Bu ifadeyle Allah Hz. Peygamber’e “Sen benim kulumsun, seni sıkıntılarla başbaşa bırakmayacağım ve sana destek olacağım” demektedir.³⁰² Mescid-i Aksa hakkında ise şu açıklamayı yapmaktadır. “Müslümanlar Ka’be’nin kible olmasından önce namazlarında Kudüs’te bulunan ve Yahudiler tarafından inşa edilen İlya mescidine yöneliyorlardı. Araplar buraya genel olarak İlya Mescidi yahut Beytu’l-Makdis adını veriyorlardı. Bugün Kudüs’te bulunan mescit, Emevi Halifesi Abdülmelik tarafından ve Kudüs’ün fethinden 50 yıl sonra inşa edilmiştir. Kur’ân’ın indiği dönemde İlya Mescidine ayrıca Mescid-i Aksa deniliyor muydu yoksa bu bir niteleme olup sûre indirildiğinde insanlar bundan İlya Mescidinin

²⁹⁹ Necm, 53/12, 18.

³⁰⁰ Duman, I, 571.

³⁰¹ Şimşek, III, 197.

³⁰² Şimşek, III, 197.

kastedilğini mi anladı? Mescid-i Aksa Bir niteleme ise bununla uzaktaki mescit mi yoksa en uzakta ki mescit mi anlaşılmalı? İki kiblede söz ediliyorsa, en uzaktaki mescit şeklinde bir niteleme yapılması dil açısından doğru mu? Yoksa Mekke’de bulunan mescitlerin en uzağı mı kastediliyor? Bütün bu sorular tahkike muhtaçtır. Kuşkusuz Allah dilediğini yapmaya kadirdir.”³⁰³ Şimşek mi’rac hakkında mi’racın Kur’ân’da açık bir şekilde yer almadığını, mi’raca işaret ettiği söylenen âyetlerin³⁰⁴ tartışmalı olduğunu söylemektedir. Bununla beraber mi’rac ile ilgili birçok rivâyetin bulunduğunu ve bu rivâyetlerin her ne kadar olayın vuku bulduğuna delil olsa da detaylı bir şekilde anlatılan hususların hangisinin doğru olduğunun tespitinin zor olduğunu ifade etmektedir.³⁰⁵ Şimşek rivâyetlerin anlatımları arasında da çelişkilerin olduğunu söylemektedir. Müellife göre kimi rivâyetlerde bu yolculuğun hem ruh hem bedenle yapıldığı anlatılırken, kimi rivâyetlerde sadece ruh ile kimilerinde ise rüya şeklinde gerçekleştiği anlatılmıştır. Müellif rivâyetlerin ayrıntıları ile veya herhengi bir görüş sahibinin hangi delillere dayandığına dair görüş belirtmeyeceğini, dileyenin bu konuya genişçe yer veren eserlere bakabileceğini ifade etmektedir. Şimşek’e göre yüce Allah sıkıntı içerisinde olan Hz. Peygamber’i teselli etmek ve birçok sıkıntıya katlandığı için onu ödüllendirmek amacıyla bu yolculuğa çıkarmıştır.³⁰⁶

Sonuç olarak iki müellif Mescid-i Aksa’nın Kûdüs’teki mescid mi yoksa başka bir mescid mi olduğu noktasında farklı düşünmektedirler. Duman’a göre Mescid-i Aksa Kûdüs’teki mescittir. Şimşek, Mescid-i Aksa’nın neresi olduğuna dair net bir bilgi sunmamakla birlikte âyette geçen Mescid-i Haram ile Ka’be’nin bulunduğu yerin kastedildiğini söylemektedir. Mi’rac konusunda her iki müellif de bu hususun Kur’ân’da yer almadığını söylerken Duman, Necm 53/12-18. âyetlerin mi’rac ile ilgili olduğunu, Şimşek bunun tartışmalı olduğunu söylemektedir. Yine mi’racın ruh ve bedenle mi gerçekleştiği konusunda Duman, hadisenin ruh ve bedenle meydana geldiğini ifade ederken Şimşek bu konuda ki rivâyetlerin çelişkiler barındırdığını söyleyerek net bir görüş belirtmemektedir.

6. Ehl-i Kitabın Durumu

Ehil ve Kitap kelimelerinden meydana gelen Ehl-i kitap tamlaması “İlahî bir kitaba inananlar” anlamına gelir. Buna göre Müslümanlara da Ehl-i kitap denilebilir. Ancak Kur’ân

³⁰³ Şimşek, III, 197, 198.

³⁰⁴ Necm, 53/ 12, 18.

³⁰⁵ Şimşek, III, 198.

³⁰⁶ Şimşek, III, 198.

dışındaki ilahî kitaplarda yer almayan bu terkip, terim olarak Müslümanlar dışındaki kutsal kitap sahibi din mensupları için kullanılır.³⁰⁷ Ehl-i kitap tabiri Kur’ân’da 31 defa geçmektedir. Ehl-i kitabın Cennete gidip gidemeyeceği meselesi “Şüphesiz inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sâbiîlerden (her grubun kendi şeriatında) Allah’a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyen için Rabb’leri katında mükâfat vardır, onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır”³⁰⁸ meâlindeki Bakara 2/62. âyetin bağlamında tartışılmıştır. Konu hakkında özellikle yakın dönemde Süleyman Ateş’in görüşleri yankı uyandırmıştır. Ateş Ehl-i kitabın, Yahudi ve Hıristiyan olarak kaldıkları müddetçe Allah’a ve ahirete inanıp İslâm’a girmeseler dahi Kur’ân’ın Allah Kelamı ve Hz. Peygamber’in hak olduğunu inkâr etmezler ise cennete gireceklerini söylemektedir.³⁰⁹

Söz konusu meseleye dair mezkûr âyetin tefsirinde Duman’ın şu ifadeleri yer almaktadır: “Bu âyet “Yahudi ve Hıristiyan olanlardan başkası Cennete giremeyecektir...”³¹⁰ diyen Ehl-i kitap ile “Müslümanlardan başkası Cennete giremez.” diyerek muhafazakâr bir genelleme yapan bazı cahillere verilen bir cevap niteliğindedir. İslâm’da amaç, hiçbir zaman ırka ve dine bağlı niteliksiz bir kimlik değil, Allah’a ve ahiret gününe; dolayısıyla meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve kadere yakinen iman eden ve bu kalbî tasdik gereği olarak Allah’a ve Resulüne itaat eden, salih işler yapan gerçek mümin vasfına sahip olmaktır. Bize göre bu âyette, böyle bir iman sonucunda kazanılacak olan dinin bütününe kapsayan ahlakî niteliğe ve gerçek kişiliğine atıfta bulunulmuştur.”³¹¹ Müellife göre bir İnsan görünüş itibarıyla Yahudilerden, Hıristiyanlardan, Sabiîlerden, Mecusilerden veya herhangi bir dine mensup gibi görünüp asıl dini İslâm’ı gizleyerek yaşamak zorunda kalabilir. Bu durumda olan kimselerin tabii olduğu mensubiyete göre değil, kendisinde en ufak bir şirkin, inkârın ve sürekli bir isyanın yer almadığı imanına, ahlakî güzelliğine ve bizzat yaptığı salih işlerine göre nihaî anlamda değerlendirmeye tabii tutulacaktır.³¹² Bu açıklamaya binaen Mustafa Öztürk, Duman’ın bu görüşünün İslâm düşüncesindeki hâkim inanç ve anlayıştan farklı olduğunu ve bu görüşün yakın geçmişte Süleyman Ateş’in çok tartışılan “Cennet müminlerin tekelinde değildir.”

³⁰⁷ Remzi Kaya, “Ehl-i Kitap”, **DİA**, Cilt 10, 516.

³⁰⁸ Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, **Kur’an-ı Kerim Meâli**, 16. Baskı, Ankara: DİB Yay., 2013.

³⁰⁹ Süleyman Ateş, **Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri**, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989, Cilt 1, 75.

³¹⁰ Bakara, 2/111.

³¹¹ Duman, II, 1336.

³¹² Melahat Akalp, **Metodu Ve Konuları İtibarıyla Beyânu’l-Hak Tefsiri**, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2013, 124.

yazısında ifadesini bulan görüşle paralellik arz ettiğini söylemiştir.³¹³ Hidayet Aydar ise *Cumhuriyet Dönemi Türkçe Kur'ân Tefsirleri* isimli makalesinin 297. dipnotunda, sunmuş olduğu bir tebliğ esnasında ahirette kurtuluş için Hz. Peygamber'e imanın şart olmadığını ileri sürenler arasında Duman'ı da saydığını, o tebliğde bulunan Duman'ın buna itiraz ederek ahirette kurtuluş için Hz. Muhammed'e imanın şart olduğunu söylediğini ifade etmiştir. Fakat Aydar, Duman'ın Bakara 2/62 ve Mâide 5/69. âyetlerindeki yorumlarına bakıldığında Duman'ın itiraz ettiği hususun açık ve net bir şekilde ortaya konmadığından dolayı ahirette kurtuluş için Hz. Peygamber'e imanın şart olmadığını anlamının mümkün olduğunu söylemektedir.³¹⁴ Öztürk ve Aydar'ın yaklaşımı Duman'ın ifadesindeki muğlaklıktan kaynaklanmış olabilir. Çünkü müellif bu konuda net bir ifade kullanmamaktadır. Fakat bütüncül bir okuma yapıldığında Duman'ın bu şekilde düşünmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Duman Ehl-i kitabın, dinli dinsiz her insanın Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ve ona indirilen Kur'ân'a inanması gerektiğini, Kur'ân'da pek çok âyette Ehl-i kitaba hitaben Hz. Muhammed'in kendilerine gönderilmiş bir peygamber olduğunu ve ona iman edip uymaları emredildiğini ilgili âyetlerle³¹⁵ ifade etmektedir.³¹⁶ Bu açıklama ile müellif Bakara 2/62. âyetin tefsirinden “ahirette kurtuluş için Hz. Peygamber'e imanın şart olmadığı” şeklinde bir anlamın çıkarılmasının önüne geçmekte ve dolaylı olarak Ehl-i kitabın ve diğer din mensuplarının Hz. Peygamber'e iman etmeden kurtulamayacağını belirtmektedir.

Müellif “Daha önce kitap verdiğimiz kimselerden (iman edenler), sana indirilene sevinçle karşılayanlar olacağı gibi, fırkalar içerisinde onun bir kısmını inkâr edenler de olacaktır.” meâlindeki Ra'd 13/36. âyetin tefsirinde ise Ehl-i kitabın Kur'ân açısından üç gruba ayrıldığını ve bu grupları şöyle açıklamaktadır:

Birinci grup: “Kur'ân'da “Ehl-i Kitap” olarak adlandırılmalarına rağmen, Allah'ın diğerlerinden farklı olarak kendilerinden övgüyle bahsettiği ve iki defa ödüllendirileceklerini söylediği kimselerdir.” Duman bu grubu şöyle izah etmektedir: “Allah'a, meleklerine, kitaplarına, ahiret gününe ve peygamberlere iman edip onlar arasında ayırım yapmayan ayrıca salih iş yapan kimselerin adları Ehl-i Kitap, Yahudi, Hıristiyan,

³¹³ Öztürk, *Meâl ve Tefsirin Serencamı*, 149

³¹⁴ Hidayet Aydar, *Cumhuriyet Dönemi Türkçe Kur'ân Tefsirleri, Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru Tefsir Ve Toplum*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011, 182.

³¹⁵ Bakara, 2/284, Mâide, 5/15, 16, 19, 68, 69, Nisâ, 4/150, 152, Yâsin, 36/6, En'âm, 6/19, Sebe, /34/28.

³¹⁶ Duman, II, 1336, 1337.

Mecusî veya Sabî olsun bu kimseler “müminler” dir. Bu niteliklere sahip müminler, Kur’ân’ın indirildiği dönemde var oldukları gibi bugün de vardır, yarın da var olabilir. İman edip imanını gizlemek zorunda olan kimseleri ancak Allah bilir.”³¹⁷

Müellife göre ikinci grup: “Abdullah b. Selâm gibi Allah’a, meleklerine, kitaplarına, ahiret gününe ve peygamberlere iman eden ve en son elçisi Hz. Muhammed’e uyan, onu kendi kitaplarında yazılı bulduklarını itiraf edip ona indirilenleri kalbiyle tasdik eden³¹⁸ ve tevhid ehli müminler arasına katılanlardır.”³¹⁹

Üçüncü grup: “Kur’ân’da zalim olarak nitelendirilen, “Uzeyir Allah’ın oğludur.”, “Mesih Allah’ın oğludur.”, “İsa Mesih Allah’tır.” Ve “Allah için üçüncüsüdür.” diyenler ve ilim adamlarını ve rahipleri kendilerine Rabler edinen zalimlerdir.” Allah’a ortak koşup Hz. Peygamber’i ve ona indirilenleri inkâr ettikleri için bu kimseler kâfirdir.”³²⁰

Duman Ehl-i kitabın içerisinde İslâm dinine girmiş ve farklı sebeplerden ötürü dinini gizlemek zorunda kalanların kurtuluşa ereceğini kastetmektedir. Bununla birlikte Duman’ın ilgili âyetlerin tefsirinde kapalılık arzeden ifadeleri okuyucunun zihninde Ehl-i kitabın kurtulacağına dair bir anlayışın yer etmesine sebep olmuştur. Ancak Duman’ın şu ifadeleri konuyu net bir şekilde açıklamaktadır: “İtikat, ahlak, ibadet ve şariat olarak Allah katında geçerli din İslâm’dır. Hz. Muhammed de diğer peygamberler gibi İslâm’ı getirmiş ve tebliğ etmiştir. Yahudilik, Hıristiyanlık, Mecûsilik, Sabîlik gibi aslı vahye dayalı olup sonradan ahbar, ruhban, hahamlar vs. tarafından değiştirilip büyük çoğunluğu Tevrat ve İncil’in aslına aykırı olarak düzenlenmiş hükümler içeren dünyevileştirilmiş dinlerin Allah katında hiçbir geçerliliği kalmamıştır. Hz. Muhammed’i onun tebliğ ettiği dini ve Kur’ân’ı inkâr edenler kâfirdir ve hesapları çarçabuk görülecektir.”³²¹ Böylece müellif bugünkü Yahudi ve Hıristiyanların, İslâm dinine mensup olmadan mevcut durumlarını devam ettirmekle birlikte Allah’a ve ahiret gününe inanarak salih amel ile kurtuluşa erip cennete girebilecekleri neticesi çıkarılanların görüşlerinin dayanaksız olduğunu dolaylı bir şekilde belirtmektedir.³²²

³¹⁷ Duman, I, 1228.

³¹⁸ Bakara, 2/212.

³¹⁹ Duman, I, 1228., Mâide, 5/83.

³²⁰ Duman, I, 1229.

³²¹ Duman, II, 1345.

³²² Akalp, 129.

Ehl-i kitap hakkında Şimşek Bakara 2/62. âyetin tefsirinde ilk olarak âyetteki iman edenlerden maksadın münafıklar, gerçekten iman edenler, Yahudi, Hıristiyan ve Sabîler olduğu yönünde farklı görüşlerin olduğunu ifade etmektedir.³²³ Şimşek inananlarla maksat kim olursa olsun Allah'a, ahiret gününe inanan ve yararlı iş yapanların Rablerin katında mükâfata nail olacağını söylemektedir. Ancak müellif şu soruyu sormaktadır: “İnanç esasları sadece bunlardan mı ibarettir?”, “Hz. Muhammed'in (s.a.v.)'in peygamberliğine iman etmek şart değil midir?”³²⁴ Şimşek'e göre Kur'ân âyetleri birbirlerini açıklamaktadır. Bir bölümde yer alan hükme başka bölümde eklemeler yapılmaktadır. Bir bölümde imanın birkaç esası zikredilirken başka bir bölümde bunlara ilaveler yapılmaktadır. Bu sebeple bir konuda hüküm verilirken o konu ile alakalı diğer bütün âyetler dikkate alınmalıdır.³²⁵

Şimşek “Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, bu ondan asla kabul edilmeyecek ve öteki dünyada kaybedenlerden olacaktır.”³²⁶ âyetini paylaşmakta ve Yahudi ve Hıristiyanların Hz. Muhammed'e (s.a.v.) inanmaları, ona yardımcı olmalarının kendi kitaplarına iman etmenin bir gereği olduğunu dile getirmektedir. Şimşek'e göre Yahudi ve Hıristiyanlardan Hz. Peygamber'in dönemine yetişmiş olanların ona inanmak ve destek olma mecburiyeti vardır. Kurtuluşa nail olmaları buna bağlıdır. İlgili âyetlerde buna işaret edilmektedir.³²⁷ Ayrıca Hz. Peygamber'in daveti Yahudi, Hıristiyanlar dâhil olmakla birlikte tüm insanlığıdır, kurtuluşa ermek ancak onun yoluna tabi olmakla mümkündür.³²⁸

Bu değerlendirmelerden sonra Şimşek günümüzdeki Ehl-i kitabın ahvalini şöyle özetlemektedir: “Hz. Peygamber'in getirdiği Kur'ân hakkında hiçbir bilgiye sahip olmayanların İslâm karşısında sorumlulukları yoktur. Bunların hali fetret döneminde yaşayanların durumu gibidir. Hz. Peygamberi ve Kur'ân'ı duyan fakat bunlar hakkında doğru bir bilgi sahibi olmayanlar ya da kendi din adamlarının İslâm'ı yanlış tanıtmaları ve iftira atmaları sebebiyle İslâm'ı hakkında yanlış yönlendirilmiş kişilerin de sorumluluğu yoktur. İslâm daveti eksiksiz olarak kendilerine ulaştırılmış, İslâm'ı bilip tanıyan fakat

³²³ Şimşek, I, 97.

³²⁴ Şimşek, I, 97.

³²⁵ Şimşek, I, 98.

³²⁶ Âl-i İmrân, 3/85.

³²⁷ A'râf, 7/157, 158.

³²⁸ Şimşek, I, 98.

inatları yüzünden ve menfaatleri sebebiyle İslâm'ı kabul etmeyenler ise sorumludur ve bu ahvalleri ile kurtuluşa nail olmaları mümkün değildir.³²⁹

Sonuç itibariyle Duman ve Şimşek'in Ehl-i kitap hakkındaki görüşlerine baktığımızda iki müellifinde aynı kanaatte olduğunu, ahirette kurtuluş için inanç esaslarına topyekün iman etmek gerektiğini, Hz. Muhammed'e iman etmeden kurtuluşa ermenin mümkün olmayacağını dile getirmektedirler.

7. Hz. İsa'nın Nüzûlü

Hz. İsa'nın göğe yükseltilmesi ve kıyametten önce tekrar yeryüzüne geleceği meselesi İslâm düşünce geleneğinde tartışılan ve kelimî bir boyut kazanan konulardandır.³³⁰ Müfessirler söz konusu meseleyi genel olarak Âl-i İmrân 3/55, Nisâ 4/157, 158, 159 ve Zuhrûf 43/59-61. âyetlerin tefsirlerinde ele almaktadırlar.³³¹

Konu ile ilgili Duman ve Şimşek'in görüşlerine geçecek olursak; Duman Âl-i İmran 3/55 de yer alan "Ey İsa Ben seni öldüreceğim yanıma yükselteceğim" ifadesini şöyle değerlendirmektedir: "Yahudi inancına göre Hz. İsa Yahudiler tarafından çarmıha gerilerek öldürülmüştür. Hıristiyanlara göre ise o ezeli günah sebebiyle kendisini feda ederek çarmıhta can vermiştir. Kur'an bu iddiaları yalanlayarak "Onlar onu öldürmediler, onu çarmıha germediler; fakat çarmıhta can veren kişi ona benzetildi"³³² demek suretiyle iddialara cevap vermekte ve konuya açıklık getirmektedir."³³³ Duman, Allah'ın izni ile Yahudilerin elinden kurtulan Hz. İsa'nın nerede, ne kadar zaman sonra ve nasıl öldüğünün bilinmediğini, Kur'an'da bu konuda net bir bilgi bulunmadığını da ifade etmektedir.³³⁴

Müellif, Hz. İsa'nın göğe yükselmesini ise şöyle açıklamaktadır: Allah zaman ve mekândan münezzehtir. "İsa gökte Allah'ın yanındadır." denilmesi din açısından doğru bir söz olmaz. Kur'an'da geçen Allah'ın katı, Allah'ın yanı, Allah'ın nezdi gibi ifadelerin mecazî manâda söylenmiştir ve genellikle cennet anlamlarında kullanılmıştır. Bakara 2/154, Âl-i İmrân 3/169, 171 ve Yâsin 36/26, 28. âyetlerinde geçen "Rab'lerinin yanında

³²⁹ Şimşek, Cilt 1, 99.

³³⁰ Karataş, 143.

³³¹ Muhittin Akgül, Nüzûl-i İsa Meselesinin Tefsir Geleneğine Yansımaları, **HÜİFD**, Sayı 16, 2006, 44, Hüseyin Aydın, Kur'an Bütünlüğü Açısından Hz. İsa'nın Âkıbeti Meselesi, **Kelam Araştırmaları**, 6: 2, 2008, 17-46.

³³² Nisâ, 4/157, 158.

³³³ Duman, Cilt 2, 1506.

³³⁴ Duman, II, 1506.

rızıklandırılmaktadırlar” ifadeleri Cennete işaret etmektedir. Müellif bu sebeple “Ey İsa seni öldüreceğim, seni katıma yükselteceğim.” âyetindeki “الى” harf-i cerinin merciinin cennet olduğunu vurgulamaktadır.³³⁵

Duman Hz. İsa'nın yeryüzüne nüzûlü hakkında şöyle düşünmektedir: Kur'an'da yer alan ifadeye göre son peygamber “hâtemennebiyyîn” Hz. Muhammed'dir.³³⁶ Ondan başka bir peygamber gelmeyecektir. Kur'an'da verilen bilgi budur ve bunun aksini söyleyen kesin bir delil de bulunmamaktadır.³³⁷ Bununla birlikte Duman “Muhakkak ki o, kıyamet için kesin bilgidir; sakın onun hakkında şüphe etmeyin! Bana uyun! Çünkü doğru yol budur.”³³⁸ âyetinden Hz. İsa'nın kıyamet alameti olarak yeryüzüne ineceği anlamının çıkarılamayacağını, âyetin siyak ve sibak çerçevesinde değerlendirildiğinde bu manânın çıkmadığını da belirtmektedir.³³⁹

Şimşek konuyu Âl-i İmrân 3/55. âyetin tefsirinde ele almaktadır. Kendisi ilk olarak Hz. İsa'nın vefat ettirilmesinin mahiyetine ilişkin birçok ihtilafın olduğunu, genel olarak Hz. İsa'nın ölmediği, bedeniyle beraber göğe yükseltildiği ve kıyamete yakın bir zamanda dünyaya geleceği inancının hâkim olduğunu ifade etmektedir.³⁴⁰ Şimşek'e göre Hz. İsa'nın olağan dışı bir şekilde bedeniyle beraber göğe yükseltip Allah'ın dilediği bir zamanda tekrar dünyaya gelmesi Allah'ın kudreti dâhilindedir. Allah'ın kudretinden şüphe edilmesi Allah'a olan inancın ortadan kalkması demektir. Ancak Allah'ın bir şeye kâdir olması o şeyin mutlaka olduğu ve olacağı anlamına gelmemektedir. Bir mesele eğer Allah'ın kitabında yer alıyorsa dil kuralları içerisinde onu anlamaya çalışmak gerekir.³⁴¹

Şimşek Kur'an'da “توفي” kelimesinin 24 yerde geçtiğini, bunlardan sadece En'am 6/60. âyette uyku anlamında diğerlerinde ise ölüm anlamlarında kullanıldığını belirtmekte ölümden başka bir anlamda kullanılmasını gerektirecek bir işaretin de olmadığını, bu sebeple “توفي” kelimesinin ölüm anlamında kullanıldığını ifade etmektedir. Şimşek âyette geçen “seni kendime yükselteceğim” ifadesini başka bir anlama hamletmek için bir işaret olabilir

³³⁵ Duman, II, 1506.

³³⁶ Ahzâb, 33/40.

³³⁷ Duman, II, 1506

³³⁸ Zührûf, 43/61.

³³⁹ Duman, I, 906.

³⁴⁰ Şimşek, I, 357.

³⁴¹ Şimşek, I, 358.

mi sorusunu sormakta ve âyette bu cümlelerin hemen akabinde “seni inkâr edenlerden temizleyeceğim” cümlesinin manevi bir anlam taşıdığını ifade etmektedir. Bu sebeple müellife göre önceki cümlede geçen yükseltme kelimesi de manevi bir anlam taşımakta ve birçok âyette³⁴² salih kimseler için yükselme kelimesi manevi mânada derecelerinin yükseltilmesi şeklinde kullanılmıştır.³⁴³

Şimşek, Hz. İsa'nın tekrar yeryüzüne ineceği inancının ise Hıristiyanlardan Müslümanlara geçtiğini düşünmektedir. Kendisine göre “Çıkmazlara düşen ve karşılaştıkları problemleri aşma konusunda kendilerine güvenini yitiren toplumlar, olağanüstü güce sahip bir lider beklentisi içerisine girerler. Böyle birini zihinlerinde yaratır yahut yaşayan liderlerine böyle bir güç vehmeder, vehimlerini dile getirir ve sonra da bu vehimlerine kendileri de gerçekmiş gibi inanmaya başlar.”³⁴⁴ Şimşek bu konudaki hadisler arasında da bir çelişkinin olduğunu ve meseleye dair hadislerin âhâd haber grubunda yer aldığını, âhâd haberlerin ise inanç konularında delil olarak kabul edilmeyeceğini belirtmektedir. Ayrıca Hz. Peygamberin son peygamber olduğunu dile getirmekte Kur'ân'da bu hususun apaçık ifade edildiğini belirtmektedir.³⁴⁵

Netice itibariyle Duman ve Şimşek'in Hz. İsa'nın nüzûlüne ilişkin değerlendirmelerine baktığımızda iki müellifin de aynı kanaatte olduğunu söyleyebiliriz. Duman'a göre Hz. İsa vefat etmiştir. Yükseltilmesinden kasıt ise büyük bir derece ve itibara sahip olduğu, eşsiz nimetlere kavuştuğunu belirtmek içindir ve Hz. İsa tekrar yeryüzüne gelmeyecektir. Şimşek de Hz. İsa'nın vefat ettiğini, yükseltilmesinden amacın manevi olduğunu yani makam ve derece yönüyle yükseldiğini bir daha yeryüzüne inmeyeceğini ifade etmektedir.

³⁴² Bakara, 2/253, Yûsuf 12/76, İnşirâh 94/4.

³⁴³ Şimşek, I, 359.

³⁴⁴ Şimşek, I, 359.

³⁴⁵ Şimşek, I, 360.

SONUÇ

İnsanlığın hidayeti için gönderilen Kur'ân'ın anlaşılması noktasında uzun yıllardır süregelen tefsir faaliyeti ile çeşitli tefsir eserleri telif edilmiştir. Ülkemizde de tefsir sahasında çalışmalarda bulunan günümüz müfessirlerinden M. Zeki Duman *Beyânu'l-Hak*'ı M. Sait Şimşek'te *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri* isimli eserleri kaleme almışlardır.

Söz konusu eserlerin aynı dönemde telif edilmiş olmaları sebebiyle müelliflerin takip ettikleri yöntem, tefsir anlayışları, konulara yaklaşımları, çıkarımları ve problemlere getirdikleri çözüm önerileri önem arz etmektedir. Bu nedenle iki eserin saydığımız hususlar çerçevesinde mukayesesi yapılmıştır. Bu mukayesenin neticesinde her iki müellifin Kur'ân'ın hidayet yönüne vurgu yaptığı, Kur'ân'ın İctimaî sahaya yansıyan yönlerine önem verdiklerini görülmüştür. Her iki eserde klasik-modern tefsir anlayışının etkileri gözükmele birlikte yöntem açısından *Beyânu'l-Hak*'ta Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri ve İctimaî metod yöntemi, *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*'nde ise dirâyet ve İctimaî metod yöntemi daha çok kullanılmıştır. *Beyânu'l-Hak* yazarın kişisel tercihi ile nüzûl tertibine, *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri* ise Mushaf tertibine göre tefsir edilmiştir. Duman bu tercihi ile teknik açıdan bir yenilik ortaya koymuş ve bununla insicamı sağlamayı amaçlamıştır. Fakat eserde dipnotlu tefsir yönteminin kullanılması sebebiyle insicamın yer yer sağlanamadığı görülmüştür. Dil ve üslûp açısından her iki eserde sade, akıcı, anlaşılır bir dil ve anlatıma yer verilmiştir. Kur'ân ilimlerine dair meselelerin mevzubahis edildiği yerlerde her iki müellif farklı görüşleri ortaya koyduktan sonra kendi görüşlerini belirtmişlerdir. Ancak Duman Kur'ân ilimlerine dair meselelerde konuların keyfiyeti ile alakalı izahatlarda bulunmazken Şimşek ayrı başlıklar altında değerlendirmelerde bulunmuştur. Şefaât, Hz. İsa'nın nüzûlü, Ehl-i kitabın durumu gibi ihtilafli konularda ise her iki müellif klasik anlayıştan farklı bir yaklaşım sergilemişler ve bazı meselelerde aynı yönde kanaat belirtmişlerdir. Her iki müellif Kur'ân'ın anlaşılması istikametinde yılların verdiği birikim ve büyük bir emekle söz konusu eserleri kaleme almışlar ve tefsir sahasına önemli bir katkıda bulunmuşlardır. Bu katkılarından ve gayretlerinden ötürü kendilerine teşekkür ediyor, merhum M. Zeki Duman'a Allah'tan rahmet, M. Sait Şimşek'e hayırlı uzun ömür diliyoruz. Bizde çalışmamıza konu olan iki eserin tez düzeyinde mukayesesini yaparak daha iyi anlaşılmasını yönünde bir katkı sağladığımızı düşünüyor, bu eserlerin tefsir okuyucusu her ferde faydalı olmasını diliyoruz

KAYNAKÇA

- Ahmed H (2003) *Kitâbü'l-Ayn*, (Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut).
- Abduh M (2011) *Tefsiru'l-Menâr* (Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut).
- Akalp M (2013) *Metodu Ve Konuları İtibariyle Beyânu'l-Hak Tefsiri*, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Akgül M (2006) Nüzûl-i İsâ Meselesinin Tefsir Geleneğine Yansımaları, *HÜİFD*, Sayı 16, 2006, 44.
- Ateş S (1989) *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* (Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul).
- Aydar H (2015) Cumhuriyet Dönemi Türkçe Kur'an Tefsirleri Üzerine İstatistiksel Bir Değerlendirme, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 14- 35.
- _____ (2011) Cumhuriyet Dönemi Türkçe Kur'an Tefsirleri, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru Tefsir Ve Toplum* (Ensar Neşriyat, İstanbul).
- Aydın A (2005) *Taberî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi* (Ankara Okulu Yayınları, Ankara).
- Aydın H (2008) Kur'an Bütünlüğü Açısından Hz. İsa'nın Âkıbeti Meselesi, *Kelam Araştırmaları*, 6:2, 2008, 17-46.
- Altuntaş H, Şahin M (2013) *Kur'an -ı Kerim Meâli* (D.İ.B. Yay., Ankara).
- Bedir M (2012) *Mütekaddimîn ve Müteahhirîn* (DİA, İstanbul).
- Bilmen ÖN (2014) *Büyük Tefsir Tarihi* (Semerkand Yayınları, İstanbul).
- Buhârî, Muhammed b. İsmail (1990) *Sahih-i Buhârî* (Dârü İbn Kesîr, Beyrut)
- Cerrahoğlu İ (2018) *Tefsir Usûlü* (TDV Yay. Ankara).
- Demirci M (2015) *Tefsir Usûlü* (M.Ü. İlahiyat Fakültesi yay., İstanbul).
- _____ (2016) *Tefsir Tarihi* (M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul).
- _____ (2018) *Tefsir Terimleri Sözlüğü* (M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul).
- Develioğlu F (1986) *Osmanlıca-Türkçe Lûgat* (Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara).

- Dihlevî ŞV (2008) *el-Fevzû'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr*, (Darü'l-Gavsani, Dımaşk).
- Duman MZ (2008) *Beyânü'l-Hak* (Fecr Yay., Ankara).
- _____ (1997) *Vahiy Gerçeği* (Fecr Yay., Ankara).
- _____ (2010) *İslamda Nmaz ve Teheccüd* (Fecr Yay., Ankara).
- _____ (2011) *Kur'ân -ı Kerim'de Adâb-ı Muaşeret* (İpek Yay., İstanbul).
- _____ (1999) *Beş Sûrenin Tefsiri* (Fecr Yay., Ankara).
- _____ (2009) Kur'ân'da Neshe Delil Gösterilen ve Mensûh Addedilen Âyetlerin Mâna Yönünden Yeniden Değerlendirilmeleri, *Tarihten Günümüze Kur'ân İlimleri ve Tefsir Usûlü*, 79-106.
- _____ (2005) Kur'ân'daki Müteşabihat ve Te'vili, *Bilimname Dergisi*, Cilt 3, Sayı 9, 13-55.
- Elmalılı, Yazır MH (2015) *Hak Dini Kur'ân Dili* (Azim Dağıtım, İstanbul).
- Ertürk M (2012) *Haber-i Vâhid* (DİA, İstanbul).
- Esen M (2004) İnsanın Halifeliği Meselesi, *AÜİFD*, Cilt 45, Sayı 1, 26.
- Gazzâlî EHM (2010) *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* (Dârü'l-Feyha, Dımaşk).
- Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed (1998) *el-Müsned* (Alemü'l-Kütüp, Beyrut).
- Itr N (2014) *Ulûmü'l-Kur'ân* (Dârü'l-Basâir, Kahire).
- İbn Kesîr, Ebu'l Fidâ İsmail b. Ömer (2013) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (Darü'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut).
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd (2012) *es-Sünen* (Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut).
- İsfahânî R (2010) *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân* (Dârü'l-Ma'rife, Beyrut).
- Karaman H, vd. (2007) *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl Ve Tefsir* (Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.,Ankara).
- Karataş A (2012) Mehmet Said Şimşek'in "Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri" üzerine bir inceleme, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 12, Sayı: 2, Ss. 121-152.

Kaya R (2012) *Ehl-i Kitap*, (DİA, İstanbul)

Kolektif (2011) *Türkçe Sözlük* (Türk Dil Kurumu Yay., Ankara).

Önen H (2014) *Taberî Tefsirinde Dirâyet*, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimler (Tefsir) Anabilim Dalı, Ankara.

Öztürk M (2015) *Cumhuriyet Türkiye'sinde Meâl ve Tefsirin Serencamı* (Ankara Okulu Yayınları, Ankara).

Salih S (2014) *Mebahis fî Ulûmi'l-Kur'ân* (Dârü'l-Malayin, Beyrut)

Süyûtî C (2019) *el-İtkân fî Ulûmü'l-Kur'ân* (Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut).

Şen E (2018) Prof. Dr. Mehmet Sait Şimşek ile Bir Söyleşi, *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 287-304.

Şimşek MS (2016) *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri* (Beyan yay., İstanbul).

_____ (2009) *Günümüz Tefsir Problemleri* (Kitap Dünyası Yay., İstanbul).

_____ (2012) *Kur'ân 'ın Anlaşılmasında İki Mesele* (Kitap Dünyası Yay., İstanbul).

_____ (2013) *Kur'ân Kıssalarına Giriş* (Kitap Dünyası Yay., İstanbul).

_____ (1999) *Kur'ân 'ın Ana Konuları* (Beyan Yay., İstanbul).

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b.Cerîr (2012) *Câmiu'l-Beyan an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* (Darûş Şâmi, Beyrut).

Tirmizî, Muhammed b. İsâ (2010) *el-Câmi'u's-Sahîh* (Dârü'r-Risâletü'l-Alemiyye, Beyrut).

Yavuz SS (2012) *Mi'rac* (DİA, İstanbul).

Yavuz YŞ (2012) *Arş* (DİA, İstanbul).

Yeşilyurt T (2012) *Rü'yetullah* (DİA, İstanbul).

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Harizmî (2012) *el-Keşşâf* (Dâr-i İbn Hazm, Beyrut).